

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ХРИЩЕВА ОЛЕКСАНДРА ГЕОРГІЇВНА

УДК 349.422.2:340.136(477)(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

081 – Право

08 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

О. Г. Хрищева

Науковий керівник:
Масін Віктор Миколайович,
кандидат юридичних наук, доцент

Одеса — 2024

АНОТАЦІЯ

Хрищева О. Г. Законодавче забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні: сучасний стан та перспективи. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право». – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса, 2024.

Після істотного оновлення законодавства у сфері сільськогосподарської кооперації, зокрема введення в дію 15 листопада 2020 року Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» у новій редакції та подальшого внесення змін до низки інших нормативно-правових актів, які стосуються функціонування та розвитку сільськогосподарських кооперативів, дисертаційна робота є першим у вітчизняній науці аграрного права комплексним дослідженням сучасного стану та перспектив законодавчого забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні.

Наукова новизна результатів дослідження деталізується у запропонованих науково-теоретичних положеннях, зроблених висновках і сформульованих пропозиціях.

У розділі 1 «Теоретико-правові засади сільськогосподарської кооперації», який містить чотири підрозділи, проаналізовано та удосконалено визначення понять «кооперація» та «сільськогосподарська кооперація», охарактеризовано правові ознаки та сутність сільськогосподарської кооперації, досліджено генезис та еволюцію становлення і функціонування сільськогосподарської кооперації на теренах України, здійснено «авторську періодизацію розвитку сільськогосподарської кооперації у незалежній Україні в контексті її законодавчого забезпечення», узагальнено зарубіжний досвід правового регулювання та розвитку сільськогосподарської кооперації, окреслено можливості його використання в Україні, а також розглянуто правові аспекти сільськогосподарської кооперації як основи забезпечення продовольчої та екологічної безпеки на теренах України.

У розділі 2 «Сучасний стан законодавчого регулювання

сільськогосподарської кооперації в Україні», що складається із двох підрозділів, розкрито специфіку загального та галузевого законодавства у сфері сільськогосподарської кооперації, а також охарактеризовано специфіку спеціального (кооперативного) законодавства України.

У розділі 3 «Перспективи розвитку кооперативного законодавства в Україні», який включає два підрозділи, окреслено основні напрями та перспективи вдосконалення загального та галузевого законодавства щодо розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні шляхом внесення відповідних змін до чинного законодавства, а також визначено перспективи розвитку спеціального законодавства України про сільськогосподарську кооперацію та розроблено пропозиції щодо його удосконалення.

На підставі проведеного наукового дослідження встановлено, що у Законі України «Про кооперацію» та Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» у поточній редакції відсутні норми, присвячені охороні навколишнього природного середовища, положення, які б закріплювали орієнтованість сільськогосподарської кооперації на забезпечення продовольчої та екологічної безпеки держави, простежується неповноцінне орієнтування спеціального законодавства про сільськогосподарську кооперацію на забезпечення сталого сільського господарства, недостатня увага приділяється питанню гендерної рівності у сфері сільськогосподарської кооперації.

Розроблено пропозиції щодо удосконалення кооперативного законодавства України шляхом внесення змін до ст.4 («Основні принципи сільськогосподарської кооперації») Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», а також ст.4 («Основні принципи кооперації») Закону України «Про кооперацію», а саме: законодавчого закріплення «принципу гендерної рівності та гендерної інтеграції у кооперативі (сільськогосподарському кооперативі)», який передбачає недопущення дискримінації за ознакою статі, забезпечення рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків – членів кооперативу (сільськогосподарського кооперативу), рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті рішень, рівної оплати праці, однакового доступу до керівних посад та кооперативної освіти, що

сприятиме реалізації гендерної демократії, справедливості та паритету у кооперації (сільськогосподарській кооперації).

Обґрунтовано необхідність доповнення частини 1 статті 3 «Основні цілі сільськогосподарської кооперації» профільного Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» пунктом 6 наступного змісту: «забезпечення сталого сільського господарства, спрямованого на досягнення економічної, продовольчої та екологічної безпеки держави» задля ефективної реалізації у подальшому цілей сталого розвитку України та наближення сільськогосподарських кооперативів до європейської моделі сільськогосподарської кооперації.

Запропоновано доповнити частину 3 статті 12 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» пунктом 5 та визначити, що до основних обов'язків члена сільськогосподарського кооперативу відноситься «дотримання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища задля забезпечення екологічної безпеки держави».

Запропоновано удосконалити зміст кооперативного законодавства шляхом доповнення Закону України «Про кооперацію» статтею 23-1 «Екологічні засади діяльності кооперативів», яка визначає, що «кооперативна організація забезпечує дотримання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища задля забезпечення екологічної безпеки держави».

Пропонується розширити та деталізувати поняття «сільськогосподарська дорадча діяльність», визначене у ст.1 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», шляхом закріплення сільськогосподарських кооперативів серед переліку отримувачів дорадчих послуг на рівні із особистими селянськими та фермерськими господарствами.

У дисертаційній роботі здійснено «авторську періодизацію розвитку сільськогосподарської кооперації у незалежній Україні в контексті її законодавчого забезпечення», у хронологічному порядку виділено такі періоди: «I період: 1992-1997 роки; II період: 1997-2003 роки; III період: 2003-2009 роки; IV період: 2009-2013; V період: 2013-2020 роки; VI період: з 2020 року – до сьогодення».

Удосконалено визначення понять «кооперація», «сільськогосподарська

кооперація» та «кооперативна освіта», які передбачені Законом України «Про кооперацію» та Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію».

Запропоновано удосконалити проєкт цифрового дорадництва, який представлено системою відповідних веб-ресурсів, в контексті акцентування уваги на регіональній специфіці сільськогосподарського дорадництва шляхом запровадження на теренах України регіональних «веб-платформ цифрового дорадництва».

З урахуванням специфіки сільськогосподарської кооперації, її цілей та принципів автором уточнено основні правові ознаки сільськогосподарської кооперації.

У дисертаційній роботі набули подальшого розвитку:

— наукові положення щодо упорядкування та вдосконалення правових норм, що регулюють створення та діяльність кооперативів, зокрема, сільськогосподарських, шляхом «систематизації кооперативного законодавства» і запровадження в Україні моделі загального правового регулювання кооперації, яка буде базуватися на єдиному концептуальному кодифікованому акті — Кооперативному кодексі України.

— висновок про те, що Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» у поточній редакції формує «корпоративно-кооперативну модель сільськогосподарської кооперації із акцентом саме на корпоративність», відбувається «трансформація кооперативних правовідносин у корпоративно-кооперативні», що є певним чином негативним явищем, оскільки трансформує традиційний підхід до сутності сільськогосподарської кооперації, що як наслідок, поступово може призвести до втрати кооперативної ідентичності, культурної самобутності сільськогосподарських кооперативів;

— теза про необхідність «перегляду принципу фінансування дорадчої діяльності» в Україні у повоєнний період та внесення змін до ст.5 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» шляхом закріплення оновленої системи фінансування дорадчої діяльності, яка передбачає використання різних джерел із закріпленим відсотковим вираженням розміру фінансування: «Дорадча

діяльність проводиться за рахунок коштів: державного бюджету – 25%; місцевих бюджетів: бюджет області – 40% та бюджет територіальної громади – 35%. Додатковим (в силу непостійного характеру) джерелом фінансування дорадчої діяльності виступають гранти, проекти та програми міжнародної технічної допомоги, благодійні внески фізичних та юридичних осіб, інші джерела, не заборонені законом»;

— висновок про доцільність створення окремих спеціалізованих департаментів в межах Міністерства аграрної політики та продовольства України: департаменту сільськогосподарського дорадництва та департаменту сприяння розвитку сільськогосподарських кооперативів;

— аргументація щодо невідкладної потреби в узгодженні положень Податкового Кодексу України із положеннями Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», яким передбачені термінологічні новели: «сільськогосподарський кооператив, що діє без мети отримання прибутку», «сільськогосподарський кооператив, що діє з метою отримання прибутку», «сільськогосподарське кооперативне об'єднання», «патронажні дивіденди»;

— позиція про необхідність закріплення у ст.3 Господарського кодексу України дефініції поняття «внутрішньогосподарська діяльність» з метою нівелювання розбіжностей на семантичному рівні та однакового тлумачення вказаної категорії на рівні з термінами: «господарські відносини», «внутрішньогосподарські відносини», «господарська діяльність»;

— перелік чинників, які обумовлюють стримування розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні відповідно до сучасних викликів.

Зроблено висновок про необхідність «запровадження ієрархічної трирівневої системи сільськогосподарських дорадчих служб» із закріпленням відповідного розділу «Система сільськогосподарських дорадчих служб» у Законі України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність»: «відділи сільськогосподарських дорадчих служб в межах територіальних громад (кількість може варіюватися в залежності від кількості населених пунктів, площі територіальної громади та кількості населення) (місцевий рівень); обласні (регіональні) сільськогосподарські

дорадчі служби (регіональний рівень); Департамент сільськогосподарського дорадництва Міністерства аграрної політики та продовольства України (національний рівень)».

Наголошено на доцільності доповнення Закону України «Про державну підтримку сільського господарства в Україні» окремим розділом, присвяченим сільськогосподарській кооперації, в якому передбачити широкий спектр заходів державної підтримки сільськогосподарських кооперативів, а також на необхідності розроблення Міністерством аграрної політики та продовольства України та подальшого схвалення Кабінетом Міністрів України окремої Державної цільової програми підтримки розвитку сільськогосподарських кооперативів на період до 2030 року.

Зроблено висновок про те, що «спостерігається недостатній рівень синергії екологічної та аграрної політики держави, екологічні чинники недостатньо інтегровані в систему аграрних відносин, у кооперативне законодавство України, зокрема в контексті сільськогосподарської кооперації», що є негативним явищем.

Узагальнено зарубіжний досвід розвитку та правового регулювання сільськогосподарської кооперації.

Обґрунтовані у дисертаційній роботі авторські висновки та пропозиції можуть бути використані у науково-дослідній сфері, у правотворчості, у навчальному процесі, у правозастосовній діяльності, у правороз'яснювальній та правовиховній роботі.

Ключові слова: сільськогосподарська кооперація, кооперація, сільськогосподарський кооператив, кооператив, екологічна безпека, продовольча безпека, аграрна політика, екологічна політика, законодавство про сільськогосподарську кооперацію, кооперативні правовідносини, корпоративні правовідносини, систематизація законодавства, дорадча діяльність, гендерна рівність, державна підтримка

ABSTRACT

Khrishcheva O.G. «Legislative support for the development of agricultural cooperation in Ukraine: current state and prospects». – Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for the Degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 08 «Law» in the speciality 081 «Law». – Odesa I.I. Mechnikov National University, Odesa, 2024.

After a significant update of the legislation in the field of the agricultural cooperation, in particular, the entry into force of the new edition of the Law of Ukraine «On Agricultural Cooperation» on November 15, 2020 and subsequent amendments to a number of other legal acts related to the functioning and development of the agricultural cooperatives, the thesis is the first in the domestic science of agrarian law comprehensive study of the current state and prospects of the legislative support for the development of the agricultural cooperation in Ukraine.

The scientific novelty of the study results is detailed in the proposed scientific and theoretical positions, the drawn conclusions and the formulated proposals.

In the first section «Theoretical and legal foundations of agricultural cooperation», which contains four subsections, the definitions of the concepts of «cooperation» and «agricultural cooperation» are analyzed and improved, the legal features and essence of agricultural cooperation are characterized, the genesis and evolution of the formation and functioning of agricultural cooperation in Ukraine are investigated, the author's periodization of the development of agricultural cooperation in independent Ukraine in the context of its legislative support was carried out, the foreign experience of legal regulation and development of agricultural cooperation was summarized, the possibilities of its use in Ukraine were outlined, and the legal aspects of «agricultural cooperation as the basis for ensuring food and environmental security in Ukraine» were considered.

In the second section «Current state of legislative regulation of agricultural cooperation in Ukraine», which consists of two subsections, the specifics of general and sectoral legislation in the field of agricultural cooperation is disclosed as well as the specifics of special (cooperative) legislation of Ukraine is characterized.

In the third section «Prospects for the development of cooperative legislation in

Ukraine», that includes two subsections, the main directions and prospects for improving general and sectoral legislation regarding the development of agricultural cooperation in Ukraine by making appropriate changes to the current legislation are outlined, and also the prospects for the development of special legislation of Ukraine on agricultural cooperation are defined and the proposals for its improvement are developed.

On the basis of the conducted scientific research, we established that in the Law of Ukraine «On Cooperation» and in the Law of Ukraine «On Agricultural Cooperation» in the current edition there are no norms dedicated to the environmental protection, no provisions that would establish the orientation of agricultural cooperation to ensure food and environmental security of the state, insufficient orientation of the special legislation on agricultural cooperation on ensuring sustainable agriculture can be traced, insufficient «attention to the issue of gender equality» in the field of agricultural cooperation is paid.

Proposals to improve the Ukrainian cooperative legislation «by amending Article 4 (Basic principles of agricultural cooperation) of the Law of Ukraine «On Agricultural Cooperation», as well as Article 4 (Basic principles of cooperation) of the Law of Ukraine «On Cooperation»» have been developed, namely: to legislate the «principle of gender equality and gender integration in cooperative (agricultural cooperative)», which «provides for the prevention of discrimination based on gender, ensuring equal rights and opportunities for women and men - members of the cooperative (agricultural cooperative), equal participation of women and men in decision-making, equal pay, equal access to management positions and cooperative education, which will contribute to the realization of gender democracy, justice and parity in cooperation (agricultural cooperation)».

The necessity of supplementing Part 1 of Article 3 «Main goals of agricultural cooperation» of the profile Law of Ukraine «On Agricultural Cooperation» with Paragraph 6 of the following content is substantiated: «ensuring sustainable agriculture aimed at achieving economic, food and environmental security of the state» «in order to effectively implement the goals of the sustainable development of Ukraine in the future and bringing agricultural cooperatives closer to the European model of agricultural cooperation».

It is proposed to «supplement Part 3 of Article 12 of the Law of Ukraine «On Agricultural Cooperation» with Paragraph 5 and to determine that the main duties of a member of an agricultural cooperative also include «compliance with the requirements of the legislation on environmental protection in order to ensure the environmental security of the state»».

The proposal regarding the need to «supplement the Law of Ukraine «On Cooperation» with Article 23-1 «Environmental principles of cooperative activity»» and to determine at the legislative level that «a cooperative organization ensures compliance with the requirements of the legislation on environmental protection in order to ensure the environmental security of the state» is substantiated.

It is proposed to expand and detail the concept of «agricultural advisory activity», defined in Article 1 of the Law of Ukraine «On Agricultural Advisory Activity», by establishing «agricultural cooperatives among the list of recipients of advisory services» at the same level as individual farm and farming enterprise.

In the dissertation, «the author's periodization of the development of agricultural cooperation in independent Ukraine in the context of its legislative support» is carried out, the following periods are distinguished in chronological order: I period: 1992-1997; II period: 1997-2003; III period: 2003-2009; IV period: 2009-2013; V period: 2013-2020; VI period: from 2020 until today.

The legislative definitions of the terms «cooperation», «agricultural cooperation» and «cooperative education» provided for by the Law of Ukraine «On Cooperation» and the Law of Ukraine «On Agricultural Cooperation» have been improved.

It is proposed to improve the digital advisory project, which consists of a system of relevant web resources, in the context of focusing attention on the regional specificity of agricultural advisory by introducing regional digital advisory web platforms in Ukraine.

Taking into account the specifics of agricultural cooperation, its goals and principles, the main legal features of agricultural cooperation are clarified by author.

The thesis presents the further development of:

— scientific provisions on streamlining and improving the legal norms governing

the creation and operation of cooperatives, in particular, agricultural cooperatives, by systematizing cooperative legislation and introducing in Ukraine a model of general legal regulation of cooperation, which will be based on a single conceptual codified act - the «Cooperative Code of Ukraine»;

— the conclusion that the Law of Ukraine «On Agricultural Cooperation» in the current edition forms a «corporate-cooperative model of agricultural cooperation» with an emphasis on corporatism, the «transformation of cooperative legal relations into corporate-cooperative ones» is taking place, which is in a certain way a negative phenomenon, as it transforms the traditional approach to the essence of agricultural cooperation, which as a result may gradually lead to the loss of cooperative identity, cultural originality of agricultural cooperatives;

— an idea of the need to review the «principle of financing advisory activity in Ukraine» in the post-war period and to amend Article 5 of the Law of Ukraine «On Agricultural Advisory Activity» by establishing an «updated system of financing advisory activity, which provides for the use of various sources with a fixed percentage expression of the amount of funding»: «Advisory activity is carried out at the expense of funds: state budget - 25%; local budgets: regional budget – 40% and territorial community budget – 35%. Grants, projects and programs of international technical assistance, charitable contributions of individuals and legal entities, and other sources not prohibited by law, are an additional (due to their non-permanent nature) source of funding for advisory activity»;

— a conclusion on the expediency of creating separate specialized departments within the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine: Agricultural advisory department and the «department for promoting the development of agricultural cooperatives»;

— argumentation regarding the urgent need to harmonize the provisions of the Tax Code of Ukraine with the provisions of the Law of Ukraine «On Agricultural Cooperation», which provides for terminological novelties: «agricultural cooperative operating without the purpose of obtaining profit», «agricultural cooperative operating with the purpose of obtaining profit», «agricultural cooperative association», «patronage

dividends»;

— the position on the need to enshrine in Article 3 of the Economic Code of Ukraine the definition of the concept of «domestic economic activity» with the aim of leveling differences at the semantic level and the common interpretation of the specified category at the same level as the terms: «economic relations», «domestic economic relations», «economic activity»;

— a list of factors that hinder the development of agricultural cooperation in Ukraine in accordance with modern challenges.

It was concluded that it is necessary to introduce a «hierarchical three-level system of agricultural advisory services» by enshrining the relevant section «System of agricultural advisory services» in the Law of Ukraine «On Agricultural Advisory Activity»: «units of agricultural advisory services within territorial communities (the number may vary depending on the number of settlements, the area of the territorial community and the population) (local level); regional agricultural advisory services (regional level); Agricultural advisory department of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (national level)».

The expediency of supplementing the Law of Ukraine «On state support of agriculture in Ukraine» with a «separate section dedicated to agricultural cooperation, which provides for a wide range of state support measures for agricultural cooperatives», is emphasized as well as the «need for the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine to develop, as well as the subsequent approval by the Cabinet of Ministers of Ukraine, of a separate State Target Program for the Development of agricultural cooperatives for the period until 2030».

It is concluded that an «insufficient level of synergy between the environmental and agrarian policies of the state» is observed, «environmental factors are not sufficiently integrated into the system of agrarian relations, into the cooperative legislation of Ukraine, in particular in the context of agricultural cooperation», which is a negative phenomenon.

The foreign experience of development and legal regulation of agricultural cooperation is summarized.

The author's conclusions and proposals substantiated in the thesis can be used in the scientific research field, in lawmaking, in the educational process, in law enforcement activities, in legal explanatory and legal educational work.

Key words: agricultural cooperation, cooperation, agricultural cooperative, cooperative, environmental security, food security, agrarian policy, environmental policy, legislation on agricultural cooperation, cooperative relations, corporate relations, systematization of the legislation, advisory activity, gender equality, state support

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Наукові фахові видання України:

1. Khrishcheva O. H., Masin V. M. Prospects for modernization of the agricultural advisory system as a tool for ensuring development of agricultural cooperation in Ukraine. *Правова держава*. 2022. Вип. 45. С. 33–40. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2022.45.254364> (Особистий внесок: визначення основної концепції роботи, аналіз сучасного стану системи сільськогосподарського дорадництва в Україні, визначення основних перешкод щодо розвитку сільськогосподарських дорадчих послуг в Україні, визначення причин перебування сільськогосподарської кооперації у стані стагнації, окреслення пропозицій щодо модернізації системи сільськогосподарського дорадництва, обґрунтування необхідності запровадження ієрархічної трирівневої системи сільськогосподарських дорадчих служб, пропозиція щодо структури мережі дорадчих служб, пропозиція щодо створення Департаменту сільськогосподарського дорадництва в межах Міністерства аграрної політики та продовольства України, обґрунтування необхідності перегляду принципу фінансування дорадчої діяльності та внесення змін до ст.5 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», пропозиція оновленої системи фінансування дорадчої діяльності, пропозиція щодо запровадження в Україні регіональних веб-платформ цифрового дорадництва, формулювання висновків).

2. Khrishcheva O. G. Definition and features of the agricultural cooperation: theoretical and legal aspects. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. Вип. 1. С. 303–308. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.49>

3. Khrishcheva O. G. Foreign experience of development and legal regulation of the agricultural cooperation. *Правова держава*. 2023. Вип. 51. С. 133–143. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.51.287996>

4. Khrishcheva O. G. Agricultural cooperation as a basis for ensuring food and environmental security in Ukraine: legal aspects. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2024. Вип. 81 : ч.2. С. 41–46.

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.2.6>

5. Khrishcheva O. G. Main directions for improving the legislation of Ukraine dedicated to agricultural cooperation. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 228–231. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/54>

6. Хрещева О. Г. Теоретико-правові засади гендерної рівності у законодавстві про сільськогосподарську кооперацію. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2024. Вип. 85 : ч.2. С. 206–211. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.30>

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

Тези в збірниках матеріалів наукових конференцій:

7. Khrishcheva O., Masin V. Approaches to the definition of the concept «agricultural cooperation», its essence and signs. *International Scientific Conference Priority Development Fields of the European Research Area : Conference proceedings (Riga, 25th September 2020)*. Riga : Baltija Publishing. P. 49–51 (*Особистий внесок: визначення основної концепції роботи, аналіз наукових підходів до визначення поняття «сільськогосподарська кооперація», його сутності та ознак, аналіз законодавчого визначення поняття «сільськогосподарська кооперація», обґрунтування недосконалості поняття «сільськогосподарська кооперація», закріпленого на законодавчому рівні, формування авторського визначення поняття «сільськогосподарська кооперація», наведення авторських ознак сільськогосподарської кооперації, формулювання висновків*).

8. Khrishcheva O. G. Agricultural cooperation in Ukraine: history of formation and functioning : збірник тез доповідей студентів, аспірантів та здобувачів – учасників 78-ї звітної конференції Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Секція економічних і правових наук. (Одеса, 19–20 травня 2022 р.). Одеса : Олді+, 2022. С. 96–98.

9. Khrishcheva O. Legal aspects of state registration and re-registration of agricultural cooperatives in Ukraine. *Proceedings of the 2 International Scientific and Theoretical Conference «Scientific forum : theory and practice of research» (Valencia,*

16 September 2022). Valencia : European Scientific Platform. P. 44–46.

10. Khrishcheva O. Definition of the cooperative education: legal aspects. *Матеріали 5-ї міжнародної науково-практичної конференції «Grundlagen der modern wissenschaftlichen forschung» (Zurich, 27 October 2023)*. Zürich–Vinnytsia : BOLESWA Publishers & Europäische Wissenschaftsplattform, 2023. P. 43–44.

11. Khrishcheva O. Legal aspects of gender equality in agricultural cooperatives. *Матеріали 3-ї Міжнародної наукової конференції «Інновації та науковий потенціал світу» (Хмельницький, 10 листопада 2023 р.) / Міжнародний центр наукових досліджень*. Вінниця : УКРЛОГОС Груп, 2023. С. 74–75.

12. Khrishcheva O. G. Lack of appropriate state support of the cooperative sector of the economy as a restriction factor for agricultural cooperation development. *80-а звітна конференція Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Секція економічних і правових наук : збірник тез доповідей студентів, аспірантів та здобувачів (Одеса, 23–25 квітня 2024 р.)*. Одеса : Олді+, 2024. С. 120–122.

13. Масін В. М., Хрищева О. Г. Сучасний стан правового забезпечення сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті Є. В. Васьковського «Дванадцять юридичні диспути з актуальних проблем приватного права» (Одеса, 31 травня 2024 р.)*. Одеса, 2024. С. 129–133 (*Особистий внесок: визначення основної концепції роботи, аналіз сучасного стану функціонування сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні, аналіз законодавства, планів, стратегій та програм у сфері дорадництва, визначення проблем, які перешкоджають розвитку дорадчої діяльності, формулювання висновків*).

14. Khrishcheva O. The need for codification of Ukrainian cooperative legislation: modern challenges. *Матеріали 5-ї Міжнародної наукової конференції «Інновації та науковий потенціал світу» (Умань, 25 жовтня 2024 р.) / Міжнародний центр наукових досліджень*. Вінниця : УКРЛОГОС Груп, 2024. С. 86–88.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ.....	31
1.1. Поняття, правові ознаки та сутність сільськогосподарської кооперації.....	31
1.2. Сільськогосподарська кооперація на теренах України: генезис та еволюція становлення і функціонування.....	51
1.3. Зарубіжний досвід правового регулювання та розвитку сільськогосподарської кооперації	72
1.4. Сільськогосподарська кооперація як основа забезпечення продовольчої та екологічної безпеки на теренах України: правові аспекти.....	89
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ	106
2.1. Специфіка загального та галузевого законодавства у сфері сільськогосподарської кооперації.....	106
2.2. Специфіка спеціального (кооперативного) законодавства України	122
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КООПЕРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ.....	142
3.1. Основні напрями вдосконалення загального та галузевого законодавства щодо розвитку сільськогосподарської кооперації	142
3.2. Перспективи розвитку спеціального законодавства України про сільськогосподарську кооперацію	154
ВИСНОВКИ.....	170
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	179
ДОДАТКИ	221

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сільськогосподарська кооперація, яка є основою розвитку національної сільськогосподарської галузі, має важливе значення для економічного та соціального піднесення України, особливо у воєнний та повоєнний часи.

На сучасному етапі, який характеризується значною кількістю причин, що обумовлюють стримування піднесення сільськогосподарської кооперації на теренах нашої держави, серед яких: слабка матеріально-технічна база, низький рівень кооперативної освіти українців, нерозгалужена система сільськогосподарських дорадчих служб, відсутність належної державної підтримки кооперативного сектора економіки тощо, законодавче забезпечення у сфері сільськогосподарської кооперації зазнало істотного оновлення: 15 листопада 2020 року було введено в дію Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» у новій редакції, який передбачив багато кооперативних новел та зумовив подальше внесення змін до низки інших нормативно-правових актів, що стосуються різноманітних аспектів функціонування сільськогосподарських кооперативів: Закону України «Про кооперацію», Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України та інших.

Втім, незважаючи на оновлення, законодавче забезпечення у сфері сільськогосподарської кооперації, яке представлено нормами загального, галузевого та спеціального (кооперативного) законодавства, не позбавлено низки недоопрацювань, які негативно позначаються на стані сільськогосподарської кооперації в Україні.

Так, недоопрацювання кооперативного законодавства, яке зазнало найбільшої модернізації, ми вбачаємо зокрема у значній корпоратизації, відсутності норм, присвячених охороні навколишнього природного середовища, положень, які б закріплювали орієнтованість сільськогосподарської кооперації на забезпечення продовольчої та екологічної безпеки держави, неповноцінному орієнтуванню спеціального законодавства про сільськогосподарську кооперацію на забезпечення сталого сільського господарства, недостатній увазі до питання

забезпечення гендерної рівності у сільськогосподарських кооперативах тощо.

Доцільно зазначити, що впродовж останніх п'яти років спостерігається незначний науковий інтерес до питання пошуку перспективних напрямів та обґрунтування пропозицій відносно вдосконалення законодавчого забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні.

Саме тому існує нагальна потреба у комплексному дослідженні сучасного стану та перспектив законодавчого забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні із формуванням пропозицій щодо вдосконалення загального, галузевого та спеціального законодавства задля того, щоб у подальшому в умовах реалізації євроінтеграційних процесів кооперація на селі, наблизившись до європейської моделі, функціонувала ефективно та безперешкодно, сприяла досягненню сталого сільського господарства на теренах України, забезпечувала підвищення показників діяльності реально діючих сільськогосподарських кооперативів, які впроваджують гендерно орієнтований підхід із одночасним забезпеченням продовольчої та екологічної безпеки країни, зокрема у повоєнний час, що обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до напрямів науково-дослідної роботи кафедри цивільно-правових дисциплін економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова за темами: «Забезпечення прав і законних інтересів учасників правовідносин, що виникають у сфері приватного права: проблеми теорії та практики» №175 (державний реєстраційний номер 0118U004432), «Приватно-правове регулювання суспільних відносин в Україні: проблеми теорії та практики» №345 (державний реєстраційний номер 0123U102606).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є з'ясування сучасного стану і тенденцій розвитку законодавчого забезпечення сільськогосподарської кооперації в Україні, а також розроблення і обґрунтування рекомендацій та пропозицій, спрямованих на вдосконалення законодавства у сфері сільськогосподарської кооперації.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені такі **основні завдання**:

- проаналізувати та удосконалити визначення понять «кооперація» та «сільськогосподарська кооперація», охарактеризувати правові ознаки та сутність сільськогосподарської кооперації;

- дослідити генезис та еволюцію становлення і функціонування сільськогосподарської кооперації на теренах України та здійснити авторську періодизацію розвитку сільськогосподарської кооперації у незалежній Україні в контексті її законодавчого забезпечення;

- узагальнити зарубіжний досвід правового регулювання та розвитку сільськогосподарської кооперації, окреслити можливості його використання в Україні;

- розглянути правові аспекти сільськогосподарської кооперації як основи забезпечення продовольчої та екологічної безпеки на теренах України;

- розкрити специфіку загального та галузевого законодавства у сфері сільськогосподарської кооперації;

- охарактеризувати специфіку спеціального (кооперативного) законодавства України;

- окреслити основні напрями та перспективи вдосконалення загального та галузевого законодавства щодо розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні та запропонувати внесення відповідних змін до чинного законодавства;

- визначити перспективи розвитку спеціального законодавства України про сільськогосподарську кооперацію з розробленням пропозицій з його удосконалення.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у процесі становлення, функціонування та розвитку сільськогосподарської кооперації.

Предметом дослідження є вітчизняні та зарубіжні нормативно-правові акти у сфері сільськогосподарської кооперації, а також науково-теоретичні підходи та концепції українських і зарубіжних науковців, присвячені сільськогосподарській кооперації та її правовому регулюванню.

Методи дослідження. Задля досягнення мети дослідження та розв'язання

поставлених у дисертаційній роботі завдань було комплексно застосовано такі групи методів пізнання: філософські (діалектичний), загальнонаукові, а також спеціально-наукові.

Діалектичний метод та метод інтерпретації використовувались для формулювання визначення понять «кооперація», «сільськогосподарська кооперація», «кооперативна освіта», виокремлення правових ознак та визначення сутності сільськогосподарської кооперації (підрозділи 1.1, 3.1). Використання історико-правового методу дозволило дослідити генезис та еволюцію становлення, функціонування та правового забезпечення сільськогосподарської кооперації на теренах України, здійснити авторську періодизацію розвитку сільськогосподарської кооперації у незалежній Україні в контексті її законодавчого забезпечення (підрозділ 1.2). Порівняльно-правовий метод застосовано з метою проведення порівняльного аналізу законодавства зарубіжних країн із законодавством України. За допомогою аналітичного методу здійснено узагальнення зарубіжного досвіду правового регулювання розвитку сільськогосподарської кооперації та окреслено можливості його використання в Україні (підрозділ 1.3). Аналіз та синтез надали змогу дослідити правові аспекти сільськогосподарської кооперації як основи забезпечення продовольчої та екологічної безпеки на теренах України (підрозділ 1.4). Формально-юридичний метод застосовано у ході дослідження специфіки загального та галузевого законодавства у сфері сільськогосподарської кооперації (підрозділ 2.1.), а також дослідження специфіки спеціального (кооперативного) законодавства України (підрозділ 2.2). Формально-логічний і логіко-юридичний методи використано для обґрунтування напрямів та перспектив вдосконалення загального, галузевого та спеціального законодавства у сфері сільськогосподарської кооперації (розділ 3). Метод правового моделювання дозволив сформулювати пропозиції з удосконалення загального, галузевого та спеціального законодавства у сфері сільськогосподарської кооперації (підрозділи 3.1, 3.2). Застосування методу юридичного прогнозування дало можливість спрогнозувати наслідки запропонованих пропозицій з удосконалення чинного законодавства України у

сфері сільськогосподарської кооперації (розділ 3).

Теоретичною основою дослідження стали наукові положення, викладені у працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених-фахівців, як: О. М. Анциферов, Т. О. Багаліка, В. В. Вісин, Я. З. Гаєцька-Колотило, О. В. Гафурова, Р. А. Гонзалез, В. В. Гончаренко, Ф. В. Горбонос, С. О. Гладкий, В. І. Грек, Х. А. Григор'єва, В. К. Збарський, В. В. Зіновчук, К. А. Кібенко, Р. Я. Корінець, М. А. Лендел, М. Й. Малік, В. І. Марочко, В. М. Масін, О. О. Миколаєв, А. І. Мілька, Л. В. Молдаван, А. О. Пантелеймоненко, О. М. Пащенко, О. М. Рудік, А. Л. Святошнюк, А. В. Смітюх, О. В. Толкаченко, О. О. Томілін, М. І. Туган-Барановський, Ю. В. Ушкаренко, В. І. Федорович, Є. І. Ходеківський, О. В. Чайнов, Т. М. Чурилова, О. О. Шепетука та інших.

Втім, окремі проблемні аспекти сучасного стану та перспектив законодавчого забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні залишились поза увагою вчених та потребують більш ґрунтовного дослідження.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що після істотного оновлення законодавства у сфері сільськогосподарської кооперації, зокрема введення в дію 15 листопада 2020 року Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» у новій редакції та подальшого внесення змін до низки інших нормативно-правових актів, які стосуються функціонування та розвитку сільськогосподарських кооперативів, дисертаційна робота є першим у вітчизняній науці аграрного права комплексним дослідженням сучасного стану та перспектив законодавчого забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. Наукова новизна результатів дослідження деталізується у запропонованих авторкою науково-теоретичних положеннях, зроблених висновках і сформульованих пропозиціях, визначальними серед яких є такі:

Уперше:

— обґрунтовано висновок, що у Законі України «Про кооперацію» та Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» у новій редакції відсутні норми, присвячені охороні навколишнього природного середовища, положення, які б закріплювали орієнтованість сільськогосподарської кооперації на забезпечення

продовольчої та екологічної безпеки держави, простежується неповноцінне орієнтування спеціального законодавства про сільськогосподарську кооперацію на забезпечення сталого сільського господарства, недостатня увага приділяється питанню гендерної рівності у сфері сільськогосподарської кооперації;

— запропоновано удосконалити кооперативне законодавство України шляхом внесення змін до ст.4 (Основні принципи сільськогосподарської кооперації) Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», а також ст.4 (Основні принципи кооперації) Закону України «Про кооперацію», а саме: законодавчо закріпити принцип гендерної рівності та гендерної інтеграції у кооперативі (сільськогосподарському кооперативі), який передбачає недопущення дискримінації за ознакою статі, забезпечення рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків – членів кооперативу (сільськогосподарського кооперативу), рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті рішень, рівної оплати праці, однакового доступу до керівних посад та кооперативної освіти, що сприятиме реалізації гендерної демократії, справедливості та паритету у кооперації (сільськогосподарській кооперації);

— обґрунтовано необхідність доповнення ч.1 статті 3 «Основні цілі сільськогосподарської кооперації» профільного Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» пунктом 6 наступного змісту: «забезпечення сталого сільського господарства, спрямованого на досягнення економічної, продовольчої та екологічної безпеки держави» задля ефективної реалізації у подальшому цілей сталого розвитку України та наближення сільськогосподарських кооперативів до європейської моделі сільськогосподарської кооперації;

— запропоновано розширити та деталізувати поняття «сільськогосподарська дорадча діяльність», визначене у ст.1 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», шляхом закріплення сільськогосподарських кооперативів серед переліку отримувачів дорадчих послуг на рівні із особистими селянськими та фермерськими господарствами;

— здійснено «авторську періодизацію розвитку сільськогосподарської кооперації у незалежній Україні в контексті її законодавчого забезпечення», у

хронологічному порядку виокремлено такі періоди: «I період: 1992-1997 роки; II період: 1997-2003 роки; III період: 2003-2009 роки; IV період: 2009-2013; V період: 2013-2020 роки; VI період: з 2020 року – до сьогодні»;

Удосконалено:

— надано авторське визначення законодавчих понять «кооперація», «сільськогосподарська кооперація» та «кооперативна освіта», передбачених Законами України «Про кооперацію» та «Про сільськогосподарську кооперацію»:

«Кооперація – це сукупність кооперативних організацій (кооперативів та кооперативних об'єднань), члени яких, пов'язані фінансовими та матеріально-технічними ресурсами, на засадах добровільності, рівності, соціальної справедливості, взаємодопомоги та співробітництва, з метою задоволення власних економічних, соціальних та інших потреб провадять спільну господарську та іншу діяльність, сприяючи сталому розвитку суспільства та забезпечуючи екологічну безпеку держави»;

«Сільськогосподарська кооперація – це сукупність автономних та незалежних кооперативних організацій (сільськогосподарських кооперативів та сільськогосподарських кооперативних об'єднань), члени яких, пов'язані фінансовими та матеріально-технічними ресурсами, провадять спільну господарську та іншу діяльність, спрямовану на забезпечення сталого сільського господарства, а також досягнення економічної, продовольчої та екологічної безпеки держави, на засадах добровільності, демократії та рівності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб», яке, на наше переконання, повною мірою відображає сутність сільськогосподарської кооперації;

«Кооперативна освіта – це комплекс заходів, спрямованих на навчання, професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації членів сільськогосподарських кооперативів, членів органів управління і найманих працівників таких кооперативів, які організуються та здійснюються з метою підвищення ефективності господарської діяльності сільськогосподарських кооперативів шляхом забезпечення обізнаності щодо особливостей порядку створення та реєстрації сільськогосподарських кооперативів, а також

прав та обов'язків їхніх членів, інформування про актуальні для сільськогосподарських кооперативів зміни у законодавстві України, ознайомлення з новітніми сільськогосподарськими технологіями, міжнародним досвідом сільськогосподарської кооперації, пояснення специфіки організації кооперативного маркетингу та логістики, інформування про актуальні програми та умови отримання державної підтримки тощо»;

— положення Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» шляхом доповнення частини 3 статті 12 пунктом 5 та визначення, що до основних обов'язків члена сільськогосподарського кооперативу відноситься «дотримання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища задля забезпечення екологічної безпеки держави»;

— зміст кооперативного законодавства шляхом доповнення Закону України «Про кооперацію» статтею 23-1 «Екологічні засади діяльності кооперативів», яка визначає, що «кооперативна організація забезпечує дотримання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища задля забезпечення екологічної безпеки держави»;

— проєкт цифрового дорадництва, який представлено системою відповідних веб-ресурсів, в контексті акцентування уваги на регіональній специфіці сільськогосподарського дорадництва шляхом запровадження в Україні регіональних веб-платформ цифрового дорадництва, які будуть сприяти нівелюванню стримуючих чинників для доступу суб'єктів аграрного господарювання до інформаційно-консультаційних послуг сільськогосподарських дорадників, сільськогосподарських дорадчих служб.

Набули подальшого розвитку:

— основні правові ознаки сільськогосподарської кооперації, серед яких пропонується виокремлювати: «автономність та незалежність»; добровільність, демократія та рівність; об'єднані фінансові та матеріально-технічні ресурси; «участь у спільній господарській та іншій діяльності»; «членський характер відносин»; «обслуговування потреб переважно членів сільськогосподарських кооперативних організацій»; «спрямованість на підвищення економічної

ефективності сільськогосподарського виробництва»; спрямованість на збільшення доходів учасників сільськогосподарської кооперації на пропорційній основі; спрямованість на забезпечення сталого сільського господарства, а також досягнення економічної, продовольчої та екологічної безпеки держави;

— наукові положення щодо упорядкування та вдосконалення правових норм, які регулюють створення та діяльність кооперативів, зокрема, сільськогосподарських, шляхом запровадження в Україні моделі загального правового регулювання кооперації, яка буде базуватися на єдиному концептуальному кодифікованому акті – Кооперативному кодексі України;

— висновок про те, що Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» у поточній редакції формує корпоративно-кооперативну модель сільськогосподарської кооперації із акцентом саме на корпоративність, відбувається трансформація кооперативних правовідносин у корпоративно-кооперативні, що є певним чином негативним явищем, оскільки трансформує традиційний підхід до сутності сільськогосподарської кооперації, що як наслідок, поступово може призвести до втрати кооперативної ідентичності, культурної самобутності сільськогосподарських кооперативів;

— теза про необхідність перегляду принципу фінансування та державної підтримки дорадчої діяльності в Україні у повоєнний період та внесення змін до ст.5 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» шляхом закріплення оновленої системи фінансування дорадчої діяльності, яка передбачає використання різних джерел із закріпленим відсотковим вираженням розміру фінансування: «Дорадча діяльність проводиться за рахунок коштів: державного бюджету – 25%; місцевих бюджетів: бюджет області – 40% та бюджет територіальної громади – 35%. Додатковим (в силу непостійного характеру) джерелом фінансування дорадчої діяльності виступають гранти, проекти та програми міжнародної технічної допомоги, благодійні внески фізичних та юридичних осіб, інші джерела, не заборонені законом»;

— висновок про доцільність створення окремих спеціалізованих департаментів в межах Міністерства аграрної політики та продовольства України:

департаменту сільськогосподарського дорадництва та департаменту сприяння розвитку сільськогосподарських кооперативів;

— аргументація щодо невідкладної потреби в узгодженні положень Податкового Кодексу України із положеннями Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», яким передбачені термінологічні новели: «сільськогосподарський кооператив, що діє без мети отримання прибутку», «сільськогосподарський кооператив, що діє з метою отримання прибутку», «сільськогосподарське кооперативне об'єднання», «патронажні дивіденди»;

— позиція про необхідність закріплення у ст.3 Господарського кодексу України дефініції поняття «внутрішньогосподарська діяльність» з метою нівелювання розбіжностей на семантичному рівні та однакового тлумачення вказаної категорії на рівні з термінами: «господарські відносини», «внутрішньогосподарські відносини», «господарська діяльність»;

— перелік чинників, які обумовлюють стримування розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні відповідно до сучасних викликів: слабка матеріально-технічна база; відсутність у кооператорів достатнього обсягу фінансових ресурсів для забезпечення ефективності господарської діяльності сільськогосподарських кооперативів; недосконалість нормативно-правового забезпечення функціонування сільськогосподарської кооперації; низький рівень кооперативної освіти українців; нерозгалужена система сільськогосподарських дорадчих служб, основною метою яких має бути підвищення рівня знань та вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення господарства серед населення України; відсутність належної державної підтримки кооперативного сектора економіки; поширення пандемії коронавірусної хвороби на території України; введення в Україні воєнного стану; повільні темпи поширення кооперативних ідей серед молоді, слабкий рівень мотивації задля залучення молоді до кооперативного сектора економіки тощо.

Практичне значення одержаних результатів. Обґрунтовані у дисертаційній роботі авторські висновки та пропозиції можуть бути використані:

у науково-дослідній сфері – для подальшого дослідження проблемних

аспектів законодавчого забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні;

у правотворчості – результати дослідження містять низку пропозицій щодо вдосконалення Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», Закону України «Про кооперацію», Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», Господарського кодексу України та інших нормативно-правових актів, що регламентують правове забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації;

у правозастосовній діяльності – у практичній діяльності кооперативів, сільськогосподарських кооперативів, у роботі органів державної влади, Національної асоціації сільськогосподарських дорадчих служб України тощо;

у навчальному процесі – при викладанні у закладах вищої освіти навчальних дисциплін «Кооперативне право», «Аграрне право», «Земельне право», «Екологічне право», «Природоресурсне право» та інших, при підготовці лекцій, підручників, навчальних та методичних посібників, монографій, довідникової літератури, науково-практичних коментарів, при написанні курсових та магістерських робіт, наукових тез, статей (Акт впровадження від 31.10.2024 року);

у правороз'яснювальній та правовиховній роботі – при проведенні роботи з підвищення рівня правової освіти та правової культури діючих та потенційних кооператорів.

Результати дослідження використовуються у діяльності ТОВАРИСТВА З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ «ЮНЕЙШН» під час проведення профільних конференцій, панельних дискусій, присвячених обговоренню пропозицій, ініціатив, проєктів щодо економічного відновлення Південного регіону України та розвитку аграрного сектору (Довідка про впровадження №10/09 від 10.09.2024 року).

Пропозиції авторки, викладені у дисертаційному дослідженні, розглянуті Національною асоціацією сільськогосподарських дорадчих служб України та використовуються у практичній діяльності при розробці програм та проєктів, спрямованих на розвиток сільськогосподарської кооперації та дорадництва

(Довідка про впровадження №1-05/08-24 від 05.08.2024 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною оригінальною роботою, наповненою авторськими науковими положеннями, висновками, рекомендаціями та пропозиціями. Із наукових праць, які були опубліковані у співавторстві, в дисертаційній роботі використано лише ідеї, положення та висновки, які отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Результати, ідеї та висновки дисертаційного дослідження обговорювались на засіданні кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, а також пройшли апробацію на всеукраїнських та міжнародних конференціях: Міжнародній науковій конференції «Priority Development Fields of the European Research Area» (Рига, 25 вересня 2020 р.); «78-ій звітній конференції Одеського національного університету імені І. І. Мечникова». Секція економічних і правових наук (Одеса, 19–20 травня 2022 р.); Міжнародній науково-теоретичній конференції «Scientific forum: theory and practice of research» (Валенсія, 16 вересня 2022 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Grundlagen der modern wissenschaftlichen forshung» (Цюріх, 27 жовтня 2023 р.); Міжнародній науковій конференції «Інновації та науковий потенціал світу» (Хмельницький, 10 листопада 2023 р.); «80-ій звітній конференції Одеського національного університету імені І. І. Мечникова». Секція економічних і правових наук (Одеса, 23-25 квітня 2024 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій пам'яті Є. В. Васьковського, «Дванадцяті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права» (Одеса, 31 травня 2024 р.); Міжнародній науковій конференції «Інновації та науковий потенціал світу» (Умань, 25 жовтня 2024 р.); Міжнародній науковій конференції «CAPABLE PhD student conference 2024» (Уппсала, 11-14 листопада 2024 р.).

Публікації. За темою дисертації та згідно з її змістом всього опубліковано 14 публікацій, з них: 6 – статей у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України; 8 – тези доповідей в збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, поділених на 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 228 сторінок, з яких: основний зміст – 161 сторінка; список використаних джерел – 42 сторінки; додатки – 8 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ

1.1. Поняття, ознаки та сутність сільськогосподарської кооперації: теоретико-правові аспекти

На сучасному етапі теоретики кооперативного руху продовжують вести дискусії щодо визначення поняття «кооперація», при цьому поняття «сільськогосподарська кооперація» залишається малодослідженим.

Із прийняттям Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» у новій редакції, який набув чинності 15 листопада 2020 року, на законодавчому рівні закріплено нове визначення поняття «сільськогосподарська кооперація», яке на нашу думку, є достатньо вузьким та не повною мірою відображає сутність сільськогосподарської кооперації, що є суттєвим недоліком, оскільки «сільськогосподарська кооперація» є провідною категорією національного кооперативного законодавства.

Необхідно підкреслити, що «завдяки операції визначення поняття розкривають його зміст і в такий спосіб з'ясовують істотні й загальні властивості відповідних предметів та їх імена. Це дає можливість відрізнити мислимі в понятті предмети від усіх інших, навіть подібних, від яких вони відрізняються принаймні деякими істотними властивостями» [137].

Ми погоджуємось із думкою О. В. Бринцева про те, що «не можна сприймати визначення понять, як головну мету нормативних актів... Разом з тим, розкриваючи головне в предметі, визначення поняття дозволяє виділити його, відрізнити його від інших предметів, запобігти змішуванню понять, плутанині в міркуваннях, в правовому регулюванні. І в цьому величезна цінність визначень в пізнанні та практичній діяльності» [9, с. 63].

Саме тому, на наш погляд, ґрунтовне та детальне дослідження семантики поняття «сільськогосподарська кооперація», виокремлення його основних ознак у контексті різних наукових підходів, зокрема підходів до визначення поняття

«кооперація» та «кооператив», має важливе практичне значення для вдосконалення кооперативного законодавства України, а також сприяє розвитку аграрно-правової науки.

Перед початком дослідження поняття «сільськогосподарська кооперація», на наш погляд, варто проаналізувати визначення і сутнісні ознаки поняття «кооперація», з огляду на те, що зазначена категорія є фундаментальною по відношенню до поняття «сільськогосподарська кооперація».

Так, «слово «кооперація» походить від латинського cooperatio, що означає «співробітництво» [42, с. 3].

А. І. Мілька підкреслює: «якщо на початкових етапах її розвитку це було просте об'єднання фізичних зусиль задля більш ефективної діяльності та досягнення результату, то на подальших етапах з'являються більш складні форми співпраці між суб'єктами ринкових відносин» [127, с. 14], що свідчить про поступову трансформацію та модернізацію кооперації, зумовлену викликами того чи іншого історичного періоду.

Варто відзначити, що теоретичні основи кооперації були закладені Робертом Оуеном – англійським вченим-реформатором, праці якого дали поштовх для формування та розвитку ідеї кооперативного руху у світі.

Так, «Р. Оуен спрямував свої зусилля на організацію кооперативних крамниць, землеробських колоній, банків справедливого обміну товарами виробництва для здійснення своєї доктрини так званої соціальної системи, яка повинна була ґрунтуватися на законах природи та засадах раціонального суспільного устрою, протиставляючи системі господарського індивідуалізму та конкуренції систему господарського колективізму і гармонії суспільно-економічних інтересів, Р. Оуен розумів під останньою громадські спільноти, колонії, що утворювались на засадах спільної праці, розподілу продуктів та рівності» [256, с. 129], на що звертає увагу Л. С. Томашик.

О. В. Піменова підкреслює, що Роберт Оуен вважається «родоначальником кооперації» [152, с. 87].

На нашу думку, це доречно, адже він першим почав займатися теоретичними

питаннями кооперації та у 1844 році ввів у економічний обіг термін «кооперація».

За Робертом Оуеном кооперація (співпраця) розглядається як «протилежність конфлікту і капіталістичній конкуренції» [308, с. 1].

Проте, зауважимо, що такий підхід науковця до тлумачення зазначеного економічного концепту не є цілковито начасним для сьогодення, оскільки виникнення кооперації було покликано стати рушійною силою для боротьби з тиском капіталу на робітничий клас.

Шарль Фурье та Роберт Оуен розглядали кооперативи («самоврядні суспільства») у якості міських чи сільських виробничих комплексів, що належали тим, хто трудиться, які характеризувалися функціями закупівлі, збуту і кредитування та які здійснювали діяльність на принципах співробітництва, колективізму та взаємодопомоги.

Наукова література насичена значною різноманітністю тлумачень поняття «кооперація», яке є складним системним явищем. Вчені-кооперативісти наділяють вказану категорію ознаками, що доволі відрізняються, що свідчить про відсутність одноманітної позиції щодо визначення поняття «кооперація».

А. О. Пантелеймоненко звертає увагу на влучне зауваження Е. Левіна щодо того, що «відсутність ясного і чіткого визначення поняття кооперації – не дрібниця у нашому кооперативному знанні, а факт, що є джерелом великих непорозумінь, взаємного нерозуміння і хаосу» [143, с. 7].

Варто відзначити, що «інколи поняття «кооперація» помилково застосовується як тотожне із поняттям «кооператив». Як наслідок, це спричиняє термінологічне непорозуміння» [319, с. 303] та неоднозначне сприйняття окреслених понять.

Поняття «кооперація» та «кооператив» слід розмежовувати, в контексті чого погоджуємось із думкою А. О. Пантелеймоненко, який слушно підкреслив, що «оперуючи названими поняттями, слід брати до уваги те, що кооператив є лише особливою формою кооперації» [145, с. 300].

У прийнятій у 1995 році XXXI Конгресом Міжнародного кооперативного альянсу (МКА) «Декларації про кооперативну ідентичність» було сформовано

базове визначення поняття «кооператив».

Отже, звернемося до усталеного на рівні Міжнародного кооперативного альянсу визначення: кооператив – це «автономна асоціація осіб, які добровільно об'єдналися з метою задоволення своїх спільних економічних, соціальних і культурних потреб та прагнень за допомогою підприємства, що перебуває у спільному володінні й управляється демократично» [342].

На наш погляд, окреслене тлумачення поняття «кооператив» виражає соціально-економічну сутність цієї організаційно-правової форми.

Г. Шульце-Деліч також акцентує на соціально-економічній сутності кооперативу.

Кооператив – «об'єднання малозабезпечених представників переважно трудових класів, які прагнуть об'єднати малі поодинокі зусилля для досягнення економічних переваг великої сили» [327, р. 5].

О. С. Ходирєва звертає увагу на позицію К. А. Пажитнова, яка полягає у тому, що кооператив – це «...добровільне об'єднання декількох осіб, яке має на меті спільними зусиллями боротися з експлуатацією з боку капіталу і поліпшити становище своїх членів у процесі виробництва, обміну чи розподілу господарських благ...» [270, с. 137].

У свою чергу В. Голубничий, який зазначає, що кооперативи – це «...спеціальні об'єднання..., які веденням спільного підприємства намагаються або заощадити видатки своїх членів, або підвищити прибутки з їх праці» [60, с. 1125], – вбачає у кооперативах насамперед економічну сутність.

Для більш детального дослідження поняття «кооператив» розглянемо, як вказана категорія визначається у законодавстві деяких зарубіжних країн.

Вважаємо за потрібне відзначити зміст преамбули Закону Угорщини «Про кооперативи», яка підкреслює значущість та важливість кооперативної форми, яка «здатна значною мірою мобілізувати соціальні ресурси, зміцнити позиції окремих економічних суб'єктів, має на меті задоволення потреб громади, заохочення кооперативів та забезпечення державної підтримки для подальшого розвитку кооперативного руху» [347]. На наш погляд, окреслене законодавче формулювання

влучно віддзеркалює соціально-економічну сутність кооперації та зосереджує увагу на забезпеченні державної підтримки, яка вкрай необхідна для розвитку кооперативів.

Визначення терміна «кооператив» закріплено, наприклад, у параграфі 1 Genossenschaftsgesetz (Закону Федеративної Республіки Німеччина «Про промислові та господарські товариства» або «Про кооперативні товариства»).

Кооперативи визначаються таким чином: «(1) Товариства із необмеженою кількістю членів, мета діяльності яких полягає у сприянні закупівлям або господарській діяльності своїх членів або задоволенню їх соціальних чи культурних потреб шляхом спільної господарської діяльності (кооперативи), набувають права «зареєстрованого кооперативного товариства» відповідно до цього Закону» [301].

Варто відзначити, що відповідно до німецького законодавства вказане визначення також поширюється на сільськогосподарські кооперативи.

Стаття 2 Кооперативного кодексу Португалії встановлює, що «кооперативи є автономними юридичними особами, об'єднаними добровільно, зі змінним капіталом і складом, які шляхом співпраці та взаємної допомоги своїх членів, відповідно до кооперативних принципів, прагнуть, без корисливих цілей, задовольнити економічні, соціальні чи культурні потреби та прагнення зазначених членів» [292].

У нормативному визначенні терміна «кооператив», яке закріплено у кооперативному законодавстві Португалії, акцентується увага на кооперативних принципах, відповідно до яких має здійснюватись кооперативна діяльність.

Дійсно, «кооперативні принципи є основою розуміння сутності, організаційної ідентичності, економічного механізму та соціального призначення кооперативної організації, вони віддзеркалюють генезис і еволюцію кооперативної ідеї, кооперативні принципи є основою кооперативного руху» [75, с. 8], – про що доцільно зазначає В. В. Зіновчук.

Доволі ґрунтовно та вичерпно, зважаючи на закріплення основних ознак, засад кооперації, представлено визначення поняття «кооператив» за

законодавством Хорватії.

Відповідно до Закону Республіки Хорватія «Про кооперативи» кооператив – це «добровільне, відкрите, самостійне і незалежне товариство, яким керують його члени, які своєю працею та іншою діяльністю або використанням послуг на основі єдності та взаємодопомоги здійснюють, вдосконалюють і захищають свої індивідуальні та спільні господарські, економічні, соціальні, освітні, культурні та інші потреби та інтереси та досягають цілей, заради досягнення яких створено кооператив» [346].

Втім, на нашу думку, завузьким є визначення поняття «кооператив», закріплене у кооперативному законодавстві Республіки Болгарія.

Відповідно до Закону Республіки Болгарія «Про кооперативи» кооператив визначається як «добровільна організація фізичних осіб зі змінним капіталом та змінною кількістю членів, які здійснюють господарську та іншу діяльність на основі взаємодопомоги та співробітництва з метою задоволення своїх інтересів» [293].

Закон Канади «Про кооперативи» (Canada Cooperatives Act) оперує термінами «кооператив», а також «кооперативна організація», визначення яких закріплено у розділі «Дефініції».

Кооператив означає «юридичну особу, зареєстровану відповідно до цього Закону та діяльність якої не припиняється відповідно до цього Закону» [287].

У свою чергу кооперативна організація означає «юридичну особу, яка відповідно до закону, згідно з яким вона організована та функціонує, має бути організована та функціонувати – а також організована та функціонує – на кооперативних принципах» [287].

Варто відзначити, що вищевказані визначення, передбачені кооперативним законодавством Канади, є вкрай поверховими та такими, що не відображають сутнісних рис кооперації, хоча кооперативи відіграють вагомий роль в економічному розвитку Канади та є популярною формою співпраці.

Поняття «кооператив» законодавчо закріплено у статті 2 Закону України «Про кооперацію».

Так, у національному профільному законі, присвяченому питанням регулювання кооперації, «кооператив» розглядається як «юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які добровільно об'єдналися на основі членства для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування» [186].

Українське кооперативне законодавство, на відміну від німецького, португальського, канадського та хорватського, виділяє у дефініції особливості суб'єктного складу кооперативу.

Слід зазначити, що основні характеристики поняття «кооператив» відображені у наукових підходах до визначення поняття «кооперація», які будуть проаналізовані далі, при цьому визначення поняття «кооперація», що встановлене на законодавчому рівні, на жаль, є доволі поверховим, таким, що, на нашу думку, не відображає специфіки цього явища і потребує доопрацювання та уточнення.

Переходячи до аналізу наукових підходів до визначення поняття «кооперація», насамперед необхідно визначити словникове значення окресленого терміна.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «кооперація» пояснюється як «особлива форма організації праці, за якої багато людей разом беруть участь у тому самому процесі або в різних, але зв'язаних між собою процесах праці; співробітництво» [16, с. 331–332].

В Економічній енциклопедії поняття «кооперація» ідентифікується як «добровільне колективне об'єднання власності (різних об'єктів і форм) та/або праці для досягнення спільних цілей у різних сферах господарської діяльності» [59, с.75].

За Економічним словником Л. М. Алексеєнко, В. М. Олексієнко, А. І. Юркевич кооперація тлумачиться як «форма організації праці і діяльності, при якій велика кількість людей спільно бере участь у виконанні поставленого завдання» [3, с.114].

У свою чергу в Економічному словнику Й. С. Завадського, Т. В. Осовської та О. О. Юшкевич кооперація інтерпретується у декількох площинах, як:

- «1. одна з форм організацій, при якій певні групи осіб беруть участь в одному й тому ж або різних, не пов'язаних між собою, процесах праці;
2. форма господарювання, заснована на груповій власності;
3. форма довготривалих і стійких зв'язків між підприємствами, які займаються спільним виготовленням певної продукції» [69, с. 150].

Дослідженням категорії «кооперація» займались Я. З. Гаєцька-Колотило, Ф. В. Горбонос, В. В. Зіновчук, Б. М. Мартос, О. О. Миколаєв, А. Палій, А. О. Пантелеймоненко, М. І. Туган-Барановський, Є. І. Ходаківський, О. В. Чайнов, та інші науковці, підходи яких будуть досліджені у дисертації.

Необхідно відзначити роль у розвитку кооперативної теорії Фрідріха Вільгельма Райффайзена, який започаткував ідею поєднання сільськогосподарської та кредитної кооперації та обґрунтував необхідність створення банку для фінансування союзних кооперативних об'єднань.

Релігійна спрямованість діяльності кооперативних товариств є характерною особливістю концепції кооперації Ф. В. Райффайзена.

М. Б. Чижевська підкреслює, що «Ф. Райффайзен і Г. Шульце-Деліч розцінювали кооперацію як форму, що позбавляє дрібних власників від спекуляції і банківської експлуатації» [275, с. 90].

Ф. В. Горбонос вбачає, що кооперація – це «економічні взаємовідносини між партнерами, певним чином організовані для досягнення мети при найменших питомих витратах ресурсів» [36, с. 26], – що свідчить про те, що автор розглядає кооперацію як економічну категорію.

О. О. Томілін та Т. О. Багаліка поняття «кооперація» тлумачать крізь призму економічних та соціальних аспектів та резюмують, що вказану категорію «слід розглядати у трьох площинах, а саме: як організаційно-інституційну структуру; враховувати економічну користь від процесу кооперації (або отримання прибутку, або зменшення питомих витрат), забезпечувати захист різноманітних інтересів членів і висвітлювати соціальні переваги» [257] та доходять висновку, що кооперація – це «форма організації праці за якої, значна кількість людей спільно беруть участь у одному чи різних, але пов'язаних між собою процесах праці» [257].

Б. М. Мартос визначав поняття «кооперації» як «...один із засобів поліпшити добробут нижчих верств суспільства через звільнення їх від визиску з боку верстви капіталістів» [120, с. 23].

Зазначений науковий підхід перетинається із позицією Роберта Оуена та К. А. Пажитнова.

С. В. Бебко розглядає позицію канадських дослідників кооперації Д. Бредфорда та С. Побігушого, які «стверджують, що кооперація є своєрідним протестом та реакцією певної спільноти індивідів на розвиток соціально-економічних тенденцій у суспільстві» [6, с. 82].

На думку Є. І. Ходаківського, який застосовує до кооперації ознаки синергії, кооперація являє собою «...організаційно-економічну основу функціонування суспільства, оскільки завдяки кооперативним зв'язкам суспільство не є механічною сумою індивідів, а є відображенням цілісної органічної системи, що здатна ефективно розвиватися» [269, с. 25].

Ю. В. Ушкаренко та В. І. Грек співвідносять поняття «кооперація» із поняттям «кооперативний рух».

Так, «у широкому значенні кооперативний рух – це, по суті, сама кооперація у процесі її становлення в суспільстві, функціонуванні й розвитку» [265, с. 375].

В. М. Половець звертається до поглядів О. М. Анциферова, праці якого відіграли вагомий роль у розвитку кооперативної ідеї, у розрізі підходу до змісту терміна «кооперація», який «полягає у розумінні під ним «визначеної суспільної форми поєднання трудових зусиль на основі добровільного співробітництва» [158, с. 12].

У свою чергу інший відомий поборник кооперативного руху М. І. Туган-Барановський підкреслював соціально-виховне значення кооперації, сутнісними рисами якої виступають самостійність і самодіяльність, взаємодопомога та солідарність, відсутність примусу, та зазначав, що кооперація є «третьою формою самооборони трудящих, оборони шляхом утворення, яко противагу капіталістичним підприємствам своїх власних підприємств» [260, с. 219].

В. І. Федорович вдається до подвійного трактування поняття «кооперація».

Науковець розглядає кооперацію як «форму організації праці, за якої певна кількість осіб бере участь в одному й тому ж процесі праці, і як організаційно оформлені самодіяльні добровільні колективні об'єднання виробників, утворені для досягнення спільних цілей» [268, с. 5].

Продовжуючи дослідження наукових підходів до визначення поняття «кооперація», варто звернути увагу на визначення, запропоноване В. В. Зіновчуком та А. Д. Корягіною, які розглядають кооперацію як «специфічну форму господарювання, яка проявляється в економічних взаємовідносинах між партнерами з тим, щоб досягти спільної мети та отримати економічну користь від процесу господарювання (або максимізувати/мінімізувати питомі затрати ресурсів) на основі взаємної допомоги та вигоди всіх учасників процесу кооперації, задоволення інтересів кожного та дотримання соціальних гарантій» [98, с. 50].

А. І. Мілька вдається до трактування змісту поняття «кооперація» К. О. Пажитновим, який вказує, що «кооперація – будь-який прояв співпраці і взаємодопомоги» [127, с. 20].

Вказаний підхід науковця до визначення поняття «кооперація» доволі звужує сутність вказаної категорії, адже не повною мірою віддзеркалює її мету.

Необхідно зауважити, що «теоретико-методологічний зміст поняття «кооперація» значно ширше і не обмежується виключно співпрацею, оскільки кооперація поєднує фінансові, трудові та матеріально-технічні ресурси з метою досягнення кінцевого результату, заради якого члени кооперативу об'єднуються. В умовах кооперації присутні не тільки організаційні, але також і економічні відносини» [319, с. 305].

М. Й. Малік трактує поняття «кооперація» занадто узагальнено: як «форму налагодження співпраці людей» [216, с. 10].

Д. М. Стеченко, А. В. Григорович та А. П. Дутка підкреслюють, що кооперація – це «насамперед організаційно оформлене добровільне колективне об'єднання власності і (або) праці в різних галузях економічної діяльності» [244, с. 225]. Автори словника-довідника, присвяченого термінології у сфері менеджменту, в окресленому тлумаченні поняття «кооперація» роблять акцент на

економічному складнику, втім відзначимо що абстрагування від соціального аспекту кооперації є упущенням.

М. П. Політило, Л. П. Бондаренко та О. В. Дідух наводять таке авторське визначення досліджуваного поняття: «кооперація — це специфічний інтегруючий, синтезуючий, структурний, системоутворюючий елемент системи суспільно-економічних відносин, що покликаний забезпечувати співробітництво і взаємодію суб'єктів різних економіко-правових форм господарювання для досягнення спільної мети з мінімізацією витрат» [156, с. 75].

На нашу думку, вказане авторське визначення є доволі громіздким через надмірне перевантаження прикметниками та, як наслідок, складним для сприйняття.

Вчений-кооператор А. А. Миколаєв вбачав у кооперації синтез матеріальних та інтелектуальних ресурсів, у свою чергу С. Гелей розглядав кооперацію як «продукт двох взаємопов'язаних чинників – кооперативної ідеї та практичної кооперативної роботи» [26, с. 183].

Автори монографії «Розвиток сільськогосподарської кооперації в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови аграрної економіки», М. Й. Малік, Ю. О. Лупенко, О. Г. Шпикуляк та інші науковці, звертаються до соціально-економічного обґрунтування поняття «кооперація». «Кооперація – це процес добровільного об'єднання зусиль і ресурсів суб'єктів, зацікавлених у досягненні певних соціально-економічних результатів, які можна отримати тільки за допомогою групових дій. Тобто суть процесу кооперації полягає в цілеспрямованих діях групи людей, об'єднаних спільними економічними інтересами» [215, с. 43].

Цілком слушною є думка В. В. Гончаренко, який досліджуючи питання кооперації, дійшов висновку, що термін «кооперація» «застосовують, коли мова йде про кооперацію як процес об'єднання трудових, матеріальних, інтелектуальних та інших ресурсів для спільної праці та досягнення певної мети», так і «коли мова йде про кооперацію як форму, для позначення сукупності специфічних організаційно-правових форм – кооперативів» [33, с. 12].

Д. В. Ковальов розглядає підхід відомого кооперативного діяча – С. В. Бородаєвського, який «відзначав, що кооперація становить таку форму співробітництва, яка «шляхом об'єднання окремих осіб прагне поліпшити умови існування населення та ступнево усунути негативні явища сучасного економічного ладу» [87]. Вказаний підхід С. В. Бородаєвського є цілком актуальним для сьогодення, оскільки кооперація продовжує виконувати важливу соціально-економічну функцію.

О. О. Шепетука вважає, що «кооперація – це широке соціальне явище, яке наочно демонструє тягу людини до співпраці, взаємодопомоги і рівноправності в основних сферах суспільного життя» [278, с. 241].

Вбачається, що автор розглядає кооперацію у соціальній площині.

С. О. Гладкий підкреслює, що «кооперацію можна розглядати як соціальний інститут, що являє собою сукупність суспільних відносин і взаємодій щодо створення і функціонування кооперативів та їх об'єднань, організації та провадження кооперативної діяльності» [29, с. 15].

Так трактує поняття «кооперація» В. І. Грек: «під кооперацією слід розуміти суспільні відносини між окремими товаровиробниками або підприємствами, які виявляються в об'єднанні їхніх зусиль у процесі виробництва» [39, с. 33].

А. І. Мілька акцентує, що кооперація «насамперед ґрунтується на прагненні людини досягти певних економічних вигід і переваг завдяки співпраці та об'єднанню зусиль» [127, с. 21].

С. Г. Бабенко висловлена традиційна позиція щодо соціально-економічного підґрунтя кооперації, так, «...в її основі лежать економічна діяльність і соціальна ідея» [4, с. 43].

В контексті синтезу економічного та соціального аспектів кооперації ми поділяємо науковий підхід М. Й. Маліка, О. Г. Шпикуляк та В. А. Мамчура, який передбачає, що «зважаючи на історичні тенденції, соціальне значення спільної діяльності людей кооперація є об'єктивним процесом, закономірним явищем, що визначає характер економічних відносин та забезпечує позитивні економічні і соціальні зрушення в процесі розвитку країни» [216, с. 49].

Досліджуючи феномен кооперації, А. Куций підкреслює, що «кооперація виступає способом і кінцевою метою взаємодії, цінністю та принципом діяльності, а також засновується на ідеях соціальної взаємодії, солідарності та консенсусу» [106, с. 72].

М. П. Дубина розглядає кооперацію як засіб захисту дрібних сільськогосподарських товаровиробників та зазначає, що «кооперація виступає єдиним, досить ефективним засобом захисту дрібних сільськогосподарських товаровиробників від монопольних об'єднань, які прагнуть розширити і контролювати через монополізацію ринків збуту сферу виробництва» [55, с. 206].

В. О. Коверзнев робить акцент на соціальному аспекті кооперації: «кооперація – це суспільне явище, яке виникло з метою підвищення матеріального добробуту людей шляхом спільної праці, об'єднання матеріальних ресурсів і засобів виробництва» [88, с. 18].

Т. М. Носуліч, Ю. Б. Шпильова та М. Г. Шульський звертаються до трактування поняття «кооперація» В. В. Зіновчуком: «кооперація – це процес добровільного об'єднання зусиль і ресурсів суб'єктів, зацікавлених у досягненні певних соціально-економічних результатів, які можна отримати тільки за допомогою групових дій» [74, с. 25].

М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк, В. А. Мамчур та інші автори монографії «Розвиток сільськогосподарської кооперації та інтеграційні процеси в аграрному секторі економіки» слушно резюмують, що «кооперація має велику консолідуючу силу, а також суспільно-політичне значення в частині сприйняття її як організаційно-економічного механізму консолідації дрібних господарів для забезпечення їх конкурентоспроможності» [216, с. 12]. Зазначений науковий підхід, на відміну від традиційних, які акцентують увагу та соціальній, економічній або соціально-економічній місії кооперації, також виокремлює суспільно-політичне значення кооперації.

Х. А. Григор'єва підкреслює основні значення кооперації, які зустрічаються і в українському законодавстві: «кооперація як система кооперативних організацій; кооперація як співробітництво; кооперація як взаємодія; кооперація як об'єднання;

кооперація як контракт» [42, с. 12-13].

Ст. 1 Закону України «Про кооперацію» визначає, що «кооперація – система кооперативних організацій, створених з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб своїх членів» [186].

Наведене нормативне визначення, на жаль, абстраговано від сутнісних ознак цього багатогранного поняття.

Системний аналіз дозволяє встановити, що в науці виокремлюють зокрема такі основні підходи до визначення поняття «кооперація»:

- кооперація як суспільне явище;
- кооперація як економічне явище;
- кооперація як соціально-економічне явище;
- кооперація як форма спільної діяльності;
- кооперація як процес співпраці;
- кооперація як система специфічних організаційно-правових форм (кооперативів та кооперативних об'єднань).

Відзначимо, що останній підхід лежить в основі Закону України «Про кооперацію».

На наш погляд, більшість існуючих визначень поняття «кооперація» є певним чином застарілими, такими, що не розкривають сутнісних рис кооперації, не закріплюють її принципів та обмежено визначають мету кооперації.

Розглянувши різні наукові підходи до визначення поняття «кооперація» вітчизняних та зарубіжних фахівців, жодний з яких не знайшов загального визнання, визначення, закріплене на законодавчому рівні, враховуючи їхні недоліки, вважаємо за потрібне запропонувати авторське визначення поняття «кооперація», яке на наш погляд, повною мірою розкриє сутність вказаного явища у сучасному контексті.

На наше переконання, поняття «кооперація» доцільно визначити у статті 1 Закону України «Про кооперацію» як сукупність кооперативних організацій (кооперативів та кооперативних об'єднань), члени яких, пов'язані фінансовими та матеріально-технічними ресурсами, на засадах добровільності, рівності, соціальної

справедливості, взаємодопомоги та співробітництва, з метою задоволення власних «економічних, соціальних та інших потреб» провадять спільну господарську та іншу діяльність, сприяючи сталому розвитку суспільства та забезпечуючи екологічну безпеку держави.

Вважаємо за доцільне стверджувати, що «у системі кооперації особливе місце займає сільськогосподарська кооперація» [319, с. 303], яка є найважливішим фактором сталого розвитку сільських територій, адже здатна вирішити ряд соціально-економічних проблем та попередити занепад окремих регіонів України.

Слід зазначити, що, на жаль, «станом на сьогодні, в умовах дії Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 21 липня 2020 року № 819-ІХ спостерігається певний спад наукового інтересу до проблеми визначення поняття «сільськогосподарська кооперація»» [319, с. 303], хоча у правовому регулюванні вказаного явища відбулись суттєві зміни, сучасне поняття, закріплене на законодавчому рівні, відрізняється від передбаченого Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» № 469/97-ВР, який втратив чинність 15 листопада 2020 року.

На нашу думку, нормативне визначення поняття «сільськогосподарська кооперація» є достатньо вузьким та не повною мірою відображає сутність сільськогосподарської кооперації, що є суттєвим недоліком чинного законодавства, який має бути усуното.

За О. М. Приходько, «основна ідея сільськогосподарської кооперації є простою й обумовлюється трьома своїми чинниками: об'єктивно існують переваги крупного виробництва над дрібним; організаційні, економічно-ресурсні й інші межі кожного підприємства (окремого виробника) не дають змоги повного розвитку процесів концентрації й спеціалізації у них з метою нарощування масштабів конкретної галузі; кооперація дає можливості для розвитку процесів концентрації та спеціалізації господарства на виробництві конкретного виду продукції, поза згаданими межами, внаслідок об'єднання їх зусиль у формі взаємовигідної співпраці з метою одержання максимального ефекту на використуванні ресурси кожного з учасників кооперації» [167]. Відзначимо, що позиція автора є цілком

доречною.

Ю. В. Ушкаренко у своєму дослідженні звертається до концепції М. І. Туган-Барановського щодо тлумачення соціально-економічної сутності сільськогосподарської кооперації та зазначає, що «за твердженням ученого, соціально-економічна сутність сільськогосподарської кооперації виражається тим, що вона значно підвищує продуктивність селянського господарства та збільшує його можливість до конкурентної боротьби з великими монополістами, які є у сільському господарстві» [264, с. 531].

На наше переконання, підхід видатного теоретика кооперативної ідеї М. І. Туган-Барановського до визначення сутності сільськогосподарської кооперації залишається актуальним і в наш час.

Л. Б. Гнатишин, О. С. Прокопишин та А. М. Бутов, розглядаючи кооперацію як чинник формування стратегічного потенціалу суб'єктів агробізнесу, зазначають, що «виконуючи як економічні, так і соціальні функції, сільськогосподарська кооперація сприяє піднесенню підприємництва на сільських територіях, наповненню місцевого бюджету, створенню додаткових робочих місць для селян, зростанню конкурентоспроможності дрібних сільськогосподарських товаровиробників» [30, с. 18]. Тим самим науковці підкреслюють важливість розвитку кооперативного руху.

М. П. Дубина підкреслює ґрунтовну позицію професора О. В. Крисального, яка перегукується із концепцією М. І. Туган-Барановського в контексті значущості економічної та соціальної функцій сільськогосподарської кооперації. Так, «сутність економічної функції полягає насамперед у підвищенні ефективності сільськогосподарського виробництва шляхом об'єднання засобів виробництва, коштів і праці» [55, с. 206]. У свою чергу соціальна функція спрямована на «соціальний захист інтересів селян-членів кооперативних формувань... кооперація виступає єдиним, досить ефективним засобом захисту дрібних сільськогосподарських товаровиробників від монопольних об'єднань, які прагнуть розширити і контролювати через монополізацію ринків збуту сферу виробництва» [55, с. 206].

У науковій літературі переважно приділяється увага соціально-економічній сутності сільськогосподарської кооперації, втім, ми вважаємо, що сутність сільськогосподарської кооперації є глибшою та полягає також у забезпеченні продовольчої та екологічної безпеки держави.

В. В. Вісин у своєму науковому дослідженні розглядає аспекти кооперативної теорії О. В. Чайнова та звертається до його визначення поняття «селянська кооперація», під якою видатний дослідник кооперації розумів «союз господарств і що господарства, що входять в такий союз від цього не знищуються, а і надалі залишаються дрібними трудовими господарствами» [20, с. 16].

Дещо інший підхід бачимо у визначенні поняття «сільськогосподарська кооперація», запропонованому Я. З. Гаєцькою-Колотило та Н. В. Ільків: науковці трактують «сільськогосподарську кооперацію» як «спільну підприємницьку діяльність на добровільних засадах, яка ґрунтується на взаємодопомозі та взаємній вигоді, громадян або/і юридичних осіб України, переважно сільськогосподарських виробників у сфері сільськогосподарського виробництва та в суміжних (до- і післявиробничій) сферах діяльності з метою задоволення їх матеріальних та певних інших потреб і захисту їх інтересів» [21, с. 170].

Досліджуючи економічну природу та соціальну місію сільськогосподарської кооперації, Ю. В. Ушкаренко надав таке тлумачення терміна: «сільськогосподарська кооперація – це соціально-економічне явище в житті людей, де соціальна й економічна сторони є взаємозалежними і взаємодоповнюючими» [264, с. 533], підкресливши важливість синергії соціального та економічного аспектів для розвитку сільськогосподарської кооперації.

У словнику з аграрного права за редакцією проф. В. П. Жушмана сільськогосподарська кооперація постає як «система с/г кооперативів, об'єднань, створених з метою задоволення економічних потреб членів кооперативу» [231, с. 140].

Вказане визначення, на наш погляд, є вузьким за змістом та потребує розширення, оскільки мета сільськогосподарської кооперації не зводиться виключно до задоволення економічних потреб членів сільськогосподарського

кооперативу.

У монографії «Розвиток кооперативних відносин в аграрному секторі України» під редакцією М. А. Лендела підкреслюється, що «коли ми говоримо про такі поняття, як «сільськогосподарська кооперація»...тощо, то маємо на увазі процес об'єднання трудових, матеріальних, інтелектуальних та інших ресурсів» [214, с. 10].

На наш погляд, в контексті обґрунтування значення та сутності кооперації доцільним є твердження, що «кооперація як високо значиме унікальне явище повинна стати рушійною силою і однією з основ політики держави на селі. Зважаючи на історичні тенденції, соціальне значення спільної діяльності людей кооперація є об'єктивним процесом, закономірним явищем, що визначає характер економічних відносин та забезпечує позитивні економічні і соціальні зрушення в процесі розвитку країни» [215, с. 45].

Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» №469/97-ВР, втрата чинності якого відбулася 15 листопада 2020 року у зв'язку з прийняттям закону у новій редакції, визначав сільськогосподарську кооперацію як «систему сільськогосподарських кооперативів, їх об'єднань, утворених з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб членів кооперативів» [198].

Зазначене визначення сформовано законодавцем за аналогією до визначення поняття «кооперація», яке міститься у Законі України «Про кооперацію», що на нашу думку, не повною мірою відображає сутність сільськогосподарської кооперації.

Відповідно до ч.1 ст. 1 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» у новій редакції сільськогосподарська кооперація розглядається крізь призму системи «сільськогосподарських кооперативів та сільськогосподарських кооперативних об'єднань» [199].

Жодних сутнісних ознак подане визначення не містить, що зумовлює необхідність аналізу його складових – категорій «сільськогосподарський кооператив» та «сільськогосподарське кооперативне об'єднання».

Так, сільськогосподарський кооператив – це «юридична особа, утворена

фізичними та/або юридичними особами, які є виробниками сільськогосподарської продукції і добровільно об'єдналися на основі членства та на засадах самоврядування для провадження спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб» [199].

Якщо мова йде про сільськогосподарське кооперативне об'єднання, необхідно відзначити, що у такому випадку юридична особа (сільськогосподарське кооперативне об'єднання) створюється шляхом добровільного об'єднання сільськогосподарських кооперативів «...на основі членства та на засадах самоврядування для провадження спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб» [199].

На нашу думку, ч.1 ст. 1 профільного закону про сільськогосподарську кооперацію має містити більш детальне та об'ємне визначення основної категорії, яке при цьому буде доступним та зрозумілим для забезпечення адекватного сприйняття пересічними громадянами, які не мають спеціальних знань у сфері юриспруденції, та буде відображати сутність сільськогосподарської кооперації.

Тому вважаємо за потрібне запропонувати авторський підхід до визначення поняття «сільськогосподарська кооперація».

По-перше, необхідно розпочати з того, що ми не поділяємо підхід, обраний законодавцем для визначення поняття «сільськогосподарська кооперація» як системи. На наше переконання, сільськогосподарська кооперація – це сукупність.

Кустовська О. В. звертається до поглядів Л. фон Берталанфі, засновника теорії систем, за яким система може бути визначена як «комплекс взаємодіючих елементів» [105, с. 19], позицію якого ми поділяємо.

Сукупність, у свою чергу, розглядається зокрема як «загальна кількість, сума чогось» [232, с. 832].

В цілому, в теорії систем виокремлюють такі основні ознаки поняття «система»: елементи відносно неподільні, впорядковані, взаємопов'язані, мають ієрархічну будову, закономірності функціонування та розвитку тощо, що суттєво відрізняє його від поняття «сукупність».

На нашу думку, вищезазначені ознаки системи не мають повного

відображення у понятті «сільськогосподарська кооперація», оскільки кожний сільськогосподарський кооператив або сільськогосподарське кооперативне об'єднання – це самостійна юридична особа.

Стаття 4 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» визначає, що одним із основних принципів сільськогосподарської кооперації є «автономність і незалежність» [199], тому доцільно внести зміни до ст.1 ЗУ «Про сільськогосподарську кооперацію» та закріпити, що сільськогосподарська кооперація – це сукупність, а не система.

По-друге, ми вбачаємо, що законодавче визначення поняття «сільськогосподарська кооперація» має закріплювати основні ознаки цієї категорії для відображення її сутності.

Поняття «сільськогосподарська кооперація», яке «виступає спеціальним по відношенню до категорії «кооперація», повинно охоплювати загальні ознаки кооперації» [321, с. 49] і, при цьому, як влучно відзначає Т. М. Чурилова, «відображати аграрну специфіку» [277, с. 22].

З урахуванням специфіки сільськогосподарської кооперації, її цілей та принципів, на нашу думку, доцільно вирізняти такі ознаки сільськогосподарської кооперації:

- «автономність та незалежність;
- об'єднані фінансові та матеріально-технічні ресурси;
- добровільність, демократія та рівність;
- участь у спільній господарській та іншій діяльності;
- членський характер відносин;
- спрямованість на підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва;
- спрямованість на збільшення доходів учасників сільськогосподарської кооперації на пропорційній основі;
- обслуговування потреб переважно членів сільськогосподарських кооперативних організацій» [319, с. 307];
- спрямованість на забезпечення сталого сільського господарства, а також

досягнення економічної, продовольчої та екологічної безпеки держави.

Таким чином, на підставі вищезазначеного, з урахуванням наведених нами ознак, пропонуємо закріпити на законодавчому рівні у частині 1 статті 1 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» авторське визначення поняття «сільськогосподарська кооперація»: «сільськогосподарська кооперація – сукупність автономних та незалежних кооперативних організацій (сільськогосподарських кооперативів та сільськогосподарських кооперативних об'єднань), члени яких, пов'язані фінансовими та матеріально-технічними ресурсами, провадять спільну господарську та іншу діяльність, спрямовану на забезпечення сталого сільського господарства, а також досягнення економічної, продовольчої та екологічної безпеки держави, на засадах добровільності, демократії та рівності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб» [314, с. 229], яке, на наше переконання, повною мірою відображає сутність сільськогосподарської кооперації.

1.2. Сільськогосподарська кооперація в Україні: генезис та еволюція становлення і функціонування

Становлення та функціонування сільськогосподарської кооперації в Україні має тривалу та складну історію.

«У своєму розвитку сільськогосподарська кооперація зазнавала як злетів, так і падінь» [30, с. 18], – про що слушно зауважують Л. Б. Гнатишин, О. С. Прокопишин та А. М. Бутов.

Як зазначає А. С. Лац: «деякі дослідники зачатки української кооперації знаходять ще в Київській Русі, а вияв кооперативної справи - у громадській діяльності козацтва і економічному співробітництві чумаків» [110].

О. Сівер, дослідник історії України, відзначає, що «українська кооперація має своє глибоке коріння в Трипільській агрокультурі, яка досі живе в культурно-господарській традиції українців» [225].

В цілому, «кооперативні відносини, як форма організації праці людей, існувала на всіх етапах розвитку суспільства. Чим складнішими були економічні

відносини між товаровиробниками, тим різноманітнішими й досконалішими були властиві їм форми кооперації» [257], про що доречно зауважують О. О. Томілін та Т. О. Багаліка, досліджуючи розвиток коопераційних процесів у сільському господарстві.

На нашу думку, «накопичений історичний досвід потребує всебічного дослідження, узагальнення та поширення задля визначення пріоритетних векторів розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні на сучасному етапі, виявлення недоліків, які уповільнювали процес її розвитку, та своєчасного виправлення і недопущення повторення помилок попередньої державної аграрної політики» [312, с. 96], заповнення існуючих в законодавстві прогалин.

А. Л. Святошнюк звертає увагу, що «виникненню кооперативного руху у світі сприяла низка факторів, зокрема: соціально-економічні (погіршення економічного становища дрібних товаровиробників через неможливість конкурувати з фабриками, заводами...), ідеологічні (кооперативи здійснювали просвітницьку діяльність), правові (поступове прийняття нормативних актів у кооперативній галузі) та інші» [341, с. 383].

Слід врахувати, що «традиційно кооперативи створювали в основному представники бідних верств населення, які займалися підприємницькою діяльністю і, не витримуючи конкуренції в ринковому середовищі, щоб не позбутися засобів існування, змушені були об'єднуватися для спільного розвитку свого бізнесу» [215, с. 32].

В. В. Гончаренко також відзначає, що «за своєю соціально-економічною природою кооперативні організації були не засобом отримання багатства, а способом боротьби з бідністю. Вони створювались для забезпечення своїх членів необхідними товарами (послугами) за їх собівартістю, чим суттєво відрізнялись від підприємницьких товариств, що мали на меті отримання максимального прибутку» [34, с. 331].

Підкреслимо, що на практиці концепція кооперації була вперше втілена у середині XIX століття «рочдейльськими піонерами» – англійськими ткачами з невеликого фабричного міста Рочдейл, які знаходячись у матеріальній скруті,

організували у жовтні 1844 року перший споживчий кооператив – «Товариство справедливих Рочдейльських піонерів» (Rochdale Equitable Pioneers Society), що ставило собі за мету створення власного продуктового магазину задля надання своїм членам якісних продуктів за справедливими цінами.

Рочдельськими кооператорами було запроваджено «рочдейльські принципи», які цілковито підтвердили свою ефективність у світі та стали прототипом сучасних принципів кооперації:

- «...продаж товарів лише за готівку і за помірними ринковими цінами;
- розподіл прибутків між споживачами пропорційно до їхніх закупок;
- рівність усіх членів товариства незалежно від розміру паю;
- відрахування частини прибутку на культурно-освітні цілі й взаємодопомога» [19, с. 69].

Можна з упевненістю відзначити, що кооперація – явище, яке істотно вплинуло на позитивний розвиток національних економік багатьох держав, збільшення продуктивності праці, а також підвищення якості життя людей, безперечно є одним з провідних та ґрунтовних досягнень людства другої половини ХІХ століття.

«Товариство справедливих Рочдейльських піонерів» стало гідним прикладом, вартим наслідування для перших представників українського кооперативного руху.

Кооперативна ідея, прийшовши із Західної Європи до України, на теренах нашої держави розвивалася дуже неспішно, що за нашим переконанням, було обумовлено відставанням в економічному розвитку, недостатнім рівнем освіченості селян задля оперативної рецесії досвіду зарубіжних країн, а також тривалою бездіяльністю та негативним ставленням влади до проблеми розвитку сільськогосподарської кооперації.

В цілому «дослідження історії кооперативного руху в Україні показує, що кооперативи розпочали свою діяльність майже нелегально, а державна економічна політика явно відставала від нагальних потреб» [87].

Як зазначає О. М. Рудік, «на Великій Україні кооперація розпочала свою боротьбу за право на існування як різновиду економічної формації наприкінці

XIX ст., але юридичні підстави для її розвитку з'явилися значно пізніше» [226, с. 35].

Значний вклад у поширення кооперативних ідей на теренах України, з урахуванням тогочасних реалій, здійснено інтелектуалами-ентузіастами, які «зазвичай були засновниками та членами добровільних сільськогосподарських товариств, хліборобських артілей, працювали в земствах» [134, с. 132], брали участь у розробленні положень статутів кооперативних товариств, здійснювали організацію виробництва, досліджували та імплементували досвід кооперативного руху зарубіжних країн, займалися «...популяризацією агрономічних знань в середовищі селян» [134, с. 132].

І. Фареній звертає увагу, що «кооператорів-інтелігентів слід розглядати як інтелектуально-культурну еліту, що реалізовувала себе у сфері кооперації та кооперативного руху, і набувала внаслідок причетності до нього специфічних культурно-ідеологічних та соціально-поведінкових рис, серед яких – здатність до громадської й організаційно-господарської роботи серед народу, небайдужість до його інтересів, праця в інтересах широких верств населення та залежність від останнього» [266, с. 219].

Популяризаторами кооперативних ідей виступали М. І. Туган-Барановський, М. І. Зібер, М. П. Баллін, В. С. Козлов та інші представники інтелігенції, які шляхом написання статей і монографій, проведення лекцій та практикумів, здійснення пропагандистсько-роз'яснювальної роботи серед населення зробили важливий внесок у розвиток сільськогосподарської кооперації на теренах України.

Д. В. Ковальов підкреслює: «історичні факти свідчать, що важлива роль у поширенні кооперативної ідеї в Україні належала інтелігенції. Перші відомості щодо цього з'явилися у 1868 р. на сторінках газети «Киевський Телеграф» у статті М.Зібера... Незабаром побачила світ праця М. Балліна «Первая памятная книжка потребительных обществ» (1870)» [87].

Пропонуємо умовно виокремити п'ять загальних історичних етапів поширення та розвитку сільськогосподарської кооперації на теренах України:

І етап. Генезис сільськогосподарської кооперації на теренах України

(друга половина 19 століття).

Більшість науковців-кооператорів схилиються до думки, що на українських землях точкою відліку діяльності організованої кооперації є 1866 рік, оскільки 8 жовтня цього року в Харкові затвердило свій статут Харківське споживче товариство. Його зачинателями вважаються діячі харківської громади, серед яких були чиновники, викладачі та студенти Харківського університету, молоді вчителі.

Видатний вчений-економіст, громадський діяч М. І. Зібер у 1868 році став фундатором першого споживчого товариства у Києві. «У 1869 році обирається членом його Ради. Цього ж року Зібер опублікував працю «Споживчі товариства», яка стала першим дослідженням про зародження споживчої кооперації в економічній літературі...» [96, с. 163].

Наприкінці 60-х - початку 70-х років XIX ст. такі товариства «почали діяти в Одесі, Миколаєві, Катеринославі, Полтаві, Херсоні, Києві, Севастополі, Сімферополі, Чернігові...» [146] і багатьох повітових містах.

На жаль, незважаючи на певні успіхи у діяльності, перші споживчі кооперативи невдовзі майже всі були вимушені припинити діяльність.

Як зазначають С. Д. Гелей та Р. Я. Пастушенко, «до занепаду багатьох споживчих товариств спричинили хиби їхніх статутів. Найчастіше статут товариства передбачав внесення високих паїв, продаж товару членам зі скидками та в кредит, необмежені дивіденди на паї (натомість кооперативні виплати могли бути не передбачені) та ін.» [26, с. 265].

Наявність потреби селян в отриманні дешевих кредитів обумовлювала заохочення владою створення не сільськогосподарських кооперативів, а насамперед кредитних спілок.

«Перше в Україні ощадно-позичкове товариство було засноване у м. Гадяч на Полтавщині (1869 р.)» [133, с. 50].

В. В. Гончаренко акцентує, що «це товариство ще не мало виразного кооперативного характеру та ідейних керівників...Першого року свого існування Гадяцьке ощадно-позичкове товариство нараховувало 28 членів міщан-ремісників і купців. Відомо, що Гадяцьке товариство проіснувало аж до 1919 року» [32, с. 34].

У 1871 році у селі Сокиринці (наразі Чернігівська область) також було організовано одне з перших сільських ощадно-позичкових кооперативних товариств на теренах України. «Воно стало досить міцним і відомим, проіснувавши майже 60 років, аж до початку колективізації. Воно матеріально зміцнило членів не тільки своєї місцевості, а й околиць, мало великий виховно-ідейний та організаційно-прикладний вплив на подібні товариства» [111, с. 74].

Слід враховувати, що у 1908 році «товариство обслуговувало вже 8 волостей, до складу яких входило 25 сіл, тому й кількість членів зросла майже до 12 тисяч осіб» [32, с. 35].

Невдовзі у 1895 році було прийнято Закон «Про установи дрібного кредиту» та у 1897 році у селі Іванківці (Полтавська область) засновано «перше на всю російську імперію кредитне товариство райфейзенівського типу» [35, с. 34].

На західноукраїнських землях «ефективними виявилися кооперативи, які були організовані відповідно до австроугорського закону про заробітково-торговельні спілки» [79, с. 551], прийнятого у 1873 році.

Наприкінці ХІХ століття кооперативні організації, зокрема землеробські артїлі, супряги, орендні спілки, які створювались на українських землях, що входили до складу Російської імперії, мали переважно виробничий характер.

Створення першої хліборобської артїлі у селі Федвар (Херсонська область) датується 1894 роком.

«Артіль за статутом, який розробив М. Левитський, нагадувала товариство спільного обробітку землі, у якому усупільнення засобів виробництва було умовним, а колективна праця мала сезонний характер» [226, с. 36].

У 1899 році на Галичині у місті Перемишль з ініціативи Теофіла Кормоша засновано «Спілку для господарства та торгівлі», «яка через десять років була переведена до Львова вже як торговельний синдикат товариства «Сільський Господар». У період польської окупації вона стала краєвим центром сільськогосподарської кооперації «Центросоюз»» [27, с. 147].

1897 рік став важливим для розвитку споживчої кооперації, оскільки було затверджено типовий статут споживчого товариства.

Ця подія зумовила зростання кількості сільських споживчих кооперативів.

Як відомо, «лише протягом 1898 р. в Україні було організовано 12 сільських споживчих товариств» [144, с. 38].

Згодом на західноукраїнських землях набули поширення молочарські спілки. У 1904 році першу українську молочарську спілку, яку очолив Остап Нижанківський, було засновано у селі Завадів (Львівська область).

Слід врахувати, що на першому етапі створення та функціонування кооперації, зокрема сільськогосподарської, як на теренах України, які входили до складу Російської імперії, так і на Галичині, кооперація отримувала потужну підтримку серед жителів сільської місцевості, оскільки «в сільськогосподарській кооперації селянське господарство знайшло найбільш життєздатну і вдалу форму захисту своїх інтересів» [49, с. 121].

Причини позитивного ставлення селян до кооперування у зазначену історичну добу В. І. Марочко переконливо аргументує таким чином: «майнова нерівність в українському селі, наявність великого прошарку безземельних і малоземельних господарств, зростання ролі і значення грошей, створювали умови для кооперації селян, аби вижити за умов ринку, а також захистити власні споживчі та виробничі інтереси» [119, с. 25].

II етап. Піднесення та розквіт кооперації на українських землях (початок 20 століття).

О. Ланько, яка досліджувала основні етапи ставлення держави до кооперації протягом 1861–1917 років, зауважує, що «більшість дослідників справедливо вказують, що революційні події 1905–1906 рр. послужили каталізатором поширення кооперативних ідей» [109, с. 73].

На розквіт кооперативного руху на теренах України вплинуло започаткування столипінської аграрної реформи у 1906 році.

Так, «вона скасувала феодальні пережитки, сприяла поглибленню ринкових відносин, що стимулювало об'єднання сільських товаровиробників у кооперативи» [138, с. 87].

О. М. Герасимчук відзначає, що «початок столипінських перетворень на селі

викликав нову хвилю кооперативного руху, який був покликаний значною мірою компенсувати негаразди повсякденного життя за рахунок першочергового обслуговування пайовиків товарами, знаряддями, кредитами, а також наданням допомоги при збуті виробленої продукції» [28, с. 223].

Селянська кооперація мала розгалужену структуру.

О. Рудік підкреслює, що «починаючи від 60-х рр. XIX ст. і до 1917 р. (в Галичині до початку Першої світової війни) відбулося формування трьох головних видів української селянської кооперації: споживчої, кредитної і сільськогосподарської» [226, с. 38].

Початок XX століття відзначився переважною діяльністю саме сільських споживчих товариств, кількість яких невпинно зростала. Більшість таких товариств здійснювали діяльність на Полтавщині.

Варто відзначити, що А. О. Пантелеймоненко звертає увагу на існування у вказаний період на теренах України сільськогосподарських товариств (діяльність поширювалась на «територію від одного села до окремого повіту» [138, с. 90]) та сільськогосподарських асоціацій (діяльність поширювалась на територію окремої губернії, повіту або регіон).

Сільськогосподарські товариства були «типовими сільськогосподарськими обслуговуючими кооперативами» [138, с. 90].

Сільськогосподарські асоціації, «важливим напрямом діяльності яких було всебічне сприяння підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва» [138, с. 89], зокрема, займались виданням спеціалізованих газет та журналів, проведенням просвітницьких лекцій, організацією дослідних полів тощо.

У 1905 році сільськогосподарських асоціацій в Україні «...було 73, ... у 1910 р. – вже 140, а у 1911 р. їх кількість зросла до 533...» [138, с. 87].

Звертаючись до ретроспективного аналізу сільськогосподарських товариств вказаної історичної доби за напрямками діяльності, можна підкреслити, що у науці зазвичай виокремлюють такі їхні види:

- закупівельно-збутові (Кременчуцьке сільськогосподарське товариство);
- збутові (Борківське сільськогосподарське товариство);

- переробні (Товариство з технічної переробки плодів і овочів);
- багатофункціональні (В'язівське сільськогосподарське товариство).

Їхня кількість почала збільшуватися з 1908 року, оскільки було затверджено нову редакцію типового статуту та спрощено процедуру реєстрації сільськогосподарських товариств.

У 1912 році сільськогосподарських товариств в Україні було 34, «у 1915 р., за приблизними розрахунками, їх було близько 100...» [138, с. 91].

1917 рік став важливим кроком у піднесенні кооперативного руху на теренах тогочасної України.

Під тиском подій буржуазно-демократичної революції було прийнято ряд нормативних актів, які забезпечували розквіт різноманітних галузей кооперації на українських землях.

Одним із перших важливих актів Тимчасового уряду, який заклав юридичні підстави для проведення з'їздів кооператорів та поширював свою дію і на українську державу, є «Положення про кооперативні товариства та їх спілки» від 20 березня 1917 р.» [51, с. 40].

Зауважимо, що «Положення Тимчасового уряду про кооперативні товариства та їх спілки», крім кредитних, споживчих та ощадно-позичкових, передбачало можливість створення об'єднань з виробництва сільськогосподарської продукції, для спільних закупівель, для збуту та переробки продукції» [226, с. 42].

У квітні 1917 року у Києві проведено «Перший Всеукраїнський з'їзд кооперативних спілок» [226, с. 40], на якому було прийнято рішення, зокрема, щодо заснування «Українського центрального кооперативного комітету (УЦКК) — головної тимчасової організації всієї вітчизняної національної кооперації...» [226, с. 40].

На другому кооперативному з'їзді у серпні 1917 року прийнято «постанову про заснування Українського кооперативного народного банку «Українбанку»...» [51, с. 41], важливої фінансової інституції для українських кооператорів.

На третьому кооперативному з'їзді у травні 1918 року «був прийнятий статут Українського центрального кооперативного комітету, який став головним

кооперативним центром української кооперації» [226, с. 40].

Варто відзначити, що «наприкінці 1918 р., за часів української державності, Український центральний кооперативний комітет об'єднував 252 кооперативні союзи: 45 кредитових, 110 споживчих, 31 мішаний, 4 сільськогосподарських та 62 союзи різного характеру» [226, с. 41].

У 1918 році «Центральний український сільськогосподарський кооперативний союз («Централ»)» [51, с. 42], головою якого був державний діяч К. А. Мацієвич, «отримав статус всеукраїнської спілки сільськогосподарської кооперації» [226, с. 41].

Кооперативні організації серед селян проводили активну просвітницьку діяльність, при кооперативних товариствах формували школи, курси, де люди отримували спеціальні знання та професійні навички, необхідні кооператорам. Так, «...для проведення освітньої діяльності налагоджувалась тісна співпраця кооперативів із сільськими будинками та хатами-читальнями. У них створювалися кооперативні куточки, гуртки, школи та бібліотеки, де, зазвичай, відбувались читання лекцій, проведення свят, вечірок і вистав» [166, с. 247].

Проводились сільськогосподарські виставки, про що С. М. Приліпко зазначає: «організація сільськогосподарських виставок з демонстрацією нових методів господарювання значно сприяли популяризації ідеї кооперативного руху та підвищенню продуктивності селянських господарств [166, с. 248].

Ми погоджуємось із точкою зору Ю. І. Магась-Демідас, яка доходить висновку, що «кооперація була важливим елементом економічного та громадського життя Правобережної України. Вона надавала суттєву економічну допомогу, сприяла підвищенню освітнього рівня, поліпшенню добробуту населення. Кооперативні установи здійснили певний внесок у піднесення національної свідомості. ... Кооперативи формували в селянства навички самоврядування, пробуджували інтерес до громадського життя» [116, с. 23].

М. І. Туган-Барановський, який «вважав, що кооперація, заснована на добровільній самоорганізації, є прообразом майбутнього суспільства, а тому особисто брав активну участь у пропаганді кооперативного руху, розробляючи

його теоретичні й практичні основи» [157, с. 212], став зачинателем ідеї створення вищого навчального закладу – кооперативного інституту – для підготовки фахівців у галузі кооперації.

Історик І. В. Пятницькова, яка досліджувала роль кооперації в житті населення Південної України у II пол. XIX – на поч. XX ст., акцентує увагу на тому, що «найбільшого розвитку історіографія кооперативного руху набуває у 1917–1920-ті рр., саме у цей час був сформований український національний напрям у вивченні проблеми, з'явилися узагальнюючі праці. Дослідники приходять до загального висновку, що кооперація позитивно вплинула на розвиток господарства» [209, с. 150].

III етап. Поступова ліквідація сільськогосподарської кооперації (1920-ті – кінець 1980-х років XX століття).

На жаль, незважаючи на позитивний досвід розвитку українського кооперативного руху, накопичений протягом другої половини 19 століття – початку 20 століття, «після проголошення на терені України більшовиками Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) вже в 1920 р. кооперація потрапила під жорсткий контроль держави» [226, с. 45], що як наслідок, призвело до її поступового винищення.

Прийняття 27 січня 1920 року Декрету Ради Народних Комісарів «Про об'єднання всіх видів кооперативних організацій» та 10 серпня 1920 року тотожного Декрету Радою Народних Комісарів УРСР призвело до відвернення українців від кооперативного руху.

Варто відзначити, що «продовольчі проблеми в країні змусили радянський уряд розробити так звану «нову економічну політику», яка, серед іншого, передбачала відновлення кооперативного руху» [286, с. 124].

Незважаючи на запровадження «Нової Економічної Політики» (НЕП), яка розгорнулася у березні 1921 року та, на перший погляд, допомогла відновити розвиток сільськогосподарської кооперації на теренах України, тогочасна влада поступово впроваджувала примусову колективізацію сільського господарства.

16 серпня 1921 року Всеросійським центральним виконавчим комітетом

видано Декрет «Про сільськогосподарську кооперацію» та 18 жовтня 1921 року аналогічний декрет видано Всеукраїнським центральним виконавчим комітетом.

Н. І. Земзюліна підкреслює, що «Декрет визначив завдання кооперації на селі, її господарську самодіяльність. Вона мала організувати кооперативний кредит селянам, постачати засоби виробництва, налагодити переробку та збут продукції» [73, с. 138].

Так, «в Україні відновили свою діяльність 2654 товариства... Упродовж року тривав період стихійного відродження сільськогосподарської кооперації» [226, с. 49].

Втім, у 1922 році «запропоновано триступеневу систему радянської кооперації» [51, с. 52] із основним акцентом на колгоспи.

Колгоспи, у свою чергу, поділялись на три види:

- 1) комуна;
- 2) артіль;
- 3) товариство спільного обробітку землі.

У 1924 році відбулось прийняття «спільної постанови ЦВК і РНК СРСР «Про сільськогосподарську кооперацію» [252, с. 36]. Так, «згідно з нормами постанови товариства, артілі та комуни згруповувалися під назвою «кооперативні об'єднання», які набували статусу юридичної особи і могли здійснювати кредитні операції» [252, с. 36].

Ю. В. Тренкін підкреслює, що «подальше «руйнування» сільськогосподарської кооперації продовжилося постановою ЦК ВКП(б) «Про організаційну будову сільськогосподарської кооперації» від 19 червня 1929 р., в якій мова йшла про ліквідацію низової мережі кооперації» [259, с. 61] та організацію натомість «577 районних кооперативних товариств...з метою забезпечення більш близького керівництва і контролю місцевих партійних і радянських органів» [13, с. 72].

Основою для всеохоплюючої масової колективізації стала Постанова Центрального комітету ВКП (б) «Про темпи колективізації та заходи допомоги держави колективному будівництву» 1930 року, «згідно з якою суцільна

колективізація на Україні мала бути здійснена восени 1931 р. – навесні 1932 р. Республіканське партійне керівництво невдовзі висловилося за прискорення темпів колективізації» [282, с. 379].

Слід підкреслити, що кооперативні принципи, які проголошувались державою, на жаль, на практиці не втілювались у життя, члени колгоспів були обмежені в обсязі кооперативних прав, зокрема, фактично не мали прав на майно колгоспу, що свідчить про неприпустимість ототожнення тогочасних колгоспів із кооперативами.

У свою чергу «на західноукраїнських землях, які не входили до складу Радянської України, кооперація, зокрема сільськогосподарська, продовжувала активно розвиватися. Сільськогосподарська кооперація Галичини почала відроджуватися на початку 1920-х рр. на підставі закону «Про кооперативи», схваленого в 1920 р. польським урядом» [226, с. 45], але вже у 1939 році приєднання Західної України до Української Радянської Соціалістичної Республіки призвело до занепаду сільськогосподарської кооперації.

Таким чином, необхідно зауважити, що період від 1920-х і до кінця 1980-х років 20 століття ознаменувався поступовим винищенням на українських землях системи кооперації, яка б базувалася на принципах добровільності та самоврядування, адже «за своєю сутністю колгоспи, а також споживчі товариства, що були підпорядковані Всеукраїнській спілці споживчих кооперативних організацій (ВУКООСПЛКА), яка в свою чергу повністю підпорядковувалась державі, не можна вважати кооперативами» [312, с. 97], діяльність незалежних кооперативів було припинено.

IV етап. Відродження сільськогосподарської кооперації.

Вказаний етап ознаменується прийняттям 26 травня 1988 року Закону СРСР «Про кооперацію в СРСР».

Зазначений акт запровадив можливість створення на теренах України різних типів сільськогосподарських кооперативів.

При цьому М. А. Лендєл, В. К. Збарський та інші підкреслюють, що «Закон не відображав істинної соціально-економічної природи кооперативних організацій,

а сприяв відродженню під виглядом так званих «кооперативів» різних підприємницьких структур, які, по суті, кооперативами не були» [214, с. 32].

Слід мати на увазі, що «ті ознаки, які виділяють кооператив серед інших форм господарювання, не були нормативно закріплені. Основоположні кооперативні принципи, які завжди визнавалися критерієм істинності кооперативу, фактично були проігноровані новим законом» [277, с. 69].

Слушними є зауваження видатного економіста В. І. Терещенко стосовно наповнення вказаного нормативного акта. До його поглядів щодо того, що «автори закону не тільки не вивчили історію світової кооперації, а й проігнорували досвід вітчизняних кооператорів минулих років. В законі навіть не дано чіткого поняття що таке «кооператив», не проведено водорозділ між поняттям «колективне підприємство». Кооперативами в усьому світі прийнято вважати тільки ті організації, які побудовані на специфічних організаційно-управлінських принципах» [214, с. 79], – звертаються М. А. Лендел, В. К. Збарський, М. П. Талавира, Л. М. Газуда у монографії, присвяченій розвитку кооперативних відносин в аграрному секторі України.

V етап. Розвиток сільськогосподарської кооперації у незалежній Україні.

Вказаний етап пропонуємо умовно поділити на шість періодів та розглянути періодизацію розвитку сільськогосподарської кооперації на теренах незалежної України в контексті її законодавчого забезпечення.

I період: 1992-1997 роки. Означений період бере початок з прийняття у 1992 році першого законодавчого акта у сфері кооперації незалежної України – Закону України «Про споживчу кооперацію» (до прийняття спеціального закону, присвяченого сільськогосподарській кооперації, залишалось п'ять років).

Х. А. Григор'єва підкреслює, що «відповідність положень цього Закону загальновизнаним міжнародним принципам кооперації надала можливість Центральній спілці споживчих кооперативних товариств України у жовтні 1992 року вступити у Міжнародний кооперативний альянс (МКА)» [42, с. 4].

Втім, як зазначає А. В. Прокіп, досліджуючи історичні аспекти розвитку кооперативного руху на теренах незалежної України, «незважаючи на прийняття

закону «Про споживчу кооперацію» 1992 року та налагодження певної цілеспрямованої роботи з відновлення принципів розбудови та створення умов щодо підвищення ролі споживчої кооперації, закріплення за пайовиками частини кооперативної власності, деякого зміцнення економіко-фінансового потенціалу споживчих товариств і споживспілок, протягом 1990-х років руйнівні процеси в системі споживчої кооперації все ще переважали над створювальними» [208, с. 128].

Перший сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Ратай» (Заліщицький район) виник у грудні 1993 року.

Підкреслимо, що сільськогосподарський кооператив «Ратай» є достатньо відомим на теренах України.

Р. М. Ступень., Г. М. Дудич, Л. В. Дудич акцентують увагу на тому, що «наприкінці 1993 р. в Україні налічувалося 354 сільськогосподарських кооперативів» [249, с. 57].

Не можна не зважати на те, що «весна 1994 року продемонструвала членам кооперативу і довколишнім селянам його безперечні переваги: він допомагав фермерам придбати насіння для посіву, гербіциди, запроваджувати нові технології...» [228]. Таким чином, враховуючи позитивний приклад ефективної діяльності сільськогосподарського кооперативу «Ратай», можна підкреслити важливість створення кооперативів на селі.

Втім, вже у 1996-1997 роках, як підкреслює Н. В. Рунчева, «відбувся перший спад у їхньому розвитку» [219, с. 115].

II період: 1997-2003 роки. Прийняття 17 липня 1997 року профільного Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» ознаменувало початок розвитку сільськогосподарських кооперативів на теренах незалежної України.

У 1998 році було зареєстровано «Національну спілку сільськогосподарських кооперативів України (НССКУ)... яка досить енергійно включилася в роботу по відродженню й розвитку сільськогосподарської кооперації, консолідації кооперативного руху в Україні» [214, с. 32].

03 грудня 1999 року з метою забезпечення реалізації державної аграрної

політики видано Указ Президента України №1529/99 «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» [190].

19 грудня 2000 року видано Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі у реформуванні економіки України на ринкових засадах» № 1348/2000 [185].

Завдяки цим нормативно-правовим актам кооперативний рух на селі отримав нове життя.

Статистичні дані свідчать, що у 2003 році було зареєстровано 630 сільськогосподарських виробничих та 156 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [239, с. 84].

III період: 2003-2009 роки. У 2003 році (за 6 років після прийняття профільного Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію») нарешті прийнято Закон України «Про кооперацію», який заклав основи функціонування кооперації в Україні та в якому окремий розділ регулював питання законодавчого забезпечення розвитку сільськогосподарських кооперативів.

У 2004 році прийнято Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», «спрямований на поліпшення добробуту сільського населення та розвиток сільської місцевості» [197].

Зауважимо, що «у період 2000-2006 рр. унаслідок активної державної політики спостерігалось стрімке зростання кількості сільськогосподарських кооперативів, після чого суттєвих зрушень у кількості кооперативів не було» [107, с. 285].

Так, наприклад, у 2004 році було зареєстровано 825 сільськогосподарських кооперативи, у 2005 році – 1334 одиниці, у 2006 році – 1696 одиниць [286, с. 128].

Ю. В. Самойлик звертає увагу, що «у 2008 р. спостерігається суттєве зменшення кількості сільськогосподарських кооперативів...основною причиною цього стала фінансова криза, яка охопила всі галузі національної економіки, у тому числі сільського господарства» [220, с. 24]. Таким чином, фінансова криза призвела до тимчасового регресу, спаду у розвитку національної сільськогосподарської кооперації.

IV період: 2009-2013 роки. У 2009 році за ініціативи прем'єр-міністра України було затверджено «Державну цільову економічну програму підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року» [176], за якою вперше у незалежній Україні із державного бюджету було передбачено виділення значних коштів задля спрямування на підтримку кооперативів у регіонах. Так, наприклад, у 2009 році прогнозований обсяг фінансування із державного бюджету складав 90 млн. гривень, у 2010 – 632,7 млн. гривень.

Втім, як слушно підкреслює Л. А. Жураковська, «фактичне спрямування коштів для СОК у 2009 р. становило 16 % від запланованих обсягів фінансування, у 2010 р. – 1,5 %. З 2011 р. Програма втратила чинність відповідно до Постанови КМУ від 03.06.2009 № 557 «Про скорочення кількості та укрупнення державних цільових програм»» [66].

У вказаний період сільськогосподарська кооперація продовжувала функціонувати за моделлю «динаміка-спад-динаміка-спад...», зокрема через відсутність належної реалізації цільової програми та недостатність державної підтримки.

У 2010 році спостерігалася динаміка: до прикладу, кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів зростає з 503 до 759 одиниць у порівнянні з показниками 2009 року [240, с. 82].

У 2011 році відбувся спад: кількість, наприклад, сільськогосподарських виробничих кооперативів зменшилась з 1418 до 1355 одиниць у порівнянні із 1418 з показниками 2009 року [241, с. 82].

Показники статистичного щорічника України за 2012 рік свідчать, що на початок зазначеного року в Україні було зареєстровано 920 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та 1307 сільськогосподарських виробничих кооперативів [242, с. 82].

V період: 2013 – 2020 роки. 19 січня 2013 року набула чинності нова редакція Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», яка, як підкреслює А. А. Білека, «встановлює, що відтепер ним регулюються лише окремі питання

діяльності сільськогосподарських кооперативів, у той час як загальні правила їх створення, функціонування і ліквідації встановлюються Законом України «Про кооперацію»» [7, с. 119].

У 2013 році нараховувався 2171 сільськогосподарський кооператив. У 2016 році знову відбувся спад – зареєстровано 1947 сільськогосподарських кооперативів. Станом на 1 січня 2018 року кількість сільськогосподарських кооперативів в Україні становила 2069 одиниць; на початок 2020 року – 2279 одиниць [107, с. 285].

VI період: з 2020 року – до сьогодні. Задля усунення недоліків законодавчої бази та відновлення розвитку сільськогосподарської кооперації 21 липня 2020 року Верховною Радою України було прийнято нову редакцію Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію».

Прийняття нової редакції Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», який буде детально проаналізовано у другому розділі дисертаційного дослідження, зумовило втрату чинності Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», прийнятого 17 липня 1997 року, та внесення змін до Закону України «Про кооперацію», Закону України «Про особисте селянське господарство» [192], Цивільного кодексу України [272] та Господарського кодексу України [37].

3 березня 2021 року прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження модельних статутів сільськогосподарського кооперативу» № 175 [178].

06 квітня 2021 року Наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільськогосподарства України № 703 затверджено «Примірні правила внутрішньогосподарської діяльності сільськогосподарського кооперативу» [182].

Також звертаємо увагу на Постанову Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 року № 179, якою затверджено Національну економічну стратегію на період до 2030 року, що закріплює «стратегічний курс політики у сфері розвитку агропромислового сектору», який зокрема передбачає «стимулювання розвитку сільськогосподарської кооперації, розширення переліку фінансового механізму та інструментів державної підтримки сільськогосподарських

кооперативів, спрощення умов доступу виробників сільськогосподарської продукції до програм державної підтримки, розроблення програмного забезпечення для кооперативів» тощо [180].

Станом на 1 січня 2021 року в Україні було зареєстровано 2279 сільськогосподарських кооперативи, у 2022 році – 2275 одиниць [243, с. 217].

П. Куцик, С. Семів, В. Куцик, Ю. Полякова та Е. Шевчик підкреслюють, що «починаючи з 2013 р. до 2022 року кількість сільськогосподарських виробничих кооперативів зменшувалась (на 18,2 % у 2022 р. порівняно з 2013 р.), а обслуговуючих кооперативів – збільшувалася (відповідно на 34,5 %)» [107, с. 285].

Відповідно до даних Державної служби статистики України станом на 1 жовтня 2023 року в Україні зареєстровано 74 сільськогосподарських кооперативи, 1238 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та 974 сільськогосподарських виробничих кооперативів [84].

Станом на 1 квітня 2024 року в Україні зареєстровано 88 сільськогосподарських кооперативи, 1227 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативи та 961 сільськогосподарський виробничий кооператив [85].

Незважаючи на вищевказані статистичні дані, підкреслюємо, що розвиток сільськогосподарської кооперації залишається незначним.

Не всі із зареєстрованих сільськогосподарських кооперативів на практиці здійснюють господарську діяльність, про що Р. Я. Корінець, почесний президент Національної асоціації сільськогосподарських дорадчих служб України, доцільно зазначає: «із зареєстрованих понад 1000 сільськогосподарських обслуговчих кооперативів насправді тільки третина працювала ще до війни» [94].

Науковці виокремлюють різні чинники, що негативно позначаються на діяльності сільськогосподарських кооперативів.

Так, наприклад, С. Буртак, серед іншого, визначає такі негативні чинники як: «недовіра до нового, прогресивного, невдалий вибір лідерів, ідентифікація кооперативу з посередником; різна ціна для великотоварних ферм та кооперативу при однаковій якості та обсягу; жорстке конкурентне середовище: неправдива інформація від конкурентів про кооператив, брудна конкуренція, доступ до

фінансування, псевдо кооперація» [139] тощо.

Доволі ґрунтовно визначено чинники, що стримують ефективне функціонування аграрної кооперації на теренах України, у науковому дослідженні П. Куцик, С. Семів, В. Куцик, Ю. Полякової та Е. Шевчик, а саме: «низький рівень мотивації особистих селянських господарств до об'єднання в кооперативи та недостатня проінформованість про переваги й можливості кооперативної моделі ведення бізнесу; недостатній рівень державної підтримки розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації...; низький рівень розвитку матеріально-технічної бази кооперативів...; недостатній рівень кваліфікації та досвіду управлінського персоналу аграрних кооперативів у сферах менеджменту, маркетингу, оподаткування, стратегічного розвитку, низький рівень залучення лідерів українського суспільства до процесів об'єднання людей та розвитку кооперативної ідеї в аграрному секторі» [107, с. 289].

Д. І. Дема у якості стримуючих розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів факторів виділяє: «незначний розмір статутного капіталу, недоступність та небажання брати кредити, відсутність державної підтримки, відсутність інвестиційного капіталу, тиск податкових органів та протиріччя в оподаткуванні, сезонність в наданні послуг, небажання власників виробленої продукції відкрито її продавати та ін» [48, с. 68].

О. В. Скидан, звертаючись до причин, що обумовлюють достатньо низький рівень розвитку сільськогосподарської кооперації, резюмує «загальні несприятливі умови ведення аграрного виробництва ...; прискорений розвиток за рахунок іноземних інвестицій акціонерних компаній, що спеціалізуються на перевезенні, зберіганні, переробці і продажу імпортного продовольства та сільськогосподарської сировини. Останні не зацікавлені у формуванні ефективної державної політики підтримки кооперативного руху на селі; недооцінка в процесі економічних реформ кооперативних форм господарської діяльності; психологічна неготовність селян до кооперування та недостатній рівень знань сільського населення щодо переваг кооперації...» [230] тощо.

Л. В. Ярема до чинників, які гальмують розвиток кооперації на селі, відносить

«недосконалість державного законодавства, відсутність належної допомоги товаровиробникам; пасивність сільського населення та відсутність лідерів, слабкість соціального капіталу на селі; нестача фінансових ресурсів для створення та ефективного функціонування сервісних кооперативних формувань» [283, с. 276].

«Незважаючи на традиції кооперування, які побутували у розвитку українського суспільства у минулому, в наш час мотивації в усупільненні згаданого явища залишаються деструктивними. Дилема несприйняття кооперативних традицій селянами-сучасниками – чи не одна з головних перепон для становлення інституційної моделі розвитку сільських територій...» [115, с. 33], – підкреслюють Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік та О. Г. Шпикуляк.

На наш погляд, до першорядних причин, які на сучасному етапі обумовлюють стримування розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні, відносяться такі:

- а) слабка матеріально-технічна база;
- б) відсутність у кооператорів достатнього обсягу фінансових ресурсів для забезпечення ефективності господарської діяльності сільськогосподарських кооперативів;
- в) недосконалість нормативно-правового забезпечення функціонування сільськогосподарської кооперації;
- г) низький рівень кооперативної освіти українців;
- г) нерозгалужена система сільськогосподарських дорадчих служб, основною метою яких має бути підвищення рівня знань та вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення господарства серед населення України;
- д) відсутність належної державної підтримки кооперативного сектора економіки;
- е) поширення пандемії коронавірусної хвороби на території України;
- є) введення в Україні воєнного стану;
- ж) повільні темпи поширення кооперативних ідей серед молоді, слабкий рівень мотивації задля залучення молоді до кооперативного сектора економіки тощо.

Важливо наголосити на відсутності актуальної спеціальної Державної

цільової програми розвитку сільськогосподарської кооперації на теренах України, що, на нашу думку, є суттєвим недоліком.

Отже, на підставі запропонованої авторської періодизації «розвитку сільськогосподарської кооперації у незалежній Україні в контексті її законодавчого забезпечення...у хронологічному порядку виокремлюємо такі періоди: I період: 1992-1997 роки; II період: 1997-2003 роки; III період: 2003-2009 роки; IV період: 2009-2013 роки; V період: 2013-2020 роки; VI період: з 2020 року – до сьогодні» [271, с. 209].

У найближчому майбутньому нами буде запропоновано виокремлення сьомого періоду функціонування сільськогосподарської кооперації в межах етапу «Розвиток сільськогосподарської кооперації у незалежній Україні», що буде обумовлено запуском процесів відбудови агропромислового комплексу України, і зокрема сільськогосподарської кооперації, у післявоєнний період.

Ми переконані, що нівелювати причини стримування розвитку сільськогосподарської кооперації на теренах України та відродити активний кооперативний рух у післявоєнний період можливо виключно шляхом застосування системного підходу, а саме одночасної реалізації значної кількості правових, економічних, політичних, соціальних та інших заходів державного, регіонального та локального рівнів, спрямованих на підтримку сільськогосподарських кооперативів, які у зазначений період будуть як ніколи її потребувати.

1.3. Зарубіжний досвід розвитку та правового регулювання сільськогосподарської кооперації

Традиційно батьківщиною кооперативного руху вважається Західна Європа, оскільки перші виробничі кооперативи виникли у Франції, споживчі – в Англії, кредитні – у Німеччині.

Т. М. Паневик та Н. К. Болгарова доречно зазначають, що «кооперація сприяла розвитку багатьох країн світу, особливо Німеччини, Швеції, Данії, Голландії, Ірландії, Італії, Австрії, Швейцарії, США, Японії» [141, с. 275].

Здобутий зарубіжний досвід становлення та розвитку кооперативного руху став у пригоді для перших українських кооператорів, які знаходились біля витоків національної кооперативної ідеї.

Так, О. В. Манжура доцільно відзначає, що «розвитку кооперативної ідеї в Україні сприяло поширення відомостей про перші кроки кооперативного руху в Європі і Німеччині, зокрема. Розвиток австрійського господарського законодавства передбачав створення ідейно-організаційних центрів підтримки кооперації, які згуртовували кооперативні організації, налагоджували сталі економічні та організаційні зв'язки між ними, сприяли розвитку кооперативної преси і освіти. Кооперативні ідеї, що прийшли до нас із Західної Європи, живили традиційні цінності національного способу життя» [118, с. 121].

Необхідно підкреслити, що у 2015 році Федеративна Республіка Німеччина висунула «ідею кооперації на включення до нематеріальної культурної спадщини людства ЮНЕСКО, яка була офіційно прийнята у 2016 році» [300], що свідчить про значущість вказаного явища у глобальному просторі.

У річному звіті Cooperatives Europe, європейського регіонального офісу Міжнародного кооперативного альянсу, за червень 2022 року – травень 2023 року розміщено інформацію про наявність 250 000 кооперативів у Європі. Ці кооперативи об'єднують загалом 141 мільйон членів і надають роботу 5 мільйонам людей [284].

З. М. Бурик доцільно резюмує, що «європейські країни приділяють значну увагу питанням розвитку кооперації на селі» [11, с. 98], про що, зокрема, свідчить наявність розвинутої законодавчої бази та програм державної підтримки.

Діяльність кооперативів Європейського Союзу, «заснована на принципах демократії, прозорості та солідарності, відкриває фермерам доступ до фінансових і матеріально-технічних ресурсів, внутрішніх і зовнішніх ринків, а також сприяє соціально-економічному розвитку сільських територій» [337, с. 119].

О. Рудік підкреслює, що «у державах-членах ЄС найчисленнішою є група кооперативів, що займаються заготівлею, переробкою і збутом (оптовим і роздрібним) сільськогосподарської продукції» [226, с. 56].

Досліджуючи у 2019 році досвід політики держав ЄС щодо обслуговуючої кооперації сільських територій, З. М. Бурик зазначив, що у державах Європейського Союзу «збут продукції відбувається переважно через сільськогосподарську кооперацію: 80% — Нідерланди, 50—52% Німеччина, Іспанія, в тому числі молоко від 65% у Бельгії до 100% у Норвегії, овочі і фрукти від 32% у Німеччині до 80% у Нідерландах, свинина від 15% в Італії до 96% у Данії, зерно від 20% у Великобританії до 70% у Франції» [11, с. 98].

У більшості розвинених країн світу одним із важливих чинників вдалого розвитку аграрного сектору економіки є розвинена сільськогосподарська кооперація.

М. Ю. Покальчук та В. В. Чорна доречно зауважують, що «сільськогосподарські кооперативи є однією з найбільш поширених та ефективних форм об'єднання сільськогосподарських товаровиробників, частка яких на аграрному ринку ЄС становить близько 50%, а в окремих державах значно перевищує цей показник» [155, с. 340].

У свою чергу, Р. А. Гонзалез підкреслює, що такі кооперативи є «ключовими для формування сільських реалій і формування стійкості європейських продуктів харчування та сільського господарства» [296], що свідчить про важливість кооперативного сектору для країн Європейського Союзу.

Необхідно зважати на те, що «у Європейському Союзі країнами з найпотужнішою мережею сільськогосподарських кооперативів є: Італія; Іспанія, Франція та Німеччина» [290, с. 184].

На нашу думку, на окрему увагу заслуговує досвід Федеративної Республіки Німеччина у галузі сільськогосподарської кооперації.

Кооперативна система Німеччини є важливою складовою економіки держави. Незважаючи на сильний промисловий сектор, Німеччина є одним із найбільших виробників сільськогосподарської продукції у Європейському Союзі.

У Німеччині на рівні передових сільськогосподарських підприємств накопичено багатий досвід ефективного управління, що базується на принципах кооперації.

Кооперативний рух у Німеччині зародився в 1840-х роках (час створення перших кредитних кооперативів). Великий внесок у розвиток теорії кооперації зробили німецький економіст і політик Франц Герман Шульце-Деліч (1808-1883) та німецький громадський діяч Фрідріх Вільгельм Райффайзен (1818-1888). Останній був засновником перших сільськогосподарських кредитних спілок, які вели комерційну діяльність в інтересах своїх членів.

Німецьке кооперативне законодавство є одним із найстаріших у світі.

М. А. Міненко доцільно зазначає, що «протягом XIX-XX століть відбулося становлення законодавчого поля кооперативного руху Німеччини» [128, с. 72].

Німецький Закон «Про промислові та господарські товариства» або Gesetz betreffend die Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften (Genossenschaftsgesetz (GenG)) прийнято у Федеративній Республіці Німеччина 1 травня 1889 року з подальшим впровадженням відповідних змін до нього.

У 2006 році було прийнято нову редакцію Genossenschaftsgesetz (GenG), з урахуванням Регламенту про Статут Європейського кооперативного товариства 2003 року, який мав значний вплив на німецьке кооперативне законодавство.

Такі зміни були здійснені з метою гармонізації німецького кооперативного законодавства із загальноєвропейським.

Вказаний нормативний акт є ширшим за правовим регулюванням, ніж Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію», оскільки визначає правові основи діяльності всіх кооперативів Німеччини. Національний спеціальний закон про сільськогосподарські кооперативи у державі не прийнято.

Варто відзначити відмінність процедури реєстрації сільськогосподарських кооперативів за законодавством Німеччини та України.

Згідно із німецьким законодавством «статут та члени правління заносяться до реєстру кооперативів при суді, в окрузі якого розташований кооператив. Правління подає до суду заявку на реєстрацію кооперативу у реєстрі кооперативів» [301].

У свою чергу, в Україні сільськогосподарський кооператив підлягає «державній реєстрації у порядку, встановленому Законом України «Про державну

реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань», протягом 60 днів з дня проведення установчих зборів» [199].

Реєстрацію здійснює державний реєстратор або нотаріус, таким чином, звертатися до суду немає необхідності, що на наш погляд, є позитивною практикою з огляду на велику завантаженість судів в Україні.

У 2017 році у Німеччині було «zareєстровано 7819 кооперативних товариств» [328, р. 4]. У січні 2020 року німецький Genossenschaftsregister (реєстр компаній) містив 8690 zareєстрованих кооперативних підприємств [345]. У листопаді 2022 року Genossenschaftsregister налічував 9923 zareєстрованих кооперативи [345].

Це є доказом того, що кооперативна ідея у Німеччині все ще актуальна після 180 років.

Кооперативи в Німеччині особливо поширені у галузі сільського господарства та харчової промисловості. Сфери діяльності включають постачання, наприклад, техніки, добрива, насіння, кормів, енергії, а також «торгівля різноманітними сільськогосподарськими продуктами (зернові культури, насіння олійних культур, молочна галузь, худоба, м'ясо, фрукти і овочі, вино» [295, р. 89].

У 2020 році в Німеччині було «1766 кооперативів Raiffeisen, розподілених таким чином: фермерські (542 кооперативи, відповідно 30% від загальної кількості); інші (422 кооперативи, відповідно 24% від загальної кількості); закупівлі та збуту (342 кооперативи, відповідно 19% від загальної кількості); молочарські (168 кооперативів, відповідно 10% від загальної кількості); виноградарські (148 кооперативів, відповідно 8,0% від загальної кількості); виробництво фруктів, овочів, садівництва (82 кооперативи, відповідно 4,0% від загальної кількості) та великої рогатої худоби і м'яса (75 кооперативів, відповідно 4,0% від загальної кількості)» [290, р. 188].

Значна кількість фермерів та інших сільськогосподарських виробників залучені до сільськогосподарських кооперативів у Німеччині та водночас є членами одного чи кількох кооперативів.

Необхідно відзначити, що Німеччина має історично сформовану систему сільськогосподарського кредитування, метою якого, зокрема, є розвиток

підприємництва, передусім у сільській місцевості.

У Німеччині кредитування сільського господарства здійснюється різноманітними фінансовими установами: кооперативними банками, спеціалізованими банками, приватними комерційними банками тощо.

У свою чергу, кооперативні банки можуть функціонувати як звичайні банки з повним набором послуг або як спеціалізовані банки, що надають кредити агробізнесу.

Їх первісною метою було зміцнення позицій фермерів, малих виробників сільськогосподарської продукції на ринку шляхом використання засобів виробництва, кращих закупівельних і продажних цін, а також надання недорогих позик. Таким чином, кооперативні банки забезпечили вирішення галузевих проблем, з якими стикалися фермери наприкінці ХІХ та на початку ХХ сторіччя при отриманні кредитів для закупівлі необхідних ресурсів.

Для ефективного функціонування сільськогосподарських кооперативів кооперативні банки, зокрема, «надають своїм пайовикам пільгові кредити під низькі відсотки за державними програмами фінансування» [80, с. 401].

При цьому, на сучасному етапі сільськогосподарські кооперативи Німеччини отримують значну частину дотацій і субсидій від Європейського Союзу.

Федеральним урядом задля фінансування малих сільськогосподарських підприємств і розвитку сільських територій було засновано *Landwirtschaftliche Rentenbank*, який діє як центральний банк для закупівлі та надання кредитів для сільського господарства. Втім, аналіз загального обсягу кредитування сільського, лісового та рибного господарства Німеччини, зокрема у 2018 році, який склав 50,5 мільярда євро, демонструє, що на *Landwirtschaftliche Rentenbank* припадає лише невелика частка з обсягом кредитування в 2,2 мільярда євро.

Це свідчить, що у сучасних умовах сільськогосподарські кооперативи Німеччини більше не залежать від фінансування через кредити кооперативних банків та інших фінансових установ.

Водночас тривала історія кооперативних та інших спеціальних кредитів сільськогосподарським кооперативам назавжди залишиться частиною

національної спадщини Німеччини. У важкі часи ці інструменти добре функціонували та забезпечували діяльність сільськогосподарської кооперації, що є позитивним прикладом для впровадження в Україні у період відбудови економіки нашої держави у повоєнні часи.

На наше переконання, доцільно трансформувати модель сільськогосподарської кооперації в Україні у систему, що поєднує сільськогосподарську та кредитну кооперацію, враховуючи досвід Федеративної Республіки Німеччина, задля усунення проблеми фінансового характеру в діяльності сільськогосподарських кооперативів.

Необхідно підкреслити, що сільське господарство є розвиненою та ефективно організованою галуззю у Франції, яка, зокрема, включає економічні організації, до яких належать «кооперативи, приватні підприємства, що постачають фермерам сировину та збирають продукцію, фермерські організації та міжгалузеві організації...» [334].

Загальний закон Франції про кооперативи, прийнятий у 1947 році, мав велике значення для формування різноманіття типів кооперативів у державі та «забезпечив загальну основу для розвитку початкових правових положень, які поступово розвивалися в таких секторах, як сільське господарство, виробництво, робітничі кооперативи, споживчі кооперативи» [325].

Станом на 2020 рік у Франції було зареєстровано «2200 сільськогосподарських кооперативів» [340, р. 8].

Згідно із показниками проєкту World Cooperative Monitor, створеного за ініціативи Міжнародного кооперативного альянсу, у 2021 році французькі кооперативи були добре представлені у Топ-300 найбільших кооперативів у світі, з яких «16 – сільськогосподарські кооперативи, такі як, наприклад: Agrial (73 місце), In Vivo (84 місце), Sodiaal Union (88 місце)» [340, р. 8] тощо.

Важливо підкреслити, що у Франції «сільськогосподарські кооперативи звільнені від податку на прибуток» [258, с. 56].

К. А. Кібенко звертає увагу на важливу особливість у розвитку французької кооперації, яка сприяє підвищенню ефективності функціонування селянських

господарств, що полягає у тому, що «впродовж перших п'яти років функціонування кооперативів держава здійснює фінансування адміністративних витрат та утримання спеціалістів, що допомагають освоювати і застосовувати в межах кооперативного об'єднання нові технології з метою покращення якості товарної продукції» [83, с. 46].

Доволі значні позиції має сільськогосподарська кооперація у Фінляндії. Вона посідає важливе місце у провідних секторах аграрного виробництва держави.

Основним сектором аграрного виробництва виступає молочне господарство, також відносно розвинене птахівництво, виробництво фруктів та овочів, зернове господарство тощо.

Кооперативний рух у Фінляндії укорінився після прийняття у 1901 році першого закону про кооперативи. При цьому перший кооператив (кооператив молочарського спрямування) у країні було сформовано у 1897 році.

У Фінляндії, як зазначають А. О. Ревуцька та Л. В. Смолій, «кооперативи, об'єднуючи майже всіх фермерів, забезпечують їм необхідні умови виробництва, кредитування, реалізацію продукції та застосування досягнень науково-технічного прогресу в практиці господарювання» [210, с. 89].

Наразі діяльність кооперативів у Фінляндії регулюється, зокрема, профільним Законом про кооперативи 14.6.2013/421, Законом про кооперативні банки та інші кредитні установи у формі кооперативів 28.12.2001/1504, Законом про європейські кооперативи 19.10.2006/906.

Ідеї кооперації не втрачають своєї актуальності у Швеції.

Незважаючи на те, що роль вітчизняних кооперативів Швеції поступово зменшується, що обумовлюється процесами міжнародної консолідації, впливом міжнародного ринку, варто відзначити, що позиції сільськогосподарської кооперації все ще залишаються сильними.

Раду-Адріан Морару підкреслює: «сільськогосподарська кооперативна система Швеції запозичила значну частину датської моделі сільськогосподарської кооперативної системи, яка з часом була модифікована» [331, с. 44].

Т. М. Паневник та Н. К. Болгарова відзначають, що «розвиток кооперації у

Швеції відбувається переважно у сфері виробничого постачання, сільського господарства та зберігання продукції з високим ступенем централізації та об'єднує 13 національних галузевих кооперативних об'єднань. Очолує цю систему Шведський сільськогосподарський союз...» [141, с. 275].

У Швеції діє закон про кооперативи, при цьому профільний закон про сільськогосподарські кооперативи відсутній.

Португальське кооперативне законодавство представлено чотирма основними елементами:

- Конституцією Португальської Республіки;
- Основним законом соціального господарства;
- Кооперативним кодексом;
- законодавством, яке конкретно регулює окремі типи португальських кооперативів.

Діяльність сільськогосподарських кооперативів регулюється «декретом-законом №335/99, до якого було внесено зміни декретом-законом №23/2001» [326].

Кооперативний кодекс Португалії передбачає можливість створення первинних, вторинних кооперативів, а також федерацій та конфедерацій кооперативів.

Цікавим є досвід розвитку сільськогосподарської кооперації у Польщі.

29 жовтня 1920 року було прийнято Закон про кооперативи, який Криштов Петжиковскі вважає «...одним із найвидатніших досягнень польського законодавства часів Другої Польської Республіки і, ймовірно, найкращим у світі актом про кооперацію того часу» [322, с. 54].

Вищезазначений нормативний акт було скасовано Законом про Кооперативне право від 16 вересня 1982 року, до якого неодноразово вносились зміни.

На сучасному етапі функціонування польської кооперації «кооператив...може бути звільнений від податків або ж отримати зниження податкової ставки на будівництво нових, а також реконструкцію діючих споруд, покращення матеріально-технічної бази, які використовуються у межах діяльності,

визначеної статутом підприємства. Такі пільги надаються на строк до 5 років із дати внесення кооперативу до державного реєстру груп виробників сільськогосподарської продукції» [155, с. 342].

Також варто відзначити, що рисою сучасної сільськогосподарської кооперації у Польщі є активна практика надання інформаційно-консультативних послуг членам кооперативів щодо питань процедурного характеру, змін у законодавстві тощо з боку державних службовців.

Підкреслюємо, що кооперативи відіграють важливу роль в аграрному секторі економіки Канади, «зокрема в постачанні продукції для ферм, переробці та збуті зерна і олійних культур, молочної продукції, птиці, фруктів, овочів, худоби, меду, кленового сиропу» [210, с. 89].

Правову основу для функціонування сільськогосподарської кооперації у Канаді формує Закон Канади «Про кооперативи» (Кооперативний Акт).

К. А. Кібенко акцентує увагу на тому, що у Канаді «діє багато програм із підтримки обслуговуючої сільськогосподарської кооперації» [83, с. 46], зокрема функціонує програма уряду Канади під назвою «Ініціатива з розвитку кооперативів», в межах якої «успішні заявники можуть отримати фінансування в розмірі до 75 000 канадських доларів» [53, с. 79].

Програма «Ініціатива з розвитку кооперативів» передбачає декілька складників:

- компонент дорадчих послуг, сутність якого полягає у «забезпеченні доступу до професійних і технічних послуг, необхідних для успішного відкриття чи посилення кооперативу» [53, с. 79];
- розвиток досліджень і знань задля «заохочення досліджень та поширення проектів, які сприяють розумінню внеску кооперативів у вирішення проблем у трьох пріоритетних сферах програми: – економічний розвиток місцевих громад; – зміни демографії громади; – створення громад з низькими викидами вуглецю» [53, с. 79];
- інноваційні кооперативні проекти: передбачається «фінансування інноваційних проектів, які здійснюються у пріоритетних сферах, визначених

державою (зокрема сільське господарство), внаслідок реалізації яких накопичується передовий досвід і навички» [53, с. 79].

Окрім вищевказаної програми можна виділити програму закону Канади про сільськогосподарські позики, програму сільського економічного розвитку провінції Онтаріо, ініціативу з харчової безпеки та простежування (провінція Онтаріо), план кооперативних інвестицій (Квебек) тощо.

Зазначений позитивний досвід Канади в контексті організації державної підтримки сільськогосподарських кооперативів у формі різнопрофільних програм та ініціатив є вкрай актуальним та важливим для поширення на теренах України.

У Нідерландах основним джерелом законодавства для всіх видів кооперативів є Друга книга «Юридичні особи» Нідерландського цивільного кодексу.

Втім, «...у цивільному кодексі відсутній розділ, який би містив усі положення про кооперативи, оскільки Друга книга містить положення про юридичних осіб у цілому. Кілька розділів цієї частини кодексу мають відношення до кооперативів» [332].

Станом на 2022 рік у Грузії функціонувало 1122 сільськогосподарських кооперативи різного профілю.

У Грузії кооперативне законодавство складається з Закону Грузії «Про сільськогосподарські кооперативи» № 816-RS, окремих норм Закону Грузії «Про підприємців», норм Цивільного кодексу Грузії. Зокрема, у 2013 році було прийнято Постанову уряду Грузії № 254 «Про правила надання та анулювання статусу сільськогосподарського кооперативу».

Необхідно відзначити позитивний досвід Грузії у сфері моніторингу діяльності сільськогосподарських кооперативів.

У 2013 році наказом Міністра сільського господарства Грузії № 2-206 (наразі скасований) у державі було створено Агентство з розвитку сільськогосподарських кооперативів як юридичну особу публічного права у системі Міністерства сільського господарства Грузії, яке надає статус сільськогосподарського кооперативу та контролює його діяльність у державі.

Цілі цієї установи передбачали підтримку розвитку сільського господарства у Грузії через сільськогосподарські кооперативи; соціально-економічний розвиток сільської місцевості; реалізацію програм державної допомоги сільськогосподарським кооперативам та інші.

На нашу думку, задля успішного розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні вказаний досвід Грузії доцільно розглянути для рецепіювання.

У 2019 році наказом Міністра охорони навколишнього середовища та сільського господарства Грузії №2-1258 «Агентство з розвитку сільськогосподарських кооперативів було реорганізовано в Національне агентство з питань сталого управління земельними ресурсами та моніторингу використання земель» [333].

Вагому роль відіграють кооперативи у сільському господарстві Королівства Іспанія, що зокрема підтверджується регулюванням кооперації на конституційному рівні.

Частина 2 ст.129 Конституції Іспанії передбачає, що «державні органи ефективно сприятимуть...через відповідне законодавство, кооперативним товариствам» [339].

У 1999 році було прийнято загальний Закон про кооперативи 27/1999. При цьому, автономні спільноти Іспанії, окрім автономної спільноти Канарських островів, також прийняли відповідні нормативні акти у сфері кооперації, наприклад, Закон про кооперативи Андалусії 14/2011, Закон про кооперативи Кантабрії 6/2013 тощо.

В Іспанії приділяють значну увагу питанням аграрного страхування, яке характеризується ефективною консолідацією страхових компаній, сільськогосподарських виробників і насамперед уряду країни, а також гендерної рівності між жінками та чоловіками у сільському господарстві.

22 березня 2007 року було прийнято Органічний закон Іспанії № 3 «Про забезпечення реальної рівності жінок та чоловіків», стаття 30 якого «Розвиток сільської місцевості» спрямована на забезпечення реальної рівності між жінками та чоловіками у сільському господарстві, зокрема шляхом запровадження заходів,

спрямованих на «підвищення освітнього рівня, професійної підготовки жінок і, зокрема, їх працевлаштування та включення до органів управління компаній та асоціацій» [324] тощо.

Необхідно підкреслити, що нормативно-правові акти України, присвячені кооперації, зокрема сільськогосподарській кооперації, не містять дискримінаційних норм за ознакою статі, «позаяк у них обстоюються принципи відкритого членства та рівних прав для їхніх членів» [2, с. 97], при цьому на практиці у сільському господарстві України, зокрема у сфері сільськогосподарської кооперації, існує гендерний розрив між жінками та чоловіками.

На наше переконання, доцільно взяти до уваги вищевказаний досвід Іспанії та доповнити кооперативне законодавство України нормами, які стосуються забезпечення гендерної рівності у кооперативах.

А. Л. Святошнюк слушно підкреслює, що «сільськогосподарська кооперація має вкрай важливе значення для соціально-економічного розвитку більшості країн світу, зокрема країн Східної Азії, таких як Японія, Китайська Народна Республіка та Республіка Корея» [221, с. 286].

Кооперативний досвід Японії характеризується стабільною державною підтримкою, що полягає у реалізації законодавчих та економічних заходів (зокрема податкових пільг, субсидій тощо), спрямованих на розвиток сільського господарства.

Так, «коріння кооперативного руху в Японії сягає початку 1800-х років, коли вперше були створені спільні організації соціально незахищених верств населення» [329, с. 3].

Курімото Акіра зазначає, що «до кінця століття було близько 450 сільськогосподарських кооперативів, які були організовані за принципом Райффайзена» [323, с. 116].

Переважаючими видами кооперативів, що у сучасний період набули значного поширення, є сільськогосподарські, рибальські, споживчі, лісові, фінансові тощо.

Станом на квітень 2020 року «кількість сільськогосподарських кооперативів у Японії становила 584. Їх стало менше, оскільки багато з них об'єдналися, щоб зміцнити своє управління, та/або тому, що багато сіл і міст також об'єдналися» [307].

Особливістю сучасного кооперативного законодавства Японії є відсутність єдиного акта загального регулювання кооперативів. Основним нормативним актом, який регулює діяльність сільськогосподарської кооперації в Японії, є Закон «Про сільськогосподарську кооперацію», прийнятий у 1947 році.

За діяльність сільськогосподарських, рибальських та лісогосподарських кооперативів відповідає Міністерство сільського господарства, лісових угідь та рибного промислу.

Також А. Л. Святошнюк виокремлює ще одну особливість японської кооперації та підкреслює, що «сутнісною особливістю кооперативного руху у Японії є значний контроль з боку держави» [221, с. 287].

«Японію часто називають країною, у якій кооперація фактично досягла культу та підтримується на всіх рівнях, і найбільше – на державному» [92].

Кооперативний рух у Республіці Корея має давню історію.

Так, «перший кооператив був створений у 1907 році для надання фінансової допомоги селянам. Відтоді сільськогосподарські кооперативи стали найпоширенішим типом кооперативів, що діють у Кореї» [338, с. 147].

У Республіці Корея, де сільськогосподарські кооперативи посідають важливе місце у кооперативному русі, профільним у галузі сільськогосподарської кооперації є Закон «Про сільськогосподарські кооперативи».

Зауважимо, що «за даними Міністерства урядового законодавства Південної Кореї перший закон про сільськогосподарські кооперативи в країні складався із 145 статей» [285, с. 28].

Така значна деталізація положень свідчить про ґрунтовний підхід законодавця у питанні забезпечення діяльності сільськогосподарських кооперативів.

Національна федерація сільськогосподарських кооперативів Республіки

Корея (NACF) «є головною організацією корейських сільськогосподарських кооперативів. 1155 основних членських кооперативів представляють понад 2,35 мільйона фермерів-членів у Кореї... Nonghyup забезпечує близько 50% маркетингу сільських продуктів харчування в Південній Кореї. Nonghyup посідав четверте місце серед 300 найбільших кооперативних організацій у світі» [286, с. 125].

Варто враховувати, що «в Азії Японія (Zen-Noh) і Південна Корея (Nonghyup) є двома країнами, які стабільно в топ-10 найбільших кооперативів у секторі сільського господарства та харчової промисловості протягом останніх десяти років» [285, с. 25].

У Китайській Народній Республіці діяльність сільськогосподарських кооперативів регламентується Законом «Про спеціалізовані сільськогосподарські кооперативи», який було переглянуто у 2017 році. Нова редакція закону набула чинності у 2018 році.

У вищезазначених країнах Східної Азії «сільськогосподарська кооперація, маючи давню історію та традиції, сприяє розвитку аграрного сектору економіки на сучасному етапі» [221, с. 288].

Кооперативи також мають велике значення для розвитку економіки Індії.

Так, «з охопленням 98% у сільській місцевості» [306] кооперативи Індії «розглядаються як важлива платформа розвитку сільського господарства» [93].

О. О. Романовський відзначає, що «в країні працюють більш ніж 600 тисяч кооперативів, у яких зайнято біля 250 млн. громадян. Це робить його найбільшим кооперативним рухом у світі» [218].

У Індії діяльність кооперативів регулюється «Центральним законом для національних кооперативів та кооперативів, які діють більш ніж в одному штаті. У випадку кооперативів, які діють у межах штату, вони регулюються Законом про кооперативні товариства відповідних штатів» [306].

Зокрема в Індії прийнято Правила кооперативних товариств Делі (Delhi Cooperative Societies Rules), які передбачають питання реєстрації кооперативів; права та обов'язки членів кооперативу; управління кооперативами; аудит; питання ліквідації кооперативів тощо.

Вказаним документом було введено в дію Закон Делі про кооперативні товариства (Delhi Cooperative Societies Act).

Підкреслимо, що «досвід багатьох країн свідчить, що кооперативний рух є одним із важливих напрямків розвитку економіки та суспільства, особливо в кризові часи. Унікальність соціально-економічної природи кооперативних організацій (кооперативів, товариств, спілок) дозволяла їм у тяжкі часи ставати двигуном економічного розвитку, єдиною ефективною формою соціальної підтримки як міського, так і сільського населення» [34, с. 331].

Поділяючи думку П. Куцика, С. Семів, В. Куцик та інших авторів дослідження, присвяченого стану, проблемам та пріоритетам розвитку аграрної кооперації в Україні, щодо того, що «порівняно з багатьма зарубіжними країнами в Україні модель аграрної кооперації розвивається вкрай повільно та у незначних масштабах» [107, с. 285], доходимо висновку, що істотне значення для піднесення української сільськогосподарської кооперації має вивчення досвіду розвитку та правового регулювання сільськогосподарської кооперації зарубіжних країн, яке сприятиме нівелюванню причин стримування розквіту сільськогосподарських кооперативів, зокрема сприятиме вдосконаленню національного правового регулювання, та стимулюватиме до активної розробки та впровадження у подальшому різнопрофільних програм державної підтримки, зокрема фінансової, вкрай необхідних для ефективного та прогресивного функціонування такого вагомого соціально-економічного явища як сільськогосподарська кооперація.

Правова база зарубіжних країн та України у сфері регулювання сільськогосподарської кооперації формувалася по-різному.

Варто зазначити, що станом на сьогодні в науці виокремлюють декілька підходів або моделей правового регулювання створення та діяльності кооперативів у світі, а саме:

1) «уніфіковане законодавство, яке регулює створення і діяльність всіх юридичних осіб» [102, с. 243], зокрема і сільськогосподарських кооперативів. Для цього підходу (моделі) не характерна наявність окремого нормативно-правового акта, присвяченого кооперації та сільськогосподарській кооперації зокрема.

Джерелом правового регулювання у такому випадку є цивільні кодекси, або/та закони, що регулюють діяльність юридичних осіб різних організаційно-правових форм. У якості прикладу можна навести правовий досвід Федеративної Республіки Німеччина та Нідерландів. У ФРН джерелом правового регулювання сільськогосподарської кооперації є Закон «Про промислові та господарські товариства» (Genossenschaftsgesetz, GenG), у Нідерландах, у свою чергу, діяльність сільськогосподарських кооперативів регулюється положеннями Цивільного Кодексу;

2) «загальне правове регулювання кооперації» [102, с. 243]. Вказаний підхід (модель) не передбачає наявності окремого профільного нормативно-правового акта, присвяченого діяльності сільськогосподарських кооперативів. За такої моделі нормативно-правова база у галузі сільськогосподарської кооперації представлена або кооперативним кодексом, або Законом про кооперативи/кооперацію тощо (наприклад, Польща);

3) диференційоване «правове регулювання різних видів кооперативів» [102, с. 243]. Джерела правового регулювання представлені окремими нормативними актами, які регламентують діяльність кооперативів «залежно від їхнього виду і галузевої належності» [102, с. 243] (наприклад, Молдова);

4) комплексний підхід, який базується на поєднанні загального правового регулювання кооперації зі спеціальним правовим регулюванням сільськогосподарської кооперації. Вказаний підхід застосовується в Україні.

Зауважимо, що Конституції таких держав, як: Бразилія, Італія, Іспанія, Китай, також закріплюють певні положення, які регламентують діяльність кооперації, тим самим підкреслюючи її значущість та особливість.

Вищезазначене дає підстави зробити висновок, що наразі у світі відсутній одноманітний підхід (модель) правового регулювання кооперації в цілому і сільськогосподарської кооперації зокрема.

При цьому, на наш погляд, спільним для більшості розвинених країн світу у питанні правової регламентації діяльності кооперативів є те, що положення їх нормативно-правових актів, як правило, орієнтовані на підкреслення соціальної

значущості кооперації, зокрема сільськогосподарської, та спрямовані на закріплення кооперації як окремого самостійного сектору економіки.

Ми поділяємо думку О. Рудіка, що «незважаючи на існування певних відмінностей, зумовлених різноманітними культурними, економічними та історичними умовами, національні закони про кооперацію поділяють кооперативні цінності і принципи Міжнародного кооперативного альянсу, що і робить кооперативи єдиними в багатоманітності» [226, с. 62] та підкреслює значущість кооперативного руху для багатьох країн світу.

1.4. Сільськогосподарська кооперація як основа забезпечення продовольчої та екологічної безпеки на теренах України: правові аспекти

Сільськогосподарська кооперація, яка є основою розвитку національної сільськогосподарської галузі, «має важливе значення для економічного та соціального піднесення держави, особливо у воєнний та повоєнний часи» [311, с. 41], які характеризуються економічною нестабільністю, значними складнощами в аграрному секторі України, зокрема загостренням питань продовольчої та екологічної безпеки, недоопрацюваннями у системі екологічної та аграрної політики.

Слушним є твердження що «роль сільськогосподарських кооперативів набуває більшої актуальності в час, коли такі проблеми як: глобальна продовольча безпека, рівень життя у сільській місцевості та збереження навколишнього природного середовища, стикаються з дедалі більшими труднощами» [289, с. 2].

А. К. Гуяло у своєму дослідженні доречно підкреслює, що «сільськогосподарські кооперативи розглядаються як інституційний інструмент для підтримки дрібних фермерів і сприяння подоланню бідності та забезпеченню продовольчої безпеки» [302, с. 1].

На сучасному етапі «спостерігається недостатній рівень синергії екологічної та аграрної політики держави, екологічні чинники недостатньо інтегровані в систему аграрних відносин, у кооперативне законодавство України, зокрема в

контексті сільськогосподарської кооперації» [311, с. 41], що є негативним явищем, яке несприятливо позначається на функціонуванні сільськогосподарських кооперативів в Україні.

Ст. 404 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, передбачено «заохочення сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва, з урахуванням необхідності захисту навколишнього середовища...» [262].

При цьому, в умовах євроінтеграційних процесів, які передбачають наближення українських сільськогосподарських кооперативів до європейської моделі, «профільний Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 21 липня 2020 року не є повноцінно орієнтованим на забезпечення сталого сільського господарства: не оперує терміном «стале сільське господарство», не містить положень про охорону навколишнього природного середовища, продовольчу та екологічну безпеку» [311, с. 42].

У свою чергу Закон України «Про кооперацію» так само «не охоплює екологічних аспектів» [311, с. 42], що свідчить про необхідність удосконалення кооперативного законодавства України.

Різні аспекти продовольчої та екологічної безпеки у своїх працях досліджували С. І. Варламова, І. С. Варламова, О. В. Гафурова, О. І. Гойчук, В. І. Курило, О. М. Пащенко, О. В. Толкаченко, та інші науковці. Окремим питанням сталого розвитку у сільському господарстві присвячені праці О. І. Панкова, Л. І. Калачевської, О. П. Славкової, А. В. Невесенко, О. О. Юсупової тощо.

При цьому, правовим аспектам сільськогосподарської кооперації як основи забезпечення продовольчої та екологічної безпеки в науці аграрного права приділяється недостатня увага.

Війна в Україні здійснює руйнівний вплив на продовольчу та екологічну безпеку держави.

О. М. Пащенко доцільно зауважує, що «Україна потерпає від значних

економічних утрат через масове знищення промислових об'єктів та об'єктів цивільної інфраструктури, завдається серйозна шкода природним ресурсам, зокрема землям сільськогосподарського призначення, які виступають основним засобом виробництва продуктів харчування та сировини, навколишньому природному середовищу» [151, с. 285].

У доповіді 50-ї сесії Комітету зі всесвітньої продовольчої безпеки Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН, Комітет підкреслює, що «геополітична нестабільність та зростання конфліктів підривають продовольчу безпеку...та негативно впливають на агропродовольчі системи» [336, с. 1], що ми можемо спостерігати на практиці.

Важливо зазначити, що «аграрний сектор економіки України слугує системоутворюючою складовою національної економіки; формує основи збереження суверенності та державності, національної продовольчої безпеки; є соціально-економічним підґрунтям розвитку сільських територій...» [99, с. 98].

О. В. Гафурова, В. М. Єрмоленко та Т. С. Новак роблять висновок, що «держава визнає пріоритетність збереження сільськогосподарської галузі як основи продовольчої безпеки не лише України, а й світу» [63, с. 285], з чим не можна не погодитись.

Відповідно до відомостей регулярного моніторингу продовольчої безпеки та аграрної політики у воєнний час, який здійснюється Центром досліджень продовольства та землекористування спільно з Міністерством аграрної політики та продовольства України, «сільське господарство є важливим сектором з точки зору ВВП і зайнятості (близько 15% від загальної чисельності населення України), сільськогосподарські виробники забезпечують місцеве населення майже 100% споживання основних сільськогосподарських культур, овочів і не менше 80% споживання м'яса» [135].

Підтримуючи позицію Т. П. Добрунік та О. В. Кузнецової, які доречно зазначають, що «аграрний сектор...може стати локомотивом для відновлення всієї національної економіки за умови забезпечення відповідної державної аграрної політики та фінансової підтримки» [50], підкреслюємо значущість кооперативного

сегменту аграрного сектору для розвитку економіки України.

Важливо відзначити, що сільськогосподарські кооперативи «роблять значний внесок у розвиток численних аспектів сталого розвитку, зокрема, економічну життєздатність, соціальну рівність, а також збереження навколишнього природного середовища, завдяки своїм особливим організаційним структурам та соціально-орієнтованій спрямованості» [289, с. 3].

А. Кандемір та С. Дювалейкс звертаються до наукових поглядів Р. А. Гонсалеса щодо того, що «сільськогосподарські кооперативи можуть впливати на фермерів, щоб вони запроваджували екологічно чисті практики та сільськогосподарські інновації, таким чином підвищуючи екологічну стійкість ферми» [288, с. 1125].

В умовах воєнного стану кооперативний сегмент аграрного сектору економіки України, важливим елементом якого є сільськогосподарська кооперація, потребує комплексної державної підтримки, законодавчих змін, а також ефективної аграрної та екологічної політики, яка буде спрямована на забезпечення сталого сільського господарства і досягнення продовольчої та екологічної безпеки на теренах України.

О. М. Пащенко доцільно пропонує визначити на законодавчому рівні пріоритетні напрями, які мають стати підґрунтям для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану та у післявоєнний період, серед яких: «державна підтримка малих та середніх сільськогосподарських виробників; державна підтримка відновлення та розвитку сільських територій; надання пріоритету у розвитку сталих та екологічних дружніх практик у сільському господарстві...» [151, с. 289].

Ми поділяємо думку, що «регіональна політика та стратегія розвитку сільських територій має бути зосереджена на зміцненні та справжній підтримці існуючих сільськогосподарських кооперативів, водночас заохочуючи створення нових...таким чином, щоб напряду боротися з бідністю та відсутністю продовольчої безпеки» [302, с. 1].

Л. І. Калачевська та О. П. Славкова зазначають, що «на сільських територіях

створення сільськогосподарського кооперативу полягає у пошуку унікальної комбінації ресурсів, спрямованої на підвищення соціоекологоекономічної цінності сільських територій» [81, с. 138].

Варто констатувати, що соціальні, екологічні та економічні аспекти є основою сталого сільського господарства, яке є надзвичайно важливим для людства в умовах реалізації глобальних цілей сталого розвитку.

Л. Молдаван підкреслює, що «альтернативна еколого-соціо-економічна модель як модель сталого розвитку, що відповідає потребам нинішнього покоління і не шкодить можливостям наступних поколінь задовольняти їхні потреби, офіційного й інституційного статусу вперше набула в документах Конференції ООН з питань навколишнього середовища та розвитку, що відбулася у 1992 р. в Ріо-де-Жанейро» [129, с. 46].

Так, «документи Конференції стали орієнтиром для аграрних політик країн-членів ООН. У 1985 р. Європейська комісія в опублікованій Зеленій книзі про перспективи Спільної аграрної політики акцентує увагу на тому, що модель розвитку сільського господарства, орієнтована на збільшення доходів за рахунок нарощування обсягів виробництва уже несумісна з сучасними реальностями і що субсидування сільського господарства виправдано в контексті соціальної політики і екологічних чинників» [129, с. 46].

Науковці фокусують свою увагу на тому, що «продовольча безпека, харчування та сільське господарство є основою Порядку денного для сталого розвитку до 2030 року» [330].

Указом Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» закріплено: «підтримуючи проголошені резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 року № 70/1 глобальні цілі сталого розвитку до 2030 року та результати їх адаптації з урахуванням специфіки розвитку України, викладені у Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна», забезпечувати дотримання Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року: ...сприяння сталому розвитку сільського господарства» [206].

«Сталий розвиток – це такий розвиток людської діяльності, який включає в

себе збалансоване врахування економічного, соціального та екологічного аспектів і враховує інтереси прийдешніх поколінь» [142].

У Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» наявне згадування поняття «сталий розвиток територіальної громади» без деталізації його сутності.

Відповідно до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» сталий розвиток території територіальної громади – це «соціально, економічно та екологічно збалансований розвиток території територіальної громади, спрямований на створення економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для сучасних та майбутніх поколінь на основі раціонального використання ресурсів (природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інтелектуальних тощо), технологічного переоснащення і реструктуризації підприємств, удосконалення соціальної, виробничої, транспортної, комунікаційно-інформаційної, інженерної, екологічної інфраструктури, поліпшення умов проживання, відпочинку та оздоровлення, збереження та збагачення біологічного різноманіття та культурної спадщини» [196].

В науковій літературі виокремлюють різні тлумачення поняття «сталий розвиток територіальних громад».

Так, найбільш оптимальним, на нашу думку, є визначення, запропоноване І. В. Котовим, який розглядає сталий розвиток територіальних громад як «злагоджений розвиток, мета якого полягає у забезпеченні екологічної безпеки на певній території, а також можливості залучення громадськості до створення належних соціальних умов» [100, с. 86].

При цьому, профільний закон, присвячений сільськогосподарській кооперації, не оперує категорією «стале сільське господарство», яка є надзвичайно важливою в контексті діяльності сільськогосподарських кооперативів.

С. І. Страпчук наголошує, що «стале сільське господарство передбачає використання збалансованих виробничих систем харчування та впровадження кращих сільськогосподарських практик, що підвищують продуктивність, які одночасно можуть допомогти підтримати екосистеми, не втрачаючи якості води та ґрунту» [246, с. 12].

«Продуктивність і прибутковість, збереження ресурсів, охорона довкілля, постачання безпечних для здоров'я продуктів харчування» [132, с. 102] є метою сталого ведення господарства.

Ми погоджуємось із позицією М. М. Лук'янової, яка зазначає, що «з точки зору реалізації концепції сталого сільського розвитку перевагами створення кооперативів можуть бути:

— економічні — організація матеріальнотехнічного забезпечення, максимізація доходу від реалізації продукції, робіт і послуг через усунення посередників із заготівельно-збутової діяльності;

— соціальні — сприяння зайнятості та самозайнятості населення, налагодження соціальних взаємозв'язків, розвиток соціального капіталу;

— екологічні — впровадження екологобезпечних технологій, збереження біорозмаїття, розвиток органічного виробництва; дотримання науково-обґрунтованих сівозмін» [114, с. 63].

На наше переконання, гармонізація соціального, екологічного та економічного чинників в аграрному секторі економіки України, зокрема у сфері сільськогосподарської кооперації, призведе до впровадження сталого сільського господарства та зумовить досягнення високого рівня забезпечення продовольчої та екологічної безпеки держави.

Продовольча безпека є «складовою національної безпеки будь-якої держави» [253, с. 74], про що доцільно зазначає О. В. Толкаченко, та є «ключовою для стабільного розвитку кожної держави, особливо з огляду на швидкі зміни соціального, економічного та екологічного характеру» [281, с. 303].

Поділяємо думку Н. Г. Клименко стосовно того, що «забезпечення продовольчої безпеки є одним з найважливіших аспектів гарантування глобальної та національної безпеки, оскільки споживання продуктів харчування є базовою в загальному ряду людських потреб та лежить в основі формування високого рівня якості життя населення» [86, с. 128].

Вказане свідчить про те, що продовольча безпека є «необхідною умовою соціально-економічної стабільності держави» [343, с. 28].

Пункт 2.13 ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» закріплює нормативне визначення окресленого поняття: «продовольча безпека – захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності» [173].

М. В. Гребенюк та О. Є. Яновська, досліджуючи новели законодавства деяких зарубіжних країн в контексті забезпечення продовольчої безпеки, зазначають, що «продовольча безпека визначається як стан економіки, за якого держава здатна гарантувати задоволення потреб у продовольстві на рівні, необхідному для забезпечення життєдіяльності усього населення та держави загалом» [38, с. 38], підкреслюючи тим самим значущість забезпечення продовольчої безпеки для гарантування повноцінного та стабільного функціонування держави.

А. І. Гойчук та В. І. Курило окреслюють продовольчу безпеку як «гарантовану спроможність держави на засадах самозабезпечення основними продуктами з їхньою економічною та фізичною доступністю незалежно від впливу зовнішніх та внутрішніх факторів задовольняти потреби населення в особі кожного громадянина продуктами харчування у необхідному обсязі, асортименті та якості на рівні, що забезпечує його здоров'я та інтелектуальний розвиток» [31, с. 3].

При цьому, О. В. Толкаченко доречно зауважує, що «в юридичній науці багато уваги приділено кількісним, а не якісним характеристикам продовольчої безпеки, що може розглядатися як невідповідність принципу забезпечення екологічної безпеки та нормам законодавства щодо права на життя, здоров'я і безпечне харчування» [253, с. 74].

Враховуючи значення продовольчої безпеки, що є «важливим фундаментом політичної стабільності та благополуччя у суспільстві і невід'ємною складовою розвитку» [207, с. 34], доцільно погодитись із позицією І. В. Яковюк та М. О. Пасат, які наголошують, що «продовольча безпека для України є пріоритетним напрямком, який набуває особливого значення, враховуючи її глибокий історичний досвід, зокрема голодомори, та сучасний політико-економічний контекст [281,

с. 306].

В умовах воєнного стану прийнято ряд нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення продовольчої безпеки держави.

Так, зокрема, 24 березня 2022 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» [171], 12 травня 2022 року прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану» [169].

Ю. Чадай та Р. Чевільча акцентують увагу на тому, що «для зменшення негативного впливу війни на стан забезпечення продовольством Кабінет Міністрів України розпорядженням від 29.04.2022 р. затвердив «План заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» [273, с. 210].

В контексті ролі сільськогосподарської кооперації у повоєнний період науковці зазначають, що «пріоритетними завданнями та напрямками участі аграрної кооперації в післявоєнній відбудові української економіки у співпраці з підприємствами інших сфер кооперативного сектора є посилення продовольчої безпеки держави шляхом розширення діяльності аграрних кооперативів на ключових ринках сільськогосподарської продукції (зерна, кукурудзи, насіння соняшнику, олії, молочної продукції, м'яса тощо)» [107, с. 292].

Втім, незважаючи на значення діяльності сільськогосподарських кооперативів для забезпечення національної продовольчої безпеки, Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію», на жаль, не містить положень, які б закріплювали орієнтованість сільськогосподарської кооперації на забезпечення продовольчої безпеки, що на нашу думку, є упущенням, що має бути нівельоване шляхом внесення відповідних змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» в контексті основних цілей сільськогосподарської кооперації.

Також підкреслюємо значущість питання забезпечення екологічної безпеки, яке пов'язане із впливом сільськогосподарської діяльності суб'єктів господарювання, зокрема, сільськогосподарських кооперативів, на навколишнє

природне середовище, оскільки «сільське господарство є тією галуззю матеріального виробництва, де екологічні проблеми виявляються в усій своїй багатогранності та складності. Це зумовлюється безпосереднім зв'язком аграрного сектора економіки з природою - земля, вода, рослинність, тварини й інші об'єкти природи становлять основу сільськогосподарського виробництва» [214, с. 25].

О. В. Толкаченко зауважує: «...з огляду на забезпечення екологічної безпеки при здійсненні сільськогосподарської діяльності, до головних суб'єктів агросфери треба віднести сільськогосподарські кооперативи та їх об'єднання, тому що саме вони займають одне з головних місць в аграрному секторі серед виробників сільськогосподарської продукції» [255, с. 151], що є цілком справедливим.

Аналізуючи екологічні аспекти соціальної відповідальності підприємств торгівлі М. Курбет та С. Король резюмують, що «для економічного зростання країни основною вимогою є забезпечення екологічної безпеки» [103, с. 206].

Л. М. Чернобай та І. М. Мушеник, звертаючись до екологічної складової в контексті розвитку сільських територій, відмічають, що «екологічний стан сільських територій з року в рік погіршується, негативно впливає на умови проживання та якість життя сільського населення; характеризується: виснаженням місцевих природних ресурсів; ... зростанням екологічного навантаження на довкілля сучасного сільського господарства; погіршенням якості виробленої сільськогосподарської продукції; забрудненням місцевих екосистем промисловими, біологічними та побутовими відходами» [276, с. 155]. Таким чином, виходячи із окресленого твердження, можна дійти висновку, що в реаліях сьогодення спостерігається погіршення екологічної обстановки, сільське господарство, яке є одним із ключових факторів, що викликає глобальну зміну клімату, здійснює значний деструктивний вплив на навколишнє природне середовище, який призводить до надмірного тиску на потенціал довкілля. На жаль, наявний дисбаланс є негативним чинником, який позначається на можливостях забезпечення екологічної безпеки.

У цьому контексті варто відзначити, що в умовах сьогодення «все

проблематичнішим стає гарантування продовольчої безпеки з одночасним захистом клімату та навколишнього середовища» [207, с. 57], що свідчить про глобальне загострення проблеми одночасного забезпечення державами світу продовольчої та екологічної безпеки, які є надзвичайно важливими елементами системи сталого розвитку.

На нашу думку, А. А. Красносельська доходить вірного висновку, що «забезпечуючи продовольчу безпеку, аграрний сектор інколи негативно впливає на якість довкілля через його забруднення залишками пестицидів, шкідливих стоків, генетично модифікованими організмами, руйнування ґрунтів, зниження родючості ґрунтів тощо» [101, с. 214], що свідчить про нагальну необхідність у забезпеченні курсу на «екологізацію» сільського господарства та сільськогосподарської кооперації зокрема.

Згідно із відомостями звіту Міжурядової групи експертів зі зміни клімату (МГЕЗК) «приблизно третина світових викидів парникових газів відбувається через харчові системи» [298].

У науковій літературі визначають, що «екологізацію сільськогосподарської діяльності потрібно розглядати як управління природокористуванням, яке спрямоване на раціональне використання природних ресурсів, охорону та покращення навколишнього середовища, забезпечення екологічної безпеки та гідного і безпечного рівня життя людини» [255, с. 151].

А. П. Бурляй доречно наголошує, що «екологізація сільськогосподарського виробництва в сучасному світі стала однією із нагальних проблем розвитку суспільства поряд із проблемою продовольчої безпеки» [12, с. 121].

Цікавою є пропозиція О. В. Гафурової та Т. С. Новак, яка віддзеркалює взаємопов'язаність екологічної та аграрної політики держави, щодо розширення визначення поняття «екологічна інформація», передбаченого Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» шляхом закріплення в ньому, «у т. ч. , і інформацію про стан здоров'я та безпеки людей. Вона має стосуватися не лише інформації щодо безпечності харчових продуктів, а й охоплювати інформацію щодо стану продовольчої безпеки країни» [25, с. 37].

Підтримуємо позицію Н. В. Ільків, яка у своєму дослідженні на тему: «Державна екологічна політика як основа сталого розвитку аграрного сектора економіки» доречно зауважила, що «лише через державну аграрну політику, яка спрямована на реалізацію концепції сталого розвитку, можна вирішити певні екологічні проблеми в аграрному секторі економіки. Аграрна політика має бути більш екологізована...» [78, с. 213].

На нашу думку, «екологізація» аграрної політики сприятиме забезпеченню екологічної безпеки, яка також є однією із складових національної безпеки України.

«Екологічна безпека є основою сталого розвитку економіки й індикатором його компонентної структури» [14].

Погоджуємось із твердженням, що «поняття екологічної безпеки є доволі широким і в науковій літературі інтерпретується по-різному: від охорони природного середовища до існування людства, включаючи задоволення потреб людини в довгостроковій перспективі та забезпечення захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від потенційних і реальних загроз» [254, с. 37].

Ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначає, що екологічна безпека – це «такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей» [193].

Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» встановлює, що однією з основних засад державної екологічної політики є «забезпечення екологічної безпеки...на території України» [191], при цьому вказаний нормативно-правовий акт, на жаль, не акцентує окрему увагу на важливості забезпечення екологічної безпеки у сільському господарстві.

Екологічну безпеку у сільському господарстві можна визначити як комплекс правових, соціальних, економічних, а також технологічних заходів, орієнтованих на забезпечення охорони навколишнього природного середовища під час ведення

сільськогосподарської діяльності.

О. В. Толкаченко, досліджуючи питання розвитку сталого сільського господарства та нормативного забезпечення екологічної безпеки в ході здійснення сільськогосподарської діяльності, доходить висновку, що «забезпечення екологічної безпеки в сільському господарстві вимагає комплексного підходу, що включає використання сучасних технологій, детальне правове регулювання та перехід до стійких методів господарювання, тобто перехід до сталого сільського господарства» [254, с. 40].

О. О. Юсупова оперує терміном «екологічно стійке сільське господарство», яке «характеризується екологічно безпечною практикою ведення сільськогосподарського бізнесу, яка не тільки не завдає шкоди природним екосистемам, а й має позитивний вплив на природні ресурси і дику природу» [280, с. 294].

Ми поділяємо думку С. І. Варламової та І. С. Варламової про те, що «забезпечення екологічної безпеки на принципах сталого розвитку є основним способом розв'язання екологічних та соціально-економічних проблем, що гарантує належний рівень розвитку та умови життя населення, відкриває нові можливості» [14].

А. М. Ужва, досліджуючи зарубіжний досвід формування сталого розвитку сільського господарства, резюмує, що «протягом останніх років сталий розвиток сільського господарства є загальною тенденцією в політиці країн Європейського Союзу та США» [263, с. 174].

Підкреслимо, що у країнах Європейського Союзу приділяють значну увагу питанню забезпечення продовольчої та екологічної безпеки, розглядають та впроваджують нові стратегічні напрями, інструменти, механізми зміцнення продовольчої та екологічної безпеки, зменшення рівня впливу сільського господарства на довкілля в контексті стійкої аграрної та екологічної політики Європейського Союзу.

О. О. Лемішко відзначає необхідність тримати орієнтир «на європейський стиль екологічної політики, який підпорядковано беззаперечному визнанню

урядом та суспільством пріоритетів охорони навколишнього середовища» [112, с. 220], що є цілком доцільним в умовах інтеграції нашої держави у європейське співтовариство.

Так, в основі Європейської зеленої угоди (або Європейського зеленого курсу), що є «...комплексом заходів, спрямованих на перетворення Європи на кліматично-нейтральний континент до 2050 р.» [62], знаходиться стратегія From Farm to Fork («від ферми до виделки»), яка «спрямована на те, щоб продовольчі системи країн-членів ЄС ставали більш прозорими, екологічно чистими та корисними для здоров'я споживачів» [297].

Зазначена стратегія також є центральною частиною «порядку денного Європейської Комісії щодо досягнення Цілей сталого розвитку ООН...» [153, с. 2], що свідчить про важливість реалізації її положень на практиці задля можливості одночасного досягнення сприяння розвитку економіки, забезпечення продовольчої безпеки та зменшення впливу аграрного сектору на навколишнє природне середовище.

Відповідно до Повідомлення від Європейської Комісії до Європейського Парламенту, Ради Європейського Союзу, Європейського соціально-економічного комітету та Комітету регіонів «цілі ЄС – це зменшення екологічного та кліматичного наслідку продовольчої системи ЄС та посилення її стійкості, гарантування продовольчої безпеки в умовах зміни клімату та втрати біорізноманіття, а також ведення глобального переходу до конкурентної стійкості від ферми до виделки та використання нових можливостей» [153, с. 4].

В умовах євроінтеграції, наближення аграрного сектору економіки України до повноцінної гармонізації із європейськими стандартами, стратегія From Farm to Fork має вагоме значення для розвитку сільського господарства України, оскільки передбачається поширення її положень на держави, що здійснюють імпорт товарів сільського господарства на територію Європейського Союзу.

Так, концепції стратегії From Farm to Fork, яка «позитивно впливає на довкілля, біорозмаїття та сталість аграрного виробництва, зменшує викиди, розвиває локальне виробництво екологічно чистої продукції» [56, с. 59], зокрема,

дотримується сільськогосподарський кооператив «Ягідний рай», який здійснює діяльність на території Дунаєвецької громади Хмельницької області.

При цьому, на жаль, незважаючи на значущість продовольчої та екологічної безпеки для держави, на сучасному етапі приділяється незначна увага питанню впровадження сталого сільського господарства як пріоритетного напрямку для досягнення продовольчої та екологічної безпеки України.

Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» не містить положень, які б прямо передбачали інтеграцію екологічної політики в аграрну політику (наявні тільки загальні формулювання), при тому, що сільське господарство, елементом якого є сільськогосподарська кооперація, здійснює значний вплив на навколишнє природне середовище.

Варто відзначити, що історично «на загальноєвропейському рівні інтеграція екологічних вимог в усі сфери політики ЄС вперше була озвучена на засіданні Європейської Ради в Кардіффі у 1998 р. Згодом в ЄС почали розробляти стратегії інтеграції екологічних питань в галузеві політики, які отримали назву Кардіффських стратегій. У першу чергу було розроблено стратегії інтеграції для сільського господарства, енергетики та транспорту» [121, с. 80].

Вже у 1999 році було прийнято «Council strategy on environmental integration and sustainable development in the common agricultural policy established by the agricultural council», відповідно до якої «інтеграція вимог захисту навколишнього середовища та сталого розвитку до галузевих політик є ключовим елементом для успішного соціально-економічного розвитку, а також для вдосконалення та реалізації екологічної політики» [294].

Зазначена стратегія, передбачаючи питання інтеграції екологічних аспектів та сталого розвитку у спільну аграрну політику, що є цілком актуальним для сьогодення, «підкреслила ключову роль держав-учасниць у впровадженні заходів політики інтеграції» [121, с. 80], – на чому наголосив Г. Б. Марушевський.

На наш погляд, питання досягнення синергетичного балансу екологічної та аграрної політик має бути на порядку денному задля розвитку сталого сільського

господарства в Україні.

Зауважимо, що у науці також виокремлюють таку категорію, як «агроекологічна політика».

Вказане поняття віддзеркалює поєднання аграрної та екологічної політики, їхній взаємозв'язок та взаємовплив.

Так, наприклад, Т. В. Курман серед елементів «державної аграрної політики як аграрноправової категорії» [104, с. 17] виділяє зокрема агроекологічну політику.

«Агроекологічна політика – це заява держави, підприємства, організації не тільки про свої наміри та принципи, пов'язані із сільськогосподарською результативністю, а й декларування певних екологічно безпечних дій, які не зменшуючи результативності, забезпечують сталий розвиток сільського господарства» [255, с. 154].

Звернемось до наукових поглядів О. В. Скидан щодо визначення поняття «агроекологічна політика в агропродовольчій сфері», який розглядає її як «...систему диференційованих за територіями принципів, цілей, засобів і методів, що реалізуються органами державної влади і місцевого самоврядування, неурядовими організаціями, господарюючими суб'єктами та населенням, спрямованих на формування екологічної безпеки» [229, с. 267].

«Агроекологічна політика має базуватися на превентивному підході, орієнтуючись не на усунення наслідків екологічних порушень, а на їх прогнозування та попередження, стимулювання розвитку таких механізмів природокористування і господарської діяльності, які не призводять до порушення природних екосистем» [245, с. 27].

У свою чергу, В. П. Жушман і В. М. Корнієнко, розглядаючи екологічні аспекти аграрної політики, доходять висновку, що «стратегічною метою агроекологічної політики має бути цілеспрямоване переведення агропромислового виробництва на модель сталого, екологорівноваженого й ефективного розвитку, виробництво екологічно чистих продуктів харчування та всебічна охорона довкілля при веденні сільського господарства на основі формування біосферосумісної матеріально-технічної бази аграрного сектора, застосування природно- і

ресурсозберігаючих, безвідходних або низько-відходних технологій, раціоналізації й екологічної оптимізації аграрного природокористування, насамперед землекористування, створення стійких, саморегульованих високопродуктивних агроландшафтів у всіх землеробських регіонах» [67, с. 106].

Вищезазначене свідчить про значний взаємозв'язок екологічних та аграрних чинників в контексті ведення сільського господарства, що, як наслідок, обумовлює нагальність приділення з боку законодавця більш вагомій уваги питанню розроблення та подальшого впровадження на практиці положень, спрямованих на забезпечення інтеграції екологічної та аграрної політики, зокрема в рамках Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року».

На нашу думку, одноразове згадування сталого розвитку у профільному Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» виключно в контексті принципу сільськогосподарської кооперації «врахування інтересів територіальної громади», який передбачає, що «сільськогосподарський кооператив, сільськогосподарське кооперативне об'єднання...має враховувати також інтереси територіальної громади, на території якої провадиться відповідна діяльність, з метою забезпечення сталого розвитку такої територіальної громади...» [199], не свідчить про повноцінне орієнтування спеціального законодавства про сільськогосподарську кооперацію на забезпечення сталого сільського господарства.

За таких обставин, ми доходимо висновку, що необхідною умовою для «належної реалізації Цілей сталого розвитку, впровадження сталого сільського господарства на теренах України в контексті сільськогосподарської кооперації є зміцнення нормативно-правової бази, створення належного правового поля, яке буде віддзеркалювати спрямованість сільськогосподарської кооперації на досягнення сталого сільського господарства, а також на забезпечення продовольчої та екологічної безпеки» [311, с. 42].

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ

2.1. Специфіка загального та галузевого законодавства у сфері сільськогосподарської кооперації

Безсумнівно набуття Україною статусу незалежної, демократичної, правової держави стало поштовхом для відкриття нових можливостей та перспектив для розвитку нашої країни, зокрема в аграрному секторі.

Можливість існування нових кооперативних форм сільськогосподарської діяльності була зумовлена проведенням реформаторських процесів (земельна та аграрна реформи), реорганізацією колгоспів, виникненням нових форм власності тощо.

При цьому, досить тривалий час в аграрному секторі економіки незалежної України не було запроваджено правове підґрунтя для регулювання процесів створення та функціонування кооперативів, зокрема сільськогосподарських.

Фундамент у відновленні української кооперативної системи на селі було закладено шляхом прийняття 17 липня 1997 року Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», а також указу Президента України № 767/2000 «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» від 6 червня 2000 року «з метою прискорення формування інфраструктури аграрного ринку» [184] та указу Президента України № 1348/2000 «Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах» від 19 грудня 2000 року, які вплинули на розвиток сільськогосподарських кооперативів на теренах України.

Метою указу Президента України № 1348/2000 було визначено «створення сприятливих умов для розвитку кооперативного сектора економіки, реалізації підприємницької ініціативи громадян, забезпечення зайнятості широких верств населення та посилення їх соціального захисту» [185].

Втім, необхідно підкреслити, що кількість нормативних актів, які

регламентують діяльність сільськогосподарських кооперативів в Україні, є значною, оскільки «кооператив є юридичною особою, що здійснює господарську діяльність, вступає у цивільні відносини, є платником податків, використовує майно, у тому числі земельні ділянки, використовує найману працю, веде різні види обліку, є суб'єктом міжнародної та зовнішньоекономічної діяльності тощо» [131, с. 23].

На сучасному етапі науковці зазвичай зазначають про три групи законодавчих актів, що регулюють кооперативні відносини у сільському господарстві України, а саме:

«1) загальне законодавство, дія якого поширюється на всіх суб'єктів господарювання;

2) галузеве законодавство (особливо земельне, аграрне, цивільне та ін.);

3) спеціальне законодавство (кооперативне, зокрема аграрно-кооперативне)» [122, с. 15].

Варто підкреслити, що Конституції України, яка є основним законом держави, належить правове верховенство, зокрема, в межах актів загального законодавства, які регулюють кооперативні відносини.

Так, «Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй» [91].

Водночас в Україні на конституційному рівні, на противагу Конституції Іспанії, яка встановлює, що «державні органи ефективно сприятимуть...через відповідне законодавство, кооперативним товариствам» [339] або Конституції Італійської Республіки, яка закріплює, що «закон сприяє та розвиває кооперацію за допомогою відповідних засобів та забезпечує шляхом належного контролю характер та цілі кооперації» [291], не передбачено конкретних спеціальних норм, присвячених кооперації, зокрема сільськогосподарській кооперації, наявність яких підкреслювала б її значущу роль у формуванні аграрного сектору національної економіки.

До переліку норм Конституції України, які певним чином регулюють

кооперативні відносини у сільському господарстві, належать, зокрема, стаття 14, стаття 41, стаття 42 Конституції України.

Стаття 14 Конституції України закріплює, що «право власності на землю гарантується» [91]; стаття 41 Конституції України передбачає, що «кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю» [91]; стаття 42 Конституції України встановлює, що «кожен має право на підприємницьку діяльність» [91].

Втім, ряд науковців дотримуються позиції, що конституційною нормою, яка регламентує кооперативні відносини, є також стаття 36 Конституції України.

Гладкий С.О. зазначає, що «одним з основних прав людини є передбачене ст. 36 Конституції право громадян на об'єднання в громадські організації, в тому числі в кооперативні, з метою здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Важливим положенням, закріпленим у ст. 36 Конституції, є принцип добровільності об'єднання в громадські організації» [29, с. 40-41].

На нашу думку, недоцільно ототожнювати кооперативи, зокрема, сільськогосподарські кооперативи, із громадськими організаціями.

Ми підтримуємо підхід Я. З. Гаєцької-Колотило, яка відзначає, що «не можна ототожнювати кооперативи з громадськими організаціями тільки тому, що вони мають ряд спільних ознак, зокрема таких, як: добровільність членства, захист інтересів певного кола осіб, не ставлять мети отримання прибутку тощо» [22, с. 59].

Частина 2 статті 1 Закону України «Про громадські об'єднання» визначає, що «громадське об'єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка» [172].

У свою чергу кооператив та сільськогосподарський кооператив є окремими організаційно-правовими формами, визначеними Державним класифікатором України «Класифікація організаційно-правових форм господарювання» [179].

В. М. Масін доречно вказує, що «важливе значення для регулювання кооперативних відносин має законодавство про працю, про банкрутство,

кредитне, податкове законодавство тощо» [122, с. 17].

Ст. 34 Закону України «Про кооперацію» встановлює, що «трудові відносини в кооперативних організаціях регулюються цим Законом, законодавством про працю, статутами кооперативних організацій та правилами їх внутрішнього розпорядку» [186].

Базовим та провідним актом законодавства про працю є Кодекс законів про працю України.

Звертаємо увагу на ст. 3 вищезазначеного нормативно-правового акта, яка визначає, що «особливості праці членів кооперативів та їх об'єднань, колективних сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств, працівників підприємств з іноземними інвестиціями визначаються законодавством та їх статутами. При цьому гарантії щодо зайнятості, охорони праці, праці жінок, молоді, осіб з інвалідністю надаються в порядку, передбаченому законодавством про працю» [90].

Необхідно підкреслити роль податкового законодавства, центральним актом якого є Податковий Кодекс України, прийнятий 02 грудня 2010 року [154], у забезпеченні функціонування сільськогосподарської кооперації.

Проте, зауважимо, що Податковий Кодекс України не враховує кооперативних новел, передбачених Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» у новій редакції, що є суттєвим упущенням.

Так, Податковий Кодекс України досі містить застарілу термінологію: «сільськогосподарський виробничий кооператив», «сільськогосподарський обслуговуючий кооператив», «кооперативне об'єднання сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів», при тому, що Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» передбачено терміни: «сільськогосподарський кооператив, що діє без мети отримання прибутку», «сільськогосподарський кооператив, що діє з метою отримання прибутку», «сільськогосподарське кооперативне об'єднання».

Також Податковий Кодекс України не передбачає категорію «патронажні дивіденди».

03 грудня 2020 року та 22 грудня 2020 року зареєстровано законопроекти №4457 та №4457-1 про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сільськогосподарських кооперативів, які покликані узгодити положення зазначеного нормативно-правового акта із положеннями Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію».

У Пояснювальній записці до законопроекту №4457-1 у якості мети визначено «приведення норм Податкового кодексу України у відповідність до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», зокрема врегулювання питання оподаткування патронажних дивідендів відповідно до кращих міжнародних практик» [164].

Цей законопроект є альтернативним до законопроекту №4457. Необхідно відмітити, що «Міністерство аграрної політики та продовольства представило та підтримало два альтернативні Законопроекти №4457 від 03.12.2020 та № 4457-1 від 22.12.2020 про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сільськогосподарських кооперативів» [213].

Постановою Верховної Ради України «Про порядок денний дванадцятої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання» від 03 вересня 2024 року обидва законопроекти включено до порядку денного.

Невеликим сільськогосподарським кооперативам непросто отримати приватне фінансування.

Підкреслимо, що «в Україні, на відміну від Німеччини, не була реалізована модель сільськогосподарської кооперації, яка поєднує сільськогосподарські та кредитні функції, незважаючи на те, що законодавство України передбачає кооперативні банки як організаційно-правову форму юридичної особи» [309, с. 47]. Закон України «Про банки і банківську діяльність» містить окремі положення, які регулюють діяльність кооперативних банків, зокрема ст.8 закріплює, що «законодавство про кооперацію поширюється на кооперативні банки в частині, що не суперечить цьому Закону» [168].

Статтею 338 Господарського кодексу України передбачено, що «можуть створюватися місцеві та центральні кооперативні банки» [37] та визначено

кооперативний банк як «банк, створений суб'єктами господарювання, а також іншими особами за принципом територіальності на засадах добровільного членства та об'єднання пайових внесків для спільної грошово-кредитної діяльності» [37].

І. Ю. Думанська доречно зауважує, що «в Україні можливість створення кооперативних банків передбачена законодавством, однак жодний такий банк не було зареєстровано» [57, с. 117].

Тобто на практиці станом на сьогодні в Україні досі не створено жодного кооперативного банку.

Варто відзначити, що тривалий час редакція Закону України «Про кредитні спілки» жорстко обмежувала право кредитних спілок на реалізацію правовідносин з юридичними особами, зокрема кооперативами.

Частина 1 ст.10 Закону України «Про кредитні спілки» визначала, що «членами кредитної спілки можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають на території України...» [188].

При цьому ст.21 вищезазначеного закону передбачала можливість «отримувати кредити від імені членів кредитної спілки фермерськими господарствами та приватними підприємствами, які знаходяться у їх власності» [188], але унеможлилювала кредитні спілки кредитувати кооперативи, зокрема, сільськогосподарські кооперативи, як юридичних осіб.

Через ці обмеження українські кредитні спілки тривалий час не були інтегровані в систему та не надавали послуг юридичним особам, зокрема кооперативам, як наслідок, не відігравали значної ролі на ринку, як це має місце, наприклад, у Німеччині, де кредитні спілки є одним із стовпів загальнонаціонального банківського сектору.

30 серпня 2023 року Президентом України підписано Закон України «Про кредитні спілки» у новій редакції (01 січня 2024 року закон введено в дію), новелою якого є розширення переліку осіб, які можуть стати членами кредитних спілок.

Нова редакція надає можливість кооперативам ставати членами кредитної спілки за умови дотримання вимог частини 3 ст.14 вищезазначеного закону, яка

встановлює, що кооперативи «можуть стати членами виключно тієї кредитної спілки, яка створена за територіальною ознакою, за умови що вони:

1) мають місцезнаходження в межах адміністративно-територіальної одиниці (адміністративно-територіальних одиниць), проживання на території якої (яких) є ознакою членства фізичних осіб у кредитній спілці;

2) не перебувають у процесі припинення і щодо них не відкрито провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність)» [189].

Окрему увагу у питанні функціонування сільськогосподарської кооперації слід приділити Цивільному кодексу України, норми якого встановлюють «правосуб'єктність сільськогосподарського кооперативу як юридичної особи» [131, с. 24].

Цивільний кодекс України згадує сільськогосподарські кооперативи в контексті підприємницьких та непідприємницьких товариств.

Частина 1 ст.84 Цивільного кодексу України передбачає, що «товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками (підприємницькі товариства), можуть бути створені як...виробничі кооперативи чи сільськогосподарські кооперативи, сільськогосподарські кооперативні об'єднання, що діють з метою одержання прибутку» [272].

При цьому, ч.1 ст.86 Цивільного кодексу України встановлює, що «непідприємницькі товариства (сільськогосподарські кооперативи та сільськогосподарські кооперативні об'єднання, що діють без мети одержання прибутку, інші кооперативи, крім виробничих, об'єднання громадян тощо) та установи можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлено законом і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню» [272].

Підкреслюємо, що вищезазначені норми цивільного законодавства були доповнені з урахуванням специфіки та новел Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» у новій редакції, прийнятого 21 липня 2020 року, який передбачає поділ сільськогосподарських кооперативів на такі, що

можуть здійснювати діяльність з метою одержання прибутку або без мети одержання прибутку.

Цивільний кодекс України окремим параграфом регулює правове становище виробничих кооперативів.

Варто підкреслити, що як Цивільний кодекс України, так і Господарський кодекс України визначають «договірні відносини сільськогосподарських кооперативів з іншими суб'єктами господарювання» [131, с. 24].

Стаття 94 Господарського кодексу України регламентує питання господарської діяльності кооперативів.

Значна кількість норм Господарського кодексу України присвячена правовому регулюванню діяльності виробничих кооперативів.

З прийняттям Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» у новій редакції Господарський кодекс України було доповнено ст.114-1, яка присвячена сільськогосподарським кооперативам та сільськогосподарським кооперативним об'єднанням.

Таким чином, вищезазначене свідчить про те, що серед актів законодавства суттєву роль у питанні регулювання відносин у сфері діяльності сільськогосподарських кооперативів відіграють Цивільний та Господарський кодекси України.

До актів, які формують галузеве законодавство, що регулює кооперативні відносини у сільському господарстві України, відноситься Земельний Кодекс України [72].

Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» у поточній редакції встановлює, що «право власності на земельну ділянку та право користування земельною ділянкою набуваються сільськогосподарським кооперативом відповідно до Земельного кодексу України...» [199].

Варто підкреслити, що Земельний Кодекс України, який втратив чинність 01 січня 2002 року, містив значну кількість норм, в яких згадувались сільськогосподарські кооперативи (наприклад, ст.51, ст.60, ст.62 тощо). У свою чергу чинна редакція Земельного кодексу України, незважаючи на те, що

сільськогосподарський кооператив є одним з базових суб'єктів використання земель сільськогосподарського призначення, майже не оперує терміном «сільськогосподарський кооператив» на відміну від терміну «фермерське господарство», що свідчить про значний вплив процесів «фермеризації» на земельне законодавство.

В контексті галузевого законодавства окрему увагу необхідно приділити аграрному законодавству.

Варто підкреслити, що в Законі України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві», який визначає, що «пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу об'єктивно впливає з виняткової значущості та незамінності вироблюваної продукції сільського господарства у життєдіяльності людини і суспільства, з потреби відродження селянства як господаря землі, носія моралі та національної культури» [194], серед переліку організаційно-економічних і правових заходів, що забезпечують «пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу» передбачено створення системи аграрного законодавства.

Аграрне законодавство має значний вплив на забезпечення функціонування сільськогосподарської кооперації в Україні.

Так, Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» визначає «правові засади здійснення сільськогосподарської дорадчої діяльності» [197].

Станом на сьогодні для сільськогосподарських виробників набагато важливіше, ніж це було потрібно раніше, отримувати фахову інформаційно-консультаційну допомогу від сільськогосподарських дорадчих служб, дорадників, експертів-дорадників, зокрема у сферах технологічних інновацій, цифровізації, законодавчих змін, для того, щоб пристосовувати своє виробництво до модифікації зовнішніх факторів, оскільки представники сільськогосподарських кооперативів часто не можуть самостійно впровадити у своїх господарствах необхідні інновації, розібратися у змінах законодавства та великому обсязі інформації, яка надходить з різних джерел.

На наш погляд, перебування сільськогосподарської кооперації у стані стагнації обумовлено, зокрема, нерозгалуженою системою сільськогосподарських дорадчих служб, основною метою яких має бути підвищення рівня знань та вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення господарства серед населення України, при тому, що Закон України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001 – 2004 років» від 18 січня 2001 року визначив, що «пріоритетний розвиток сільського господарства забезпечується шляхом сприяння розвитку мережі дорадчих сільськогосподарських служб і системи моніторингу аграрного ринку» [200].

На жаль, в Україні «приділяється недостатня увага з боку органів влади питанням фактичного розвитку дорадчої діяльності та нівелювання існуючих у цій сфері проблем» [123, с. 130].

О. В. Гулевець звертає увагу, що, «на думку більшості дослідників, низький рівень розвитку вітчизняної системи дорадництва знижує конкурентоспроможність малого та середнього бізнесу в сільській місцевості» [44, с. 54].

Відповідно до інформації з реєстру сільськогосподарських дорадчих служб, станом на 15.01.2024 року зареєстровано лише 45 сільськогосподарських дорадчих служб, з яких тільки 39 мають дійсні сертифікати [212].

Окрім сільськогосподарських дорадчих служб станом на 16.01.2024 року зареєстровано 739 сільськогосподарських дорадників та експертів-дорадників [211].

Більшість сільськогосподарських дорадчих служб знаходиться у адміністративних центрах, при тому що сільськогосподарські виробники перебувають у сільській місцевості, рівень фінансової підтримки з боку держави та органів місцевого самоврядування є замалим для успішного розвитку.

А. М. Пахолук також зауважує, що «державна підтримка такої діяльності не здійснюється на належному рівні» [148, с. 98].

Вищезазначені чинники є бар'єром для доступу сільськогосподарських виробників до інформаційно-консультаційних послуг сільськогосподарських дорадчих служб.

Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року передбачала «розширення діяльності сільськогосподарських дорадчих служб, орієнтованих на безпосередню роботу з сільським населенням, що сприятиме адаптації дрібних та середніх сільськогосподарських виробників до конкурентних умов господарювання» [202].

Також звертаємо увагу, що розвиток системи національного сільськогосподарського дорадництва є складовою частиною процесу євроінтеграції, оскільки стаття 404 глави 17 «Сільське господарство та розвиток сільських територій» Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом встановлює, що «співробітництво між Сторонами у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій охоплює сприяння інноваціям шляхом проведення досліджень та просування системи дорадництва до сільськогосподарських виробників» [262].

У свою чергу План заходів на 2017–2025 роки з реалізації Концепції розвитку сільських територій, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19 липня 2017 р. № 489-р, передбачає «сприяння розвитку інновацій шляхом розширення системи дорадництва у сільському господарстві; надання дорадчих послуг суб'єктам господарювання» [181].

На жаль, «значна кількість планів, стратегій та програм, які більшою мірою містять загальні положення, присвячені питанням удосконалення та просування системи дорадництва, не усуває практичних проблем» [123, с. 131].

З цього приводу А. Л. Святошнюк слушно підкреслює, що «на практиці розвиток сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні не є динамічним» [222, с. 388].

Незважаючи на положення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року, Плану заходів на 2017–2025 роки з реалізації Концепції розвитку сільських територій, Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, кількість сільськогосподарських дорадчих служб в Україні залишається невеликою, наприклад, станом на 15.01.2024 року у Київській області мають дійсний сертифікат 4 дорадчі служби та 2 у м. Київ, в

Одеській, Херсонській областях - по 3 дорадчі служби із дійсними сертифікатами, у Дніпропетровській, Львівській областях – по 2 дорадчі служби, в Івано-Франківській, Сумській областях – лише по 1.

З огляду на вказані показники можна зазначити, що на сьогодні в Україні сільськогосподарське дорадництво як система консультування не набуло належного розвитку та залишається поза увагою держави.

Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», до якого не вносились зміни з 2012 року, «не повною мірою забезпечує стимулюючу та дорадчу аграрну політику в нашій державі» [123, с. 132]. Вказаний нормативно-правовий акт потребує осучаснення задля підвищення ефективності сільськогосподарської дорадчої діяльності, оскільки «...застаріле законодавство, яке регулює дорадчу діяльність призвело до низької вартості соціально спрямованих дорадчих послуг» [123, с. 132].

Зауважимо, що «у порівнянні з корпоративним сектором, який має кращий доступ до ринкових ресурсів, каналів збуту, державної підтримки, малі сільськогосподарські товаровиробники мають обмежені можливості, а тому потребують підтримки» [174].

О. С. Чан-хі та Н. О. Мосійчук доцільно підкреслюють, що «державна не може залишатись осторонь розвитку кооперації і всіляко має сприяти цьому процесу» [274], при цьому, на практиці рівень державної підтримки кооперативного сектору економіки залишається вкрай незначним.

Л. В. Молдаван, розглядаючи теоретичні та практичні засади державної підтримки розвитку кооперативних структур, відзначає: «програми державної підтримки сільськогосподарського кооперування мають стати постійною невід'ємною частиною бюджетного фінансування аграрного сектору» [130, с. 20].

Попри це, варто відзначити, що «історія агропротекційного законодавства щодо спеціальної підтримки сільськогосподарських кооперативів значно бідніша порівняно із спеціальною підтримкою фермерства» [40, с. 281].

Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України», який є важливою складовою аграрного законодавства України, передбачає, що

«сільськогосподарським кооперативам (в обсязі до 70 відсотків) відшкодовується вартість будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів для утримання сільськогосподарських тварин та птиці, рибницьких господарств, пасік, доїльних залів, об'єктів з переробки та зберігання сільськогосподарської продукції та/або побічних продуктів тваринного походження, що належать до II та III категорій, а також вартість закупівлі техніки, механізмів та обладнання для виробництва та переробки сільськогосподарської продукції» [173].

Зміни у вищезазначену норму внесено згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування Державного аграрного реєстру та удосконалення державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції» [170], який було прийнято 05 листопада 2020 року.

Окрему увагу необхідно приділити питанню запровадження на теренах України Державного аграрного реєстру (запущено 12 серпня 2022 року) як прояву діджиталізації в аграрній сфері.

Абзац другий пункту 2².1 ст.2² Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» встановлює, що «Державний аграрний реєстр ведеться шляхом добровільного внесення виробниками сільськогосподарської продукції достовірних відомостей про себе та відображення відповідних актуальних відомостей у Державному аграрному реєстрі в порядку його електронної інформаційної взаємодії з іншими державними реєстрами та кадастрами» [173].

Кабінетом Міністрів України прийнято Постанову «Про функціонування Державного аграрного реєстру» № 573 від 2 червня 2021 року [205], якою затверджено Порядок ведення та адміністрування Державного аграрного реєстру та Перелік відомостей Державного аграрного реєстру.

Пресслужба Міністерства аграрної політики та продовольства України зазначає, що «Державний аграрний реєстр (ДАР) – це автоматизована електронна система, створена Мінагрополітики за технічної допомоги Європейського Союзу для ефективного і прозорого розподілу та адміністрування усіх видів підтримки для

українських аграріїв, що надаються в межах державних програм, у вигляді грантів від міжнародних партнерів, а також будь-яких інших видів технічної допомоги» [68].

Так, «упродовж 5,5 місяців функціонування Державного аграрного реєстру, в системі зареєструвалося понад 95 000 аграріїв. Найбільша кількість – 75% зареєстрованих – є селянами-одноосібниками, у той час як 25% – це ФОПи та юридичні особи» [159].

Науковці доцільно резуюмують, що «для розвитку кооперації необхідна реальна підтримка з боку державних органів, розуміння того, що кооперація є необхідною формою господарювання, яка здатна створити умови економічної підтримки сільськогосподарських товаровиробників...» [216, с. 104].

Постановою від 12 грудня 2002 року № 1858 Кабінет Міністрів України затвердив Програму розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 2003-2004 роки [183], Постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 1158 затверджено Державну цільову програму розвитку українського села на період до 2015 року [177], Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 року № 664-р схвалено Концепцію розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки [203], Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 року № 1437-р схвалено Концепцію Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року [202], Постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 року № 695 затверджено Державну стратегію регіонального розвитку на 2021-2027 роки [175].

На жаль, на практиці положення програм та концепцій розвитку сільськогосподарської кооперації реалізовано тільки частково, деякі положення носять суто декларативний характер, через що на сьогодні залишаються невирішеними значна кількість проблемних аспектів розвитку сільськогосподарської кооперації.

Економісти, у свою чергу, наголошують на недоліках існуючих програм в контексті неврахування економічної сутності кооперації.

Так, Л. Б. Гнатишин, О. С. Прокопишин та А. М. Бутов акцентують, що «розроблені й схвалені програми розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, державні цільові програми розвитку села, а також стратегій розвитку областей України загалом не враховують економічної сутності кооперації та ринкових механізмів її поширення на сільських територіях» [30, с. 18].

Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки, яка діяла до кінця 2022 року, передбачала, зокрема «створення організаційно-економічних умов для ефективного, соціально спрямованого розвитку аграрного сектору економіки, ... посилення присутності України на світовому ринку сільськогосподарської продукції та продовольства» [202].

Одним із шляхів та способів розв'язання проблеми, яка склалася в аграрному секторі економіки України, було визначено забезпечення підтримки малих і середніх виробників сільськогосподарської продукції та створених ними сільськогосподарських кооперативів.

При цьому, вищенаведена Концепція не стала наріжним каменем для формування сприятливих умов для ефективного функціонування та розвитку сільськогосподарської кооперації на теренах України.

Постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 року № 179 затверджено Національну економічну стратегію на період до 2030 року, яка закріплює стратегічний курс політики у сфері розвитку агропромислового сектору, що передбачає стимулювання розвитку сільськогосподарської кооперації, зокрема шляхом «закладення у державному бюджеті щороку цільових коштів для фінансової підтримки сільськогосподарських кооперативів; створення правових, податкових та фінансово-кредитних умов для активного розвитку сільськогосподарської кооперації; створення умов для щорічного збільшення кількості малих виробників сільськогосподарської продукції, об'єднаних у сільськогосподарські кооперативи» [180] тощо.

Втім, в умовах воєнного стану складно говорити про можливу повноцінну реалізацію поставлених завдань стратегічного курсу, зокрема і через відсутність достатніх ресурсів.

Разом з тим, підкреслюємо, що розробка та реалізація заходів на підтримку сільськогосподарської кооперації має відбуватися не тільки на законодавчому, але і на регіональному та місцевому рівні.

М. М. Гуменюк, Д. В. Неміш, І. Ф. Баланюк та Д. І. Шеленко, досліджуючи основні чинники ефективного функціонування малого аграрного підприємництва, доцільно підкреслюють, що «позитивні зрушення в діяльності малих аграрних підприємств, які є визначальним фактором розвитку територіальних громад, потребують реального сприяння та підтримки з боку місцевих органів самоврядування. Саме процес децентралізації дає змогу розвивати мале аграрне підприємництво, згуртовувати виробників і стимулювати їх до кооперації» [45, с. 87].

Прикладами слугують окремі проєкти, зокрема «Проєкт комплексної програми розвитку агропромислового комплексу Тернопільської області на 2016-2020 роки», «Стратегія розвитку Рівненської області на період до 2027 року», затверджена Рішенням Рівненської обласної ради №1618 від 13 березня 2020 року, «Програма розвитку особистих селянських, фермерських господарств, кооперативного руху на селі та дорадництва на 2021-2025 роки», затверджена Рішенням Вінницької обласної ради №68 від 26 лютого 2021 року, яка передбачає «надання щорічно пільгових кредитів особистим селянським, фермерським господарствам, сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам та іншим суб'єктам господарювання на селі» [195], «Стратегія розвитку Одеської області на 2021-2027 роки», яка передбачає «розвиток сільськогосподарського підприємництва та кооперації» [248], «Стратегія розвитку Житомирської області на період до 2027 року», затверджена Рішенням Житомирської обласної ради від 18 грудня 2019 року № 1722 та інші.

При цьому, незважаючи на значну кількість програм, «не завжди належним чином передбачено та реалізовано ресурсне забезпечення прийнятих програм, тому їх вплив на розвиток кооперації у регіоні малопомітний», – про що доцільно зауважує Р. Я. Корінець [95, с. 98].

На наш погляд, нівелювання стримування розвитку сільськогосподарської

кооперації на теренах України у воєнний та повоєнний періоди можливе за умови належної державної підтримки та стимулювання розвитку мережі сільськогосподарських кооперативів, які займають чільне місце в аграрному секторі економіки нашої держави.

2.2. Специфіка спеціального (кооперативного) законодавства України

Дослідження кооперативного законодавства України має вагомe значення для розвитку сільськогосподарської кооперації, оскільки дозволяє визначити сучасний стан законодавчого забезпечення кооперації та з'ясувати недоліки, які існують у кооперативних нормативно-правових актах та стримують розквіт кооперації на теренах України, а також сприяє визначенню тенденцій та перспектив вдосконалення правового регулювання кооперативної діяльності.

Національне кооперативне законодавство насамперед формують Закон України «Про кооперацію», Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» та Закон України «Про споживчу кооперацію».

При цьому, законодавчі засади функціонування сільськогосподарських кооперативів встановлюють саме загальний Закон України «Про кооперацію» та спеціальний Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію», які будуть проаналізовані у підрозділі 2.2. дисертаційного дослідження.

Закон України «Про кооперацію», прийнятий 10 липня 2003 року, є базовим нормативно-правовим актом, який «визначає правові, організаційні, економічні та соціальні основи функціонування кооперації в Україні» [186], та складається із 7 розділів (41 стаття).

С. О. Гладкий доцільно підкреслює, що Закон України «Про кооперацію» «...уніфікує правове регулювання діяльності кооперативів окремих видів і закладає підвалини для створення і розвитку кооперативів тих видів, стосовно яких ще не прийняті спеціальні закони» [29, с. 42].

Розроблення вказаного нормативно-правового акта було передбачено Указом Президента України «Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та

посилення його ролі у реформуванні економіки України на ринкових засадах» № 1348/2000 від 19 грудня 2000 року, частина 3 якого встановлювала: «Кабінету Міністрів України розробити та внести на розгляд Верховної Ради України до 1 травня 2001 року законопроект про кооперацію, передбачивши у ньому, зокрема, особливості створення і функціонування різних форм кооперативних організацій, надання кооперативам пільг та гарантій» [185].

Закон України «Про кооперацію» визначає мету та основні завдання кооперації, основні принципи кооперації, порядок створення кооперативу, порядок створення кооперативного об'єднання, права та обов'язки членів кооперативів; органи управління кооперативами, їхні повноваження, міжнародні зв'язки кооперативних організацій тощо.

Необхідно підкреслити, що деякі науковці вважають Закон України «Про кооперацію» таким, що фактично виконує суто формальну функцію.

На відміну від Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», Закон України «Про кооперацію» не містить детального пояснення змісту закріплених у статті 4 основних принципів кооперації, що, як наслідок, призводить до неоднозначного сприйняття змістовного наповнення вихідних основоположних засад кооперації.

В умовах євроінтеграції Закон України «Про кооперацію», на жаль, не чітко відображає інтеграцію основ гендерної політики у кооперативні відносини, оскільки зазначений нормативно-правовий акт не закріплює принципу гендерної рівності.

Стаття 4 «Основні принципи кооперації» Закону України «Про кооперацію» не встановлює, що кооперація базується серед іншого на принципі забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (гендерної рівності), при тому що проблема гендерної рівності в Україні, зокрема в кооперативному секторі економіки, має не абстрактно-теоретичний, а практичний характер, та потребує невідкладного вирішення.

К. Левченко доречно відзначає, що «підписавши і ратифікувавши Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, Україна продемонструвала відданість

демократичним європейським цінностям та взяла на себе зобов'язання «враховувати питання рівності між чоловіками і жінками при розробці та впровадженні законів, постанов, адміністративних положень, політики і заходів», насамперед шляхом закріплення принципів гендерної рівності в нормативно-правових документах та їх подальшого впровадження в практику» [46, с. 12].

Незважаючи на те, що на сучасному етапі більшість країн світу приділяють пріоритетну увагу до питань охорони навколишнього природного середовища, варто констатувати, що Закон України «Про кооперацію» не охоплює екологічних аспектів, не містить екологічних засад діяльності кооперативів, не передбачає положень, які б прямо встановлювали обов'язок дотримання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища у процесі діяльності кооперативних організацій, що, на наш погляд, є суттєвим упущенням та свідчить про необхідність удосконалення кооперативного законодавства України.

Погоджуємось із думкою Х. А. Григор'євої, яка підкреслює, що «аналіз тенденцій, які прослідковуються останнім часом у нормотворчій роботі, вказують на розвиток кооперативного законодавства саме шляхом подальшої деталізації та спеціалізації» [42, с. 204].

Так, Закон України «Про кооперацію» у редакції від 06 листопада 2014 року передбачав, що Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» визначаються «особливості функціонування сільськогосподарської кооперації» [187].

Наразі ст. 5 Закону України «Про кооперацію» є більш деталізованою та встановлює: «правові, організаційні, економічні та соціальні основи функціонування сільськогосподарської кооперації, порядок утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативів, сільськогосподарських кооперативних об'єднань визначаються Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію»» [186].

Вказана норма свідчить про те, що станом на сьогодні законодавець особливу увагу приділяє профільному, спеціальному законодавству про сільськогосподарську кооперацію, центральним елементом якого є Закон України

«Про сільськогосподарську кооперацію».

В контексті сільськогосподарської кооперації в Законі України «Про кооперацію», Цивільному та Господарському кодексах України містяться тільки бланкетні норми, які відсилають до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію».

З цього приводу, А. В. Смітюх зазначає, що «підхід, реалізований у Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» щодо виведення відносин у сільськогосподарських кооперативах із-під регулювання загальних актів законодавства наслідуює багато в чому підхід Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», яким було скасовано положення ЦК України про ТОВ і ТДВ» [236, с. 50], з чим ми погоджуємось.

Необхідно підкреслити, що спеціальний Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» було прийнято на 6 років раніше за загальний Закон України «Про кооперацію», а саме 17 липня 1997 року.

Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 липня 1997 року був незначним за обсягом та закріплював 6 розділів (16 статей).

Зазначений нормативно-правовий акт втратив чинність на підставі Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» № 819-IX від 21 липня 2020 року, який закріплює 10 розділів (33 статті), що дає підставу стверджувати про конкретизацію, деталізацію особливостей правового регулювання сільськогосподарської кооперації, чого не вистачало Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 липня 1997 року.

Н. О. Багай стверджує, що «прийняття нового Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» свідчить про істотне розширення сфери аграрно-правового регулювання внутрішньокооперативних відносин, що є позитивним явищем» [5, с. 16].

При цьому, Надія Онуфріївна відзначає, що «сучасне законодавство про сільськогосподарську кооперацію не повністю відповідає потребам спеціалізованого правового регулювання аграрних відносин за участю сільськогосподарських кооперативів» [5, с. 16].

На думку М. Долинської, «новий сільськогосподарсько-кооперативний закон...краще та об'ємніше регулює діяльність сільськогосподарських кооперативів у державі та спрямував у їх у новому «прогресивному» руслі» [52, с. 145].

Втім, О. В. Гафурова та С. І. Марченко зауважують що «у Законі України від 21 липня 2020 р. «Про сільськогосподарську кооперацію» (новий Закон) з одного боку, докладно прописані основи функціонування вказаних суб'єктів господарювання, але, з іншого – його зміст практично повністю нівелює основні засади сільськогосподарської кооперації, встановлені вітчизняним законодавством...» [303, с. 34].

Також, досліджуючи сільськогосподарські кооперативи як суб'єктів аграрних правовідносин, Олена Вікторівна наголошує, що «з прийняттям Закону України від 21 липня 2020 р. «Про сільськогосподарську кооперацію», була...зруйнована уся національна система кооперації» [23, с. 56].

До розроблення проєкту закону № 819-ІХ залучалися «експерти проєкту ФАО/ЄБРР «Партнерство між Урядом України та приватним сектором щодо розробки та вдосконалення законодавства у сфері сільського господарства та продовольства», експерти «Проєкту розвитку зерносховищ та сільськогосподарських кооперативів України», який підтримується Урядом Канади» [165].

Проте, необхідно підкреслити, що «багато представників галузі та науковців висловили свою незгоду» [117] із відповідним законопроектом, зокрема Асоціація фермерів та приватних землевласників, науковці Інституту аграрної економіки НААН та Інституту економіки та прогнозування НАН України, Союз учасників сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України та інші, – про що наголошує Б. Малиновський [117].

На веб-сайті «Організації Об'єднаних Націй. Україна» зазначають, що «новий закон гармонізує національну законодавчу базу щодо сільськогосподарської кооперації з міжнародними принципами економічного співробітництва» [61].

А. Л. Святошнюк зауважує, що розробники Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» вважають його ««Конституцією» сільськогосподарської кооперації, на яку чекали 29 років» [341, с. 385], тим самим підкреслюючи особливе значення прийняття нової редакції нормативно-правового акта для держави.

12 серпня 2020 року Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» підписано Президентом України, 15 листопада нормативно-правовий акт введено в дію.

Необхідно відзначити, що Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію», розроблений з урахуванням світового досвіду задля гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу та покликаний стати вагомим стратегічним кроком на шляху до наближення української сільськогосподарської кооперації до європейської моделі, на наше переконання, зазнав значної корпоратизації.

Питання корпоратизації законодавства про сільськогосподарську кооперацію досліджувалось у праці Х. А. Григор'євої, яка зазначає, що «вибраний законодавцем шлях полягає у здійсненні «корпоративної ін'єкції», тобто реформування законодавства за рахунок введення механізмів та вимог корпоративного характеру» [41, с. 73].

О. І. Мельник висловлює позицію, що «у стратегічній перспективі корпоратизація сприятиме підвищенню конкурентоспроможності аграрних суб'єктів корпоративного типу та аграрного сектора національної економіки в цілому» [125].

Втім, ми вважаємо, що значна корпоратизація спеціального Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» є певним чином негативним явищем, оскільки трансформує традиційний підхід до сутності сільськогосподарської кооперації, що як наслідок, поступово може призвести до втрати кооперативної ідентичності, культурної самобутності сільськогосподарських кооперативів.

На жаль, «кооперативи стають менш «справжніми» і все більше наближаються до корпоративних підприємств» [41, с. 74], з чим ми не можемо не

погодитись.

О. М. Пащенко також відзначає, що «трансформація спеціального аграрного законодавства, яким визначається правовий статус сільськогосподарських кооперативів, пішла шляхом корпоратизації і, фактично, послаблення класичних принципів, на яких базується система кооперації» [150, с. 57].

Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» у поточній редакції передбачає значну кількість новел, які, зокрема, стосуються класифікаційного поділу сільськогосподарських кооперативів, членських правовідносин, відносин управління, інвестиційних відносин тощо.

Відповідно до чинного Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» введено нову єдину організаційно-правову форму «сільськогосподарський кооператив».

Згідно із частиною 4 Розділу Х «Прикінцеві і Перехідні положення» Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» «сільськогосподарські виробничі кооперативи, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи та утворені відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 липня 1997 року №469/97-ВР кооперативні об'єднання сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, зареєстровані на день набрання чинності цим Законом, підлягають перереєстрації у сільськогосподарські кооперативи, сільськогосподарські кооперативні об'єднання відповідно протягом трьох років з дня набрання чинності Законом» [199] у новій редакції, тобто з 15.08.2020 року.

До прийняття чинного Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» за профільним законом № 469/97-ВР сільськогосподарські кооперативи підлягали реєстрації за такими організаційно-правовими формами господарювання як «сільськогосподарський обслуговуючий кооператив» та «сільськогосподарський виробничий кооператив», адже саме такий видовий розподіл було закріплено на законодавчому рівні.

При цьому, на практиці тривалий час виникали проблеми із «реєстрацією нового сільськогосподарського кооперативу та здійсненням перереєстрації сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та сільськогосподарських

виробничих кооперативів за єдиною організаційно-правовою формою, заявники отримували численні відмови від реєстраторів у здійсненні реєстрації та перереєстрації сільськогосподарських кооперативів» [317, с. 45].

Вказані проблемні аспекти реєстрації та перереєстрації сільськогосподарських кооперативів були викликані відсутністю єдиної організаційно-правової форми господарювання «сільськогосподарський кооператив» у «Класифікації організаційно-правових форм господарювання», затвердженої Наказом № 97 від 28.05.2004 року Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики з подальшими змінами.

Ми наголошували на необхідності як можна скоріше внести відповідні зміни до «Класифікації організаційно-правових форм господарювання» з метою нівелювання прогалини, пов'язаної із неможливістю чіткої реєстрації та перереєстрації сільськогосподарських кооперативів за організаційно-правовою формою «сільськогосподарський кооператив», як того вимагає Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію».

Наразі вищевикреслену проблему нівельовано, організаційно-правову форму господарювання «сільськогосподарський кооператив» внесено до Класифікації організаційно-правових форм господарювання за кодом «360».

Частина 3 ст. 5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» передбачає, що «сільськогосподарський кооператив може здійснювати діяльність з метою одержання прибутку або без мети одержання прибутку» [199].

Тобто чинний Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» розмежовує сільськогосподарські кооперативи за критерієм прибутковості, у той час як Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 липня 1997 року встановлював, що «за цілями, завданнями і характером діяльності сільськогосподарські кооперативи поділяються на обслуговуючі та виробничі» [198].

Б. Малиновський зауважує, що «якщо ж діяльність приносить прибуток, то це бізнес, і більше нічого. А бізнес – так уже повелося в країнах з ринковою

економікою – не повинен мати права на всі ті преференції, пільги, на все те сприяння, на яке заслуговують кооперативи, що виконують важливу соціальну функцію – гуртування економічно слабких задля отримання вигод, доступних економічно сильним» [117].

«Сільськогосподарський кооператив, що здійснює діяльність без мети одержання прибутку, є неприбутковою організацією у разі, якщо його діяльність відповідає...» [199] вимогам ч. 4 ст. 5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» та підпункту 133.4.1 пункту 133.4 ст. 133 Податкового Кодексу України.

Види діяльності сільськогосподарського кооперативу передбачені ст. 5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», яка встановлює, що «сільськогосподарський кооператив може здійснювати один або декілька видів діяльності» [199].

Поточна редакція Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» встановлює, що «сільськогосподарський кооператив утворюється не менш як трьома засновниками» [199].

У свою чергу, Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», який втратив чинність, не регламентував мінімальну кількість засновників.

О. Лисяк доцільно зазначає, що «одним з основних структурних складових суб'єкта господарювання кооперативної форми діяльності є наявність членства в ньому. І саме це відрізняє кооперативи чи їх об'єднання від інших господарсько-правових форм діяльності суб'єктів господарювання в Україні» [113, с. 75].

У свою чергу, «членство пов'язується безпосередньо з членськими правовідносинами – правами та обов'язками учасників кооперативу» [113, с. 77].

Необхідно підкреслити, що у новій редакції Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» корпоративного забарвлення набули зокрема і членські правовідносини.

Законодавцем введено поняття «оборот члена сільськогосподарського кооперативу з сільськогосподарським кооперативом». При цьому, у Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 липня 1997 року було закріплено

поняття «участь у господарській діяльності».

Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» встановлено, що оборот члена сільськогосподарського кооперативу з сільськогосподарським кооперативом це «загальна грошова вартість, придбаних у сільськогосподарського кооперативу (проданих такому кооперативу) його членом товарів та отриманих від сільськогосподарського кооперативу (наданих такому кооперативу) його членом послуг протягом звітного періоду» [199].

Частина 7 ст. 5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» встановлює, що «статутом сільськогосподарського кооперативу, що здійснює діяльність з метою одержання прибутку, може бути передбачена обов'язкова трудова участь у діяльності сільськогосподарського кооперативу його членів - фізичних осіб» [199].

Вищевказане положення вказує на те, що у чинній редакції Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» на відміну від Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 липня 1997 року, який закріплював, що сільськогосподарський виробничий кооператив провадить діяльність «на засадах обов'язкової трудової участі з метою одержання прибутку» [198], законодавець відмовився від підходу, що передбачає обов'язкову трудову участь членів.

Ми поділяємо підхід О. В. Гафурової та С. І. Марченко, які у якості істотного недоліку Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» у новій редакції підкреслюють «зменшення кількості робочих місць, адже трудова участь у сільськогосподарському кооперативі стає не обов'язковою» [303, с. 32].

Також про набуття Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» корпоративних рис свідчить відсутність у новій редакції понять «пай», «пайовий внесок», «пайовий фонд», «кооперативні виплати» та запровадження таких корпоративних категорій як «статутний капітал», «частка у статутному капіталі», «дивіденди» (у Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію», який втратив чинність, – «пайові виплати»), «патронажні дивіденди» (у Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію», який втратив чинність, – «кооперативні виплати») тощо.

Дивіденди та патронажні дивіденди передбачені виключно для сільськогосподарських кооперативів, що діють з метою одержання прибутку.

О. Тарасов резюмує, що «сьогодні, патронажні дивіденди є основою кооперативного руху в розвинених країнах» [251].

Наразі Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» містить дефініції таких понять як: «вклад члена кооперативу»; «додатковий вклад»; «вступний внесок»; «цільовий внесок»; «членський внесок»; «частка у статутному капіталі».

Погоджуємось із думкою Х. А. Григор'євої, яка підкреслює, що «кроки з модернізації інституту членства в сільськогосподарському кооперативі наближують правовий статус члена кооперативу до правового статусу учасника господарського товариства» [41, с. 75].

Вищезазначене свідчить про формування корпоративно-кооперативної моделі сільськогосподарської кооперації із акцентом саме на корпоративність.

А. В. Смітюх, досліджуючи корпоративні та членські права та правовідносини у світлі практики Великої Палати Верховного Суду 2019-2020 років, зазначає, що «з аналізу практики ВП ВС 2019-2020 рр. вбачається стала тенденція до розширення кола корпоративних суб'єктів за рахунок споживчих товариств (кооперативів), обслуговуючих кооперативів та адвокатських об'єднань» [235, с. 56].

Так, наприклад, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 17 грудня 2019 року у справі № 904/4887/18 викладено таку правову позицію: «корпоративні права характеризуються, зокрема, тим, що особа, яка є учасником (засновником, акціонером, членом) юридичної особи має право на участь в управлінні господарською організацією та інші правомочності передбачені законом і статутними документами. Відповідно, члени обслуговуючого кооперативу незалежно від напряму його діяльності є носіями корпоративних прав, а відносини між його членами та кооперативом, які пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, є корпоративними» [161].

Про корпоративний характер правовідносин в обслуговуючих кооперативах також висловила Велика Палата Верховного Суду у постанові у справі № 509/577/18 від 24 квітня 2019 року [162].

На нашу думку, вищезазначену правову позицію Великої Палати Верховного Суду не можна вважати безспірною.

Ми погоджуємось із думкою Б. О. Соловйова, що «в обслуговуючому кооперативі в принципі не можуть виникнути корпоративні правовідносини в силу його правового статусу» [238, с. 293].

Суддя Великої Палати Верховного Суду Н. П. Лященко, позицію якої ми поділяємо, в окремій думці на постанову від 24 квітня 2019 року у справі № 509/577/18 підкреслює, що «корпоративні права характеризуються такими ознаками: особа має частку у статутному капіталі (майні) господарської організації, має право на участь в управлінні господарською організацією та на отримання певної частини прибутку (дивідендів) господарської організації. Таким чином... з огляду на неприбутковий характер діяльності обслуговуючого кооперативу (члени) не мають права на отримання певної частки прибутку цієї організації та не мають частки в майні обслуговуючого кооперативу» [136].

На наш погляд, члени обслуговуючого кооперативу, сільськогосподарського кооперативу, який здійснює діяльність без мети одержання прибутку, не є носіями корпоративних прав, і відносини між його членами та кооперативом в силу його правового статусу не є корпоративними.

А. В. Смітюх висловлює думку, що «істотною спільною рисою, яка об'єднує всі види кооперативів з господарськими товариствами і дозволяє характеризувати відносини, що виникають між ними та їх учасниками (акціонерами, членами) як корпоративні є наявність у їх учасників (членів) майнового інвестиційного інтересу, що виникає у зв'язку з внесенням вкладу, і, відповідно майнового права на отримання певного майна у разі припинення членства (участі)» [234, с. 529].

Автор підкреслює, що «кооперативні відносини постають як різновид відносин корпоративних, особливістю яких є те, що вони базуються на певних додаткових принципах, визначених ст.4 Закону України «Про кооперацію» та ст.4

Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» [234, с. 530].

На наш погляд, враховуючі законодавчі зміни, на сучасному етапі функціонування сільськогосподарської кооперації відбувається трансформація кооперативних правовідносин у корпоративно-кооперативні.

В контексті інвестиційних відносин необхідно відзначити, що на відміну від Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 липня 1997 року, нова редакція профільного закону приділяє значну увагу асоційованому членству в сільськогосподарському кооперативі.

В. О. Коверзнев підкреслює, що «у наукових працях висловлюється слушна пропозиція про необхідність перейменування асоційованого членства на «інвестиційну участь», що з юридичної точки зору більш повно розкриває характер взаємовідносин між асоційованими членами й кооперативом [89, с. 87].

Так, «асоційованим членом сільськогосподарського кооперативу (крім сільськогосподарського кооперативу, що здійснює діяльність без мети одержання прибутку) може бути будь-яка юридична або фізична особа, яка не є членом такого сільськогосподарського кооперативу та внесла вклад у порядку та розмірах, визначених відповідно до статуту такого кооперативу» [199].

Погоджуємось із позицією Х. А. Григор'євої про те, що в Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» «простежується намагання ще більше укріпити правове положення асоційованих членів у напрямі захисту їхніх майнових інтересів» [41, с. 75], оскільки «...запроваджується додаткова правова гарантія...» [41, с. 75] : «у разі внесення змін до статуту сільськогосподарського кооперативу щодо припинення асоційованого членства, зокрема щодо умов повернення частки, в сільськогосподарському кооперативі асоційований член такого кооперативу має право не пізніше шести місяців з дня прийняття рішення про внесення змін припинити асоційоване членство у такому кооперативі на умовах, передбачених статутом сільськогосподарського кооперативу в редакції, що діяла до дня внесення таких змін» [199].

Наразі Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» передбачено формування статутного капіталу, фонду розвитку та резервного

фонду. Також для забезпечення статутної діяльності сільськогосподарського кооперативу закріплено можливість «прийняти рішення про створення за рахунок цільових внесків членів кооперативу та інших не заборонених законом надходжень спеціального фонду» [199].

Необхідно підкреслити ще одну новелу Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», яка полягає у можливості передбачити у статуті сільськогосподарського кооперативу пропорційне голосування.

Частина 13 ст.16 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» встановлює, що «статутом сільськогосподарського кооперативу може бути передбачено, що його члени при прийнятті рішень на загальних зборах такого кооперативу з усіх або частини питань, віднесених до компетенції загальних зборів сільськогосподарського кооперативу (крім рішень, передбачених ч.14 цієї статті), мають додаткову кількість голосів, пропорційну до їх участі в господарській діяльності такого кооперативу (частки кожного з них в обороті з відповідним кооперативом та/або трудової участі в діяльності кооперативу)» [199].

Відзначимо, що вищевикреслене нововведення не знайшло одностайного сприйняття у наукових колах.

Так, Є. Г. Матвіїшин та В. Ю. Гарбариніна роблять слушне зауваження, з яким ми погоджуємось, про те, що «така практика наділення членів товариства додатковими привілеями є притаманною комерційним структурам, а не кооперативам. Якраз голосування за принципом «один член – один голос» є важливим принципом кооперації та її перевагою над іншими організаційно-правовими формами господарювання» [124, с. 175].

Стаття 25 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» розмежовує поняття доходу та фінансового результату (прибутку) сільськогосподарського кооперативу, чого не вистачало у попередній редакції закону.

Також у поточній редакції Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» на законодавчому рівні закріплено основні принципи сільськогосподарської кооперації та розкрито їхній зміст, що, на нашу думку, є

позитивною практикою.

Так, серед принципів, які знаходяться в основі сільськогосподарської кооперації профільний закон виділяє:

- «1) добровільність і відкритість членства у сільськогосподарському кооперативі, сільськогосподарському кооперативному об'єднанні;
- 2) демократичність;
- 3) обов'язковість участі члена сільськогосподарського кооперативу, сільськогосподарського кооперативного об'єднання у його господарській та іншій діяльності;
- 4) автономність і незалежність;
- 5) сприяння розвитку сільськогосподарської кооперації;
- 6) співпраця між кооперативами;
- 7) врахування інтересів територіальної громади» [199].

Втім, на наш погляд, ст. 4 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», яка визначає основні принципи сільськогосподарської кооперації, потребує певних доопрацювань задля удосконалення в контексті актуальності питання забезпечення гендерної рівності у сільськогосподарських кооперативах.

В. В. Зіновчук слушно зауважує, що «принципи кооперації, в т. ч. міжнародні, не варто розглядати як щось раз і назавжди дане. Вони змінюються в міру розвитку кооперативних процесів: удосконалюються, конкретизуються, поповнюються новим змістом» [75, с. 8].

У Зауваженнях Головного юридичного управління до проекту Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», підготовленого до розгляду у другому читанні від 15 листопада 2019 року [71], доцільно було акцентовано увагу на відсутності у Законі України «Про освіту» та у зареєстрованому законопроекті визначення змісту терміна «кооперативна освіта», при тому, що кооперативній освіті присвячено окрему статтю 31 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію». Вказаний недолік було нівельовано тільки частково.

Чинний Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» містить дефініцію терміна «кооперативна освіта», яке, на нашу думку, потребує

доопрацювання.

При цьому Розділ X «Прикінцеві і перехідні положення» вищезазначеного нормативного акту, на жаль, не містить вказівки на необхідність внесення змін до Закону України «Про освіту».

Також наголошуємо на відсутності визначення змісту терміна «кооперативна освіта» у Законі України «Про кооперацію».

Необхідно відзначити, що про недоопрацювання Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» свідчить те, що нормативно-правовий акт не охоплює екологічних аспектів.

Поняття «екологічний аспект» передбачено у Національному стандарті України ДСТУ ISO 14001:2015 «Системи екологічного управління. Вимоги та настанови щодо застосування» як «елемент діяльності організації, або її продукції чи послуг, який взаємодіє чи може взаємодіяти з довкіллям» [54].

Діяльність сільськогосподарських кооперативів безпосередньо пов'язана із взаємодією та впливом на навколишнє природне середовище.

При цьому, спостерігається відсутність активних дій з боку законодавця у питанні забезпечення включення норм екологічного спрямування у спеціальне законодавство, присвячене сільськогосподарській кооперації.

Варто відзначити, що у наукових колах дискутується питання, пов'язане із врегулюванням земельних відносин у сільськогосподарських кооперативах в контексті Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» у новій редакції.

Так, О. М. Пашенко доцільно зауважує, що «чинний Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію»...фактично не визначає особливості земельно-правового статусу сільськогосподарських кооперативів і не регламентує земельні права та обов'язки членів кооперативу» [150, с. 59], що, на нашу думку, є недоопрацюванням з боку законодавця.

У цьому контексті Н. О. Багай відзначає, що «основним напрямом розвитку законодавства про сільськогосподарську кооперацію повинно стати наповнення Закону спеціалізованими правовими приписами щодо особливостей регулювання

земельних ... відносин у сільськогосподарських кооперативах» [5, с. 16].

А. П. Федик, директор ТОВ «Харвест Центр», який здійснив аналіз особливостей державного регулювання розвитку національної сільськогосподарської кооперації, також акцентує увагу на земельних аспектах та відзначає у якості однієї з основних причин стримування розквіту сільськогосподарської кооперації на теренах України «неврегульованість земельних відносин, тобто питання що пов'язані з оформленням і регулюванням права власності на землю. Члени кооперативу не можуть використовувати свою земельну власність як заставний актив для отримання кредитів. Це створює труднощі для подальшого розвитку кооперативів на селі та диверсифікації їх діяльності шляхом збільшення площі земель. Це ускладнює довгострокове планування та вкладення довгострокових інвестицій, спрямованих на збереження та підвищення родючості земель» [267, с. 941].

О. В. Гафурова та С. І. Марченко, досліджуючи деякі аспекти реалізації прав селян на землю, доцільно звертають увагу, що «Закон (Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію») не передбачає обов'язкове формування засновниками (членами) Статутного капіталу сільськогосподарського кооперативу за рахунок земельних ділянок. Тому в своїх статутах кооперативи мають право самостійно вирішувати це питання. У випадку, коли вклад (його частина) здійснюється земельною ділянкою, він стає складовою частини кожного члена. Виходячи із змісту Земельного Кодексу України, який визначив юридичних осіб суб'єктами права приватної власності (ст. 80), право власності на земельні ділянки, передані до Статутного капіталу, отримує кооператив як юридична особа. Члени кооперативу у разі виходу, виключення з нього мають право лише на повернення своєї частки натурою, грошовими коштами або (за бажанням) цінними паперами відповідно до їх вартості на момент виходу (п. 6 ст. 22)» [24, с. 53].

Автори доходять вірного висновку, що «приймаючи участь у формуванні Статутного капіталу сільськогосподарського кооперативу шляхом внесення до нього земельної ділянки, селянин ризикує втратити її, адже законодавство не гарантує члену, який виходить (або якого виключають) із складу такої юридичної

особи, її повернення. Такий підхід практично позбавляє селянина можливості самому господарювати на землі» [24, с. 53].

На сучасному етапі, як у країнах з розвинутою економікою, так і у країнах, що розвиваються, існують значні гендерні диспропорції в аграрному секторі, які «впливають не лише на окремих осіб і домогосподарства, але й на продовольчу безпеку, голод та економічне зростання в цілому» [305].

Відповідно до відомостей проєкту The Navigating Impact Project «у всьому світі, порівняно з чоловіками, жінки виконують значну частину сільськогосподарської праці, але володіють меншою кількістю активів, таких як земля та худоба, і мають менший доступ до навчання, страхування та основних сільськогосподарських ресурсів, таких як насіння, добрива, робоча сила та фінанси. Ця нерівність змушує жінок-фермерів виробляти менше врожаю та отримувати менший дохід, ніж їхні колеги-чоловіки» [305].

Все це обумовлює актуальність питання дотримання гендерної рівності в контексті сільськогосподарської кооперації.

При цьому, в Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію», аналогічно до Закону України «Про кооперацію», не приділено належної уваги питанню гендерної рівності у кооперативах/сільськогосподарських кооперативах.

Зазначимо, що «...одним із головних завдань сучасної державної аграрної політики є кодифікація кооперативного законодавства та нормативних актів, якими регулюються кооперативні відносини...» [18, с. 40].

На нашу думку, однією із суттєвих прогалин сучасного правового регулювання кооперації є «певна безсистемність, адже кооперативне законодавство не є кодифікованим, норми, які здійснюють правове регулювання діяльності кооперації, сільськогосподарської кооперації є розосередженими по багатьом нормативним актам» [313, с. 139].

Все це позначається на ефективності реалізації правових норм, оскільки навіть незважаючи на прийняття Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» у новій редакції (мета проєкту закону полягала у тому, щоб «кардинально спростити життя аграріям-кооператорам: звести все регулювання до

одного закону...» [237]), у національному законодавстві, яке регулює діяльність кооперативів, продовжують існувати певні недоопрацювання, невідповідності, неточності.

З цього приводу Ю. Попко зазначає, що «така кількість нормативно-правових актів, які забезпечують регулювання статусу юридичних осіб, що вправі здійснювати виробничу діяльність у галузі сільського господарства, з одного боку, є позитивним явищем, адже забезпечує максимальну урегульованість відповідних відносин, а з іншого боку – має деякі негативні наслідки, оскільки ці нормативно-правові акти подекуди містять взаємовиключні або суперечливі правила, що ускладнює правозастосування» [160, с. 138].

«Нашарування нормативних конструкцій різних часів вимагає при правозастосуванні постійного системного тлумачення, виявлення загальних і спеціальних норм з одночасним зіставленням пізніших і більш ранніх за часом ухвалення нормативних актів», – про що слушно зазначає А. В. Смітюх [236, с. 50].

Неможливо не зауважити, що нова редакція Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» характеризується значною деталізацією правового статусу сільськогосподарських кооперативів, що є позитивним явищем, при цьому, із прийняттям нової редакції спеціального закону відбулося його певне відшарування, відділення від загального Закону України «Про кооперацію», який є базовим для всіх типів кооперативів.

Вказаний підхід законодавця, на нашу думку, є достатньо суперечливим.

Як вже підкреслювалось вище, наразі Закон України «Про кооперацію» містить положення про те, що «правові, організаційні, економічні та соціальні основи функціонування сільськогосподарської кооперації, порядок утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативів, сільськогосподарських кооперативних об'єднань визначаються Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію»» [186].

Ми поділяємо позицію О. М. Пашенко, який зауважує, що «загальне і спеціальне законодавство, яким визначається правовий статус сільськогосподарських кооперативів, потребує системного і науково

обґрунтованого узгодження (систематизації)» [150, с. 59].

На наше переконання, систематизація законодавства, присвяченого кооперації, зокрема сільськогосподарській кооперації, матиме значний позитивний вплив на розвиток кооперативних відносин, підкреслить значущість кооперативного сектора економіки для держави, сприятиме нівелюванню прогалин, що існують у сучасному правовому регулюванні кооперації, сільськогосподарської кооперації, подальшому вдосконаленню кооперативного законодавства, створенню умов для зручності використання кооперативного законодавства у юридичній практиці, а також підвищенню рівня правової культури серед населення, насамперед репрезентантів національного кооперативного руху.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КООПЕРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ

3.1. Основні напрями вдосконалення загального та галузевого законодавства щодо розвитку сільськогосподарської кооперації

Особливістю загального та галузевого законодавства в контексті забезпечення функціонування сільськогосподарської кооперації на теренах України є наявність значної кількості нормативно-правових актів, які регулюють різні аспекти діяльності сільськогосподарських кооперативів.

З плином часу нормативно-правова база потребує оновлення, модернізації з урахуванням сучасних реалій та викликів сьогодення.

Наразі є потреба у нівелюванні існуючих неточностей, невідповідностей та прогалин національного законодавства, яке регламентує правове забезпечення сільськогосподарської кооперації.

Погоджуємось із твердженням Г. І. Усика, голови Вищої ради правосуддя, який зазначив, що «недостатньо мати законодавчу базу, потрібно її аналізувати і вдосконалювати... Важливо вносити точкові зміни у закони...» [70].

На наше переконання, задля ефективного функціонування сільськогосподарської кооперації в Україні, збільшення кількості реально діючих сільськогосподарських кооперативів, підвищення показників їхньої діяльності, в свою чергу зменшення кількості так званих «сплячих» сільськогосподарських кооперативів (які попри проходження процедури державної реєстрації не провадять діяльність), потрібно здійснити дослідження основних напрямів вдосконалення загального та галузевого законодавства щодо розвитку сільськогосподарської кооперації.

Так, наголошуємо на «необхідності вдосконалення податкового законодавства в контексті термінологічних новел Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» у новій редакції» [314, с. 228], оскільки Податковий кодекс України досі містить застарілу термінологію, яка не

відповідає спеціальному кооперативному законодавству, зокрема терміни: «сільськогосподарський виробничий кооператив», «сільськогосподарський обслуговуючий кооператив», «кооперативне об'єднання сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів».

Є. Г. Матвіїшин та В. Ю. Гарбариніна звертали увагу на те, що «експерти наголошували також на тому, що затягується внесення змін до Податкового кодексу України, необхідних для врегулювання належного функціонування сільськогосподарських кооперативів» [124, с. 176].

Існує нагальна потреба у введенні до Податкового кодексу України таких понять як: «сільськогосподарський кооператив, що діє без мети отримання прибутку», «сільськогосподарський кооператив, що діє з метою отримання прибутку», «сільськогосподарське кооперативне об'єднання».

Також у Податковому кодексі України необхідно передбачити категорію «патронажні дивіденди».

Наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 06 квітня 2021 року № 703 затверджено Примірні правила внутрішньогосподарської діяльності сільськогосподарського кооперативу, «розроблені відповідно до вимог Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» [182].

При цьому, чинне законодавство не закріплює визначення терміна «внутрішньогосподарська діяльність».

Господарський кодекс України оперує такими категоріями як: «господарські відносини», «внутрішньогосподарські відносини», «господарська діяльність».

На нашу думку, відсутність законодавчого визначення терміна «внутрішньогосподарська діяльність» призводить до багатозначності розуміння, вільного тлумачення вказаного поняття та є теоретичною прогалиною, що свідчить про необхідність закріплення у ст.3 Господарського кодексу України дефініції поняття «внутрішньогосподарська діяльність» з метою нівелювання розбіжностей на семантичному рівні та однакового тлумачення вказаної категорії на рівні з термінами: «господарські відносини», «внутрішньогосподарські відносини»,

«господарська діяльність».

З метою модернізації сільськогосподарських кооперативів України та виведення їх на європейський та світовий рівень ми вважаємо за доцільне створити в межах Міністерства аграрної політики та продовольства України окремий спеціалізований департамент сприяння розвитку сільськогосподарських кооперативів, діяльність якого буде безпосередньо спрямована на забезпечення ефективного функціонування сільськогосподарських кооперативів.

Підкреслюємо, що, на наше переконання, однією із нагальних проблем, яка протягом тривалого часу виступає стримуючим чинником для розквіту сільськогосподарської кооперації на теренах України та потребує якомога скорішого нівелювання «є відсутність належної державної підтримки кооперативного сектора економіки» [320, с. 120].

За твердженням А. П. Федик, «навіть при існуючих заходах державної підтримки роль сільськогосподарської кооперації в економічних показниках розвитку країни залишається невеликою» [267, с. 937].

У стабільній багатопрофільній державній підтримці ми вбачаємо «запоруку ефективного функціонування кооперативного сектору економіки України, каталізатор збільшення кількості реально діючих сільськогосподарських кооперативів та покращення показників їхньої господарської діяльності» [320, с. 121].

Погоджуємось із думкою про те, що «в умовах війни важливо спільно з органами державної влади формувати умови як для релокації аграрного бізнесу, так і для розвитку кооперації, що стане чинником активізації місцевого економічного розвитку» [124, с. 179], та зумовить недопущення занепаду кооперативного сектору економіки України.

К. А. Кібенко, досліджуючи досвід зарубіжних країн у розвитку обслуговуючої кооперації селянських господарств, доходить висновку, що «значна кількість різноманітних форм державної підтримки є ключовою для розвитку сільськогосподарських кооперативів селянських господарств нашої країни, про що свідчить досвід економічно розвинених країн світу» [83, с. 47].

У цьому контексті, на нашу думку, Україні доцільно перейняти розглянутий у підрозділі 1.3. дисертаційного дослідження позитивний досвід підтримки сільськогосподарських кооперативів з боку уряду Канади, який характеризується значною кількістю різнопрофільних програм та ініціатив, спрямованих на розвиток кооперативного сектору економіки: програма «Ініціатива з розвитку кооперативів», програма закону Канади про сільськогосподарські позики, програма сільського економічного розвитку провінції Онтаріо, ініціатива з харчової безпеки та простежування (провінція Онтаріо), план кооперативних інвестицій (Квебек) та інші.

Відповідно до ч. 4 ст. 32 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» «державна підтримка сільськогосподарських кооперативів здійснюється відповідно до державних та регіональних програм за рахунок державного і місцевих бюджетів у порядку, встановленому законом» [199].

Ми поділяємо позицію П. І. Гайдуцького, П. Т. Саблук та Ю. О. Лупенко, яка полягає в тому, що «розвиток сільськогосподарської кооперації, особливо на ранніх стадіях, потребує вагомій державній підтримки, ключовим аспектом якої є концепція та втілення спеціальних державних програм [1, с. 190], на що також звернув увагу А. П. Федик.

У колективній монографії «Корпоратизація аграрного сектору економіки України» за редакцією доктора економічних наук О. В. Шубравської висловлена слушна думка про те, що «аграріям потрібна...довгострокова стабільна державна фінансова підтримка для формування матеріально-технічної бази...кооперативів на етапі їх становлення» [97, с. 96].

Сільськогосподарська кооперація потребує різнопрофільних форм державної підтримки, зокрема фінансово-кредитної, інформаційної, консультативної, освітньої, правової.

Втім, станом на сьогодні рівень підтримки сільськогосподарської кооперації, зокрема фінансової, інформаційно-консультативної тощо, з боку держави та органів місцевого самоврядування є недостатнім для успішного розвитку сільськогосподарських кооперативів.

Варто зауважити, що недостатній рівень державної підтримки, недостатня увага до впровадження програм, проєктів, які б стимулювали та мотивували молодь стати частиною кооперативного руху, обумовлює слабе залучення молоді до кооперативного сектора економіки України, що є однією з причин, які на сучасному етапі обумовлюють стримування розвитку сільськогосподарської кооперації.

У цьому контексті доцільним є зауваження, передбачене проєктом Концепції стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до 2030 року: «слід враховувати процеси імплементації вітчизняного законодавства до законодавства ЄС, кращих європейських практик та Спільної аграрної політики ЄС, яка акцентує свою увагу на підтримці «молодих фермерів», яким не виповнилося 40 років та які починають свою сільськогосподарську діяльність» [204].

Існує необхідність у впровадженні нових державних, регіональних, місцевих проєктів, програм, ініціатив задля підтримки сільськогосподарських кооперативів, оскільки у воєнний та повоєнний часи різнопрофільна державна підтримка може стати фундаментом гармонійного стабільного розвитку та ефективного функціонування кооперативного сектору економіки України.

Враховуючи вищезазначене, на наш погляд, на сучасному етапі є нагальна потреба у «...розробленні Міністерством аграрної політики та продовольства України, а також подальшому схваленні Кабінетом Міністрів України окремої Державної цільової програми підтримки розвитку сільськогосподарських кооперативів на період до 2030 року» [314, с. 230].

Також вважаємо за доцільне доповнити Закон України «Про державну підтримку сільського господарства в Україні» окремим розділом, присвяченим сільськогосподарській кооперації, в якому передбачити широкий спектр заходів державної підтримки сільськогосподарських кооперативів.

Окрему увагу важливо приділити вдосконаленню галузевого Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність».

Незважаючи на те, що сільськогосподарські кооперативи є одними з основних

суб'єктів, які потребують дорадчих послуг, Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» не містить поняття «сільськогосподарський кооператив», при цьому оперує категорією «фермерське господарство».

Відповідно до ст.1 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» «сільськогосподарська дорадча діяльність – сукупність дій та заходів, спрямованих на задоволення потреб особистих селянських та фермерських господарств, господарських товариств, інших сільськогосподарських підприємств усіх форм власності і господарювання, а також сільського населення у підвищенні рівня знань та вдосконаленні практичних навичок прибуткового ведення господарства» [197].

На нашу думку, вказана норма має бути розширена та деталізована шляхом внесення сільськогосподарських кооперативів до переліку отримувачів дорадчих послуг на рівні із особистими селянськими та фермерськими господарствами: «сільськогосподарська дорадча діяльність – сукупність дій та заходів, спрямованих на задоволення потреб особистих селянських та фермерських господарств, сільськогосподарських кооперативів, господарських товариств, інших сільськогосподарських підприємств усіх форм власності і господарювання, а також сільського населення у підвищенні рівня знань та вдосконаленні практичних навичок прибуткового ведення господарства».

Зауважимо, що при тому, що сільськогосподарські виробники перебувають у сільській місцевості, більшість сільськогосподарських дорадчих служб знаходиться у адміністративних центрах (у таких містах як Одеса, Львів, Київ, Вінниця тощо), що, на наш погляд, є перешкодою для доступу до інформаційно-консультаційних послуг та ефективного розвитку діяльності сільськогосподарських кооперативів.

Наприклад, у Данії дорадчі інформаційно-консультаційні центри розміщуються не у великих містах, а «...у приміських зонах неподалік від фермерських господарств. Навколо будівлі центру розміщуються показово-дослідні ділянки, де спеціалісти центру проводять дослідження та знайомлять

фермерів із досягненнями науки, пояснюють на практиці, як застосовувати засоби захисту, добрива, сільськогосподарські знаряддя» [247, с. 41].

Погоджуємось із позицією директора Національної асоціації сільськогосподарських дорадчих служб України Івана Паньків, що «якщо держава немає дорадчих організацій на селі, то люди в ньому не розвивають власний бізнес, він знаходиться на слабкому менеджментському і технологічному рівні» [15].

На нашу думку, наразі в Україні існує нагальна потреба у запровадженні ієрархічної трирівневої системи сільськогосподарських дорадчих служб.

Ми пропонуємо запровадження наступної структури мережі дорадчих служб, яка може стати одним із дієвих чинників, який у подальшому нівелює бар'єр для доступу сільськогосподарських виробників до інформаційно-консультаційних послуг, адже, зокрема, буде досягнуто рівновіддаленість служб від населених пунктів, що, як наслідок, позитивно вплине на розвиток сільськогосподарських кооперативів:

- «відділи сільськогосподарських дорадчих служб в межах територіальних громад (кількість може варіюватися в залежності від кількості населених пунктів, площі територіальної громади та кількості населення) (місцевий рівень);

- обласні (регіональні) сільськогосподарські дорадчі служби (регіональний рівень);

- Департамент сільськогосподарського дорадництва Міністерства аграрної політики та продовольства України (національний рівень)» [315, с. 36].

Наразі на національному рівні питання сільськогосподарської дорадчої діяльності знаходиться у віданні Відділу з розвитку підприємництва Управління аграрної інфраструктури Міністерства аграрної політики та продовольства України, який є багатoproфільним.

На нашу думку, є доцільним створення окремого спеціалізованого департаменту сільськогосподарського дорадництва, діяльність якого буде спрямована на забезпечення ефективного функціонування та розвиток сільськогосподарського дорадництва в Україні.

Основні завдання департаменту сільськогосподарського дорадництва

полягатимуть у забезпеченні формування та реалізації державної політики у галузі сільськогосподарського дорадництва та координації діяльності суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності.

Початок запровадження запропонованої системи вбачаємо у розробленні проекту та подальшому затвердженні Міністерством аграрної політики та продовольства України відповідного Положення про департамент сільськогосподарського дорадництва, а також у закріпленні відповідного розділу «Система сільськогосподарських дорадчих служб» у Законі України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», який потребує модернізації.

На наш погляд, провідним чинником успішної роботи запропонованої системи має стати координація взаємодії сільськогосподарських дорадчих служб на усіх рівнях системи із Національною асоціацією сільськогосподарських дорадчих служб України та міжнародними організаціями, із залученням грантів, проектів та програм міжнародної технічної допомоги.

А. Л. Святошнюк звертає увагу, що «на сучасному етапі сільськогосподарська дорадча діяльність зарубіжних країн, яка акумулює позитивний історичний досвід становлення та функціонування, демонструє високі показники ефективності та є важливим чинником, що забезпечує динамічний розвиток аграрного сектору економіки» [222, с. 386].

Дійсно, у понад 130 країнах світу успішна та ефективна робота інформаційно-консультаційних сільськогосподарських служб значною мірою зумовила високий рівень розвитку сільського господарства. Саме тому у зарубіжних країнах приділяють значну увагу питанню фінансування дорадчих служб.

Ми поділяємо думку Р. Я. Корінця, який наголошує, що «дорадництво прокладає шлях нашій країні до Європи» [227].

Втім, на жаль, у реаліях сьогодення в Україні не всі категорії сільськогосподарських виробників мають рівний доступ до консультаційних послуг. Через неотримання належного фінансування з боку держави, сільськогосподарські дорадчі служби вимушені надавати платні консультаційні

послуги задля підтримання та розвитку своєї діяльності. Це призводить до того, що дорадчі служби співпрацюють з найбільш економічно ефективними та фінансово спроможними суб'єктами господарювання, в той час як більшою мірою інформаційно-консультаційної підтримки потребують дрібні та середні сільськогосподарські виробники, зокрема, сільськогосподарські кооперативи, які є менш платоспроможними.

Стаття 5 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» закріплює, що «дорадча діяльність може проводитися за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, а також коштів суб'єктів господарювання» [197].

Частина 2 вищезазначеної статті Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» у свою чергу передбачає, що «фінансування дорадчої діяльності може здійснюватися за рахунок грантів, міжнародної технічної допомоги, коштів міжнародних програм та проектів, благодійних внесків фізичних та юридичних осіб, інших джерел, не заборонених законом» [197].

Варто відзначити, що переважна більшість сільськогосподарських дорадчих служб у нашій державі були «створені за рахунок фінансування міжнародного співтовариства, грантів, проектів та програм міжнародної технічної допомоги» [233, с. 299], зокрема, це проекти Європейської Комісії, урядів Німеччини, Великої Британії, Данії, США, Канади, Швеції, Польщі тощо.

Але станом на сьогодні значна частина міжнародних проектів технічної допомоги завершилась, і, як наслідок, велика кількість дорадчих служб припинили свою діяльність.

Законом України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» передбачено можливість надання соціально спрямованих дорадчих послуг, що «надаються за рахунок коштів Державного бюджету України і місцевих бюджетів, щорічно визначаються державною цільовою програмою сільськогосподарської дорадчої діяльності в межах видатків центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сільського господарства, та місцевими програмами соціально-економічного розвитку» [197].

При цьому «надання дорадчих послуг, які не передбачені державною цільовою програмою сільськогосподарської дорадчої діяльності, здійснюється за рахунок їх замовників» [197].

На жаль, на сучасному етапі спостерігається незначна увага до питання розвитку дорадчої діяльності на теренах України, зокрема спостерігається недостатній рівень фінансової підтримки дорадчої діяльності з боку держави та органів місцевого самоврядування.

У проєкті Концепції стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до 2030 року акцентується увага на тому, що «діючий формат системи інформаційно-консультаційного забезпечення сільського населення та вже створених суб'єктів підприємницької діяльності в аграрній сфері економіки, особливо з урахування процесів децентралізації та впровадження земельної реформи, демонструє безсистемність роботи зареєстрованих сільськогосподарських дорадчих служб, недостатній рівень якості наданих послуг, неукомплектованість кваліфікованими спеціалістами тощо. Недосконалі механізми підтримки розвитку сільськогосподарського дорадництва в Україні не спрямовані на навчання зацікавлених стейкхолдерів та на практичну допомогу і сприяння веденню прибуткової діяльності на сільських територіях» [204].

«У державних цільових програмах, спрямованих на розвиток сільського господарства та сільської місцевості, передбачається фінансування дорадчої діяльності в розмірі не менше 5 відсотків коштів, передбачених для цих програм» [197], проте на практиці закладених коштів не вистачає для успішного розвитку дорадництва.

З цього приводу О. В. Гулевець резюмує, що «багато років поспіль спостерігається систематичне невиконання норми ст. 8 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність»» [43, с. 70], якою передбачено фінансування дорадчої діяльності в розмірі не менше 5 відсотків коштів.

У свою чергу, Н. М. Похиленко та Р. Я. Корінець підкреслюють, що «дотримання на місцевому рівні обов'язкових щорічних обсягів фінансування сільськогосподарської дорадчої діяльності в розмірі не менше 5 відсотків коштів,

запланованих у державних цільових програмах, які спрямовані на розвиток сільського господарства та сільської місцевості, стало скоріше винятком, ніж правилом» [163, с. 112].

Наприклад, у США фінансування дорадчих служб «здійснюється з наступних джерел: 25 % – Міністерством сільського господарства США, 40 % Урядом штату, 35 % – Урядом округу» [247].

Вважаємо, що у повоєнний період, коли стан національної економіки буде стабілізовано, є необхідність перегляду принципу фінансування дорадчої діяльності в Україні, оскільки «низький рівень розвитку вітчизняної системи дорадництва знижує конкурентоспроможність малого та середнього бізнесу в сільській місцевості» [44, с. 54].

Фінансування сільськогосподарської дорадчої діяльності, на нашу думку, має здійснюватися на комбінованій основі.

З урахуванням досвіду фінансування дорадчої діяльності у США, з метою зниження фінансового навантаження на отримувачів дорадчих послуг, пропонуємо у повоєнний період переглянути принцип фінансування дорадчої діяльності в Україні, внести зміни до ст.5 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» та закріпити оновлену систему фінансування дорадчої діяльності, яка передбачає використання різних джерел із закріпленим відсотковим вираженням розміру фінансування.

Отже, пропонуємо викласти ст.5 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» у наступній редакції:

«Дорадча діяльність проводиться за рахунок коштів:

- державного бюджету – 25%;
- місцевих бюджетів: бюджет області – 40% та бюджет територіальної громади – 35%.

Додатковим (в силу непостійного характеру) джерелом фінансування дорадчої діяльності виступають гранти, проекти та програми міжнародної технічної допомоги, благодійні внески фізичних та юридичних осіб, інші джерела, не заборонені законом» [314, с. 230].

У міру становлення та подальшого розвитку системи сільськогосподарського дорадництва в Україні структура бюджетних коштів може змінюватися, проте на початковому етапі формування такої системи бюджетні кошти мають стати основою фінансування.

З урахуванням поширення діджиталізації у сучасному суспільстві розвивається цифрове дорадництво. Запроваджено проєкт, який складається із декількох елементів: eДорада.org, Дорада.org.ua та Дистанційне навчання в Дорадництві. При цьому, на наш погляд, вказаний проєкт не позбавлений недоопрацювань, оскільки не враховує повною мірою регіональної специфіки.

Саме тому, ми вважаємо, що є необхідність у трансформації вищезазначеного проєкту та запровадженні в Україні «регіональних веб-платформ цифрового дорадництва», які будуть сприяти нівелюванню стримуючих чинників для доступу суб'єктів аграрного господарювання до інформаційно-консультаційних послуг сільськогосподарських дорадників, сільськогосподарських дорадчих служб.

Розпочати впровадження системи веб-платформ пропонуємо зі створення веб-сайту цифрового дорадництва Південного регіону України, який є лідером у аграрній галузі.

Запропонована веб-платформа буде орієнтована на те, щоб за рахунок технологій максимально сприяти, по-перше, доступу сільськогосподарських кооперативів, невеликих фермерських господарств та інших суб'єктів аграрного господарювання до послуг регіональних сільськогосподарських дорадчих служб, сільськогосподарських дорадників та, по-друге, взаємодії сільськогосподарських дорадників регіону між собою.

На веб-сайті цифрового дорадництва пропонуємо розміщувати новини, корисні посилання та поради дорадників, насамперед з тих галузей господарства, які притаманні тому чи іншому регіону України, висвітлювати актуальні законодавчі зміни, які будуть супроводжуються експертними роз'ясненнями, інформацію про новітні технології у аграрному секторі, події, семінари, тренінги, гранти, проєкти та програми міжнародної технічної допомоги та інформацію про сільськогосподарські дорадчі служби, сільськогосподарських дорадників, які

зосереджені в межах відповідної області, територіальної громади.

Авторизовані на веб-сайті користувачі зможуть самостійно обирати із запропонованого на платформі переліку сільськогосподарську дорадчу службу, сільськогосподарського дорадника, який спеціалізується у відповідній галузі сільського господарства, після чого направляти запит з описом питання, яке потребує кваліфікованого вирішення, для отримання подальшої онлайн-консультації дорадника.

Також вважаємо за необхідне передбачити на такій веб-платформі загальний чат регіональних сільськогосподарських дорадчих служб, сільськогосподарських дорадників, де будуть вирішуватись поточні питання обміну досвідом, знаннями та високоякісною інформацією серед дорадників, а також спеціалізовані чати по групам обговорення більш вузьких тематичних питань.

Погоджуючись із думкою, що «подальший розвиток кооперації сприятиме реалізації ресурсного потенціалу села, збереженні робочих місць, соціальному розвитку і нових якісних відносин між товаровиробниками» [257], сприятиме розвитку економіки України, вбачаємо, що вищевказані пропозиції відносно вдосконалення загального та галузевого законодавства в контексті розвитку сільськогосподарської кооперації позитивно вплинуть на ефективність функціонування українських сільськогосподарських кооперативів.

3.2. Перспективи розвитку спеціального законодавства України про сільськогосподарську кооперацію

На нашу думку, на сучасному етапі, який характеризується значною кількістю причин, які обумовлюють стримування піднесення сільськогосподарської кооперації на теренах нашої держави, зокрема відсутність у кооператорів достатнього обсягу фінансових ресурсів для забезпечення ефективності господарської діяльності сільськогосподарських кооперативів, недосконалість нормативно-правового забезпечення функціонування сільськогосподарської кооперації, відсутність належної державної підтримки

кооперативного сектора тощо, коли війна здійснює руйнівний вплив на економіку країни та стан сільського господарства зокрема, існує нагальна потреба у дослідженні перспектив розвитку спеціального законодавства України про сільськогосподарську кооперацію задля того, щоб у подальшому кооперація на селі, наблизившись до європейської моделі, функціонувала ефективно та безперешкодно, щоб кооперативні ідеї набули значного поширення серед населення України, оскільки сільськогосподарська кооперація, яка відіграє суттєву соціально-економічну роль, покликана «...стати рушійною силою і однією з основ економічної політики держави на селі» [250], зокрема у повоєнний період.

У Верховному Суді також відзначили, що, на думку аналітиків, «сільськогосподарська кооперація здатна сприяти післявоєнному відновленню сільських територій» [17].

Суттєва соціально-економічна роль сільськогосподарських кооперативів полягає у тому, що розвиток сільськогосподарської кооперації сприяє вирішенню «комплексу соціально-економічних завдань, пов'язаних із зниженням урбанізаційних показників..., підвищенням рівня життя сільського населення, зниженням рівня бідності на селі та збільшенням рівня зайнятості, розбудовою інфраструктури та розвитком аграрного сектору» [140, с. 70], на що доречно звертає увагу Ю. В. Охота, а також сприяє забезпеченню продовольчої безпеки держави.

Я. Сидоров зазначає, що «у низці міжнародних актів підкреслюється значення кооперативного руху для соціального розвитку, соціальної інтеграції та покращення життя широких верств населення і боротьби з бідністю в умовах глобалізації, містяться заклики до урядів щодо посилення партнерства із кооперативами та створення державами сприятливих умов їх розвитку та взаємодії...» [223, с. 60].

Варто підкреслити, що «в умовах реалізації євроінтеграційних процесів відбулось оновлення кооперативного законодавства, насамперед суттєві зміни торкнулись Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», прийнятого 21 липня 2020 року у новій редакції, який, на наш погляд, зазнав значного корпоративного забарвлення, яке не притаманне сільськогосподарській кооперації

та йде врозріз із її сутністю» [314, с. 228].

У наукових колах відсутній одностайний підхід до сприйняття нової редакції Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» та його новел.

Так, стосовно Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» у новій редакції О. В. Гафурова та С. І. Марченко зауважують, що «його зміст практично повністю нівелює основні засади сільськогосподарської кооперації, встановлені вітчизняним законодавством...» [303, с. 34].

Колектив авторів монографії «Розвиток сільськогосподарської кооперації в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови аграрної економіки» акцентує увагу на тому, що «прийняття цього Закону України порушило збалансованість законодавчої бази стосовно кооперативних відносин...спричинило виникнення відхилень від рамкового Закону України «Про кооперацію». Заміна традиційних понять «пай» і «пайовий фонд» на частку і статутний капітал заперечує поняттю суті кооперації і перетворює кооператив у господарське товариство» [215, с. 56].

У свою чергу, П. Куцик, С. Семів, В. Куцик, Ю. Полякова та Б. Шевчик, досліджуючи стан, проблеми та пріоритети розвитку аграрної кооперації в Україні в контексті викликів сучасності, схвально характеризують Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» та підкреслюють, що «одним із позитивних факторів, який у подальшому позитивно впливатиме на якісні та кількісні показники розвитку аграрної кооперації в Україні, є прийняття нового Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» [107, с.288].

На нашу думку, Закон України «Про кооперацію», а також Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» в новій редакції, попри значущість та нагальність прийняття, попри те, що він містить ряд позитивних новел у правовому регулюванні сільськогосподарської кооперації, не позбавлені низки недоопрацювань.

Недоопрацювання вищезазначених нормативно-правових актів ми вбачаємо зокрема у відсутності норм, присвячених охороні навколишнього природного середовища, положень, які б закріплювали орієнтованість сільськогосподарської кооперації на забезпечення продовольчої та екологічної безпеки держави,

неповноцінному орієнтуванні спеціального законодавства про сільськогосподарську кооперацію на забезпечення сталого сільського господарства, недостатній увазі до питання гендерної рівності у сільськогосподарській кооперації тощо.

Задля ефективної реалізації у подальшому цілей сталого розвитку України та наближення сільськогосподарських кооперативів до європейської моделі сільськогосподарської кооперації, яка передбачає «забезпечення рівноправності у бізнесі для господарств будь-яких розмірів та спеціалізації, швидкої адаптації до зростаючих вимог щодо екологічної безпеки галузі» [76 с. 16], вважаємо за потрібне доповнити ч.1 статті 3 «Основні цілі сільськогосподарської кооперації» профільного Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» пунктом 6 наступного змісту: «забезпечення сталого сільського господарства, спрямованого на досягнення економічної, продовольчої та екологічної безпеки держави».

Окрім цього, Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» не містить норм, присвячених охороні навколишнього природного середовища, хоча діяльність сільськогосподарських кооперативів безпосередньо пов'язана із впливом на довкілля та, як наслідок, на екологічну безпеку держави, яка є екологічною складовою сталого сільського господарства.

На жаль, «вплив на довкілля сільського господарства швидко набирає обертів і невпинно зростає за рахунок складних економічних умов у державі, розбалансованості аграрного сектору, кліматичних змін та надмірного техногенного навантаження» [58].

Поділяємо думку Н. О. Багай, яка підкреслює, що «екологізація аграрного законодавства – це концептуальний напрям його сучасного розвитку, що передбачає втілення екологічних принципів та вимог у змісті нормативно-правових актів [5, с. 20].

М. Й. Малік, Ю. О. Лупенко, О. Г. Шпикуляк та інші науковці, досліджуючи інституційно-правове забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні, доходять такого висновку: «необхідно розв'язувати проблеми екології та орієнтуватися на зелений курс, як напрям, який сповідують члени Європейського

Союзу» [215, с. 53].

На наше переконання, реалізація вищезазначених науковцями заходів має стати значним кроком для прискорення євроінтеграційних процесів та зближення України з Європейським Союзом.

Н. В. Ільків також акцентує увагу на тому, що «...значному підвищенню ефективності впливу права на розвиток природоохоронної діяльності сільськогосподарських товаровиробників сприятиме екологізація аграрного законодавства...» [78, с. 222].

Вищезазначене свідчить про необхідність доповнити нормативно-правовий акт, присвячений сільськогосподарській кооперації, нормами про охорону навколишнього природного середовища.

З урахуванням принципу пріоритетності вимог екологічної безпеки, передбаченого пунктом «а» статті 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», з метою повноцінного правового забезпечення екологічної безпеки в контексті сільськогосподарської кооперації, пропонуємо доповнити частину 3 статті 12 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» пунктом 5 та визначити, що до основних обов'язків члена сільськогосподарського кооперативу також відноситься «дотримання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища задля забезпечення екологічної безпеки держави».

«Закон України «Про кооперацію» також не охоплює екологічних аспектів» [311, с. 42] та не містить норм, присвячених питанню дотримання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Пропонуємо доповнити Закон України «Про кооперацію» статтею 23-1 «Екологічні засади діяльності кооперативів» та на законодавчому рівні визначити, що «кооперативна організація забезпечує дотримання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища задля забезпечення екологічної безпеки держави».

Із прийняттям Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» в новій редакції на законодавчому рівні закріплено та розкрито зміст принципів

утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативів, які в цілому відповідають міжнародним кооперативним принципам, що були прийняті у вересні 1995 року на XXXI конгресі Міжнародного кооперативного альянсу та закріплені у Декларації про кооперативну ідентичність.

До міжнародних кооперативних принципів належать: «добровільне та відкрите членство; демократичний членський контроль; економічна участь членів кооперативу; автономія та незалежність; освіта, підвищення кваліфікації, інформація; співпраця між кооперативами; турбота про громаду» [304].

В. В. Гончаренко, з позицією якого ми погоджуємось, підкреслює, що «наведені кооперативні принципи сформульовані із практики діяльності багатьох видів кооперативів різних країн. Вони є універсальними і носять узагальнюючий характер, тому недостатньо характеризують особливості кооперативу як унікальної форми господарювання» [34, с. 333].

Загалом у закріпленні та розкритті змісту кооперативних принципів у профільному акті, присвяченому сільськогосподарській кооперації, вбачаємо безумовні позитивні зрушення.

При цьому, на нашу думку, Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» в цілому, та стаття 4 «Основні принципи сільськогосподарської кооперації» зокрема, не повною мірою віддзеркалює значущість питання дотримання гендерної рівності у сільськогосподарських кооперативах.

Рекомендація № 193 Міжнародної Організації Праці щодо сприяння розвитку кооперативів у п. 7(3) закріплює, що «особливу увагу слід приділяти розширенню участі жінок у кооперативному русі на всіх рівнях, особливо на управлінському та керівному» [335].

Відповідно до п. «е» ч.2 ст. 4 «Декларації Організації Об'єднаних Націй про права селян і інших осіб, які працюють в сільських районах» (Резолюція, ухвалена Радою з прав людини 28 вересня 2018 року) «держави забезпечують, щоб селянки та інші жінки, які працюють у сільських районах, користувалися без будь-якої дискримінації всіма правами людини та основними свободами, закріпленими у цій Декларації та в інших міжнародних договорах з прав людини, у тому числі

організовувати групи самопомоги, асоціації та кооперативи, щоб отримати рівний доступ до економічних можливостей шляхом роботи за наймом або незалежною трудовою діяльністю» [344].

Б. А. Гебремайл підкреслює, що «кооперативи є гендерно чутливими та відіграють життєво важливу роль у забезпеченні гендерної рівності через збільшення доходу жінок, соціального статусу та створення можливості відігравати провідну роль в управлінні своїми кооперативами та сім'єю» [299, р. 102], з чим неможливо не погодитись.

Втім, розділ «Множинна дискримінація та права жінок» Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року встановлює, що «результати дослідження «Гендерні аспекти, розвиток сільського господарства та сільських територій — Україна», проведеного у 2021 році Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН, свідчать про обмежену доступність багатьох послуг, зайнятості та правосуддя для жінок, які проживають у сільській місцевості» [201].

Так, «в сільській місцевості є актуальною проблема нерівності зарплат жінок та чоловіків. Жінки отримують на 15% менше ніж чоловіки за ту ж саму роботу. Через низку факторів, зокрема обмежений доступ до переважної більшості ресурсів, жінкам важко реалізувати себе в професійній сфері» [65], – про що зазначає Людмила Шемелинець, заступниця Міністра аграрної політики та продовольства України.

Частина 2 ст.4 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» встановлює принцип «добровільності та відкритості членства у сільськогосподарському кооперативі, сільськогосподарському кооперативному об'єднанні», який передбачає «право вільного вступу до сільськогосподарського кооперативу, сільськогосподарського кооперативного об'єднання будь-якої особи, яка ... готова взяти на себе всі пов'язані з членством у такому кооперативі, кооперативному об'єднанні обов'язки, недискримінаційні за гендерною, соціальною, расовою, політичною, релігійною або іншими ознаками, а також право вільного виходу з такого кооперативу, кооперативного об'єднання» [199].

Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію», «на відміну від Закону України «Про кооперацію» та Закону України «Про споживчу кооперацію», є більш спрямованим на включення основ гендерної політики у кооперативні відносини, оскільки закріплює положення про «недискримінаційні за гендерною ознакою обов'язки», що відповідає принципу відкритості членства Міжнародного кооперативного альянсу» [271, с. 210]. При цьому, на наше переконання, законодавство України про сільськогосподарську кооперацію продовжує залишатися неповноцінно гендерно чутливим та гендерно орієнтованим.

Ми вважаємо, що «однократне згадування в контексті обов'язків членів кооперативу недискримінації за гендерною ознакою в межах принципу добровільності та відкритості членства свідчить про недостатній рівень уваги з боку законодавця до питання гендерної рівності у сільськогосподарській кооперації в Україні» [316, с. 75], недостатнє впровадження у кооперативне законодавство гендерно орієнтованого підходу, значення якого все більше актуалізується на сучасному історичному етапі.

Втім, варто підкреслити, що певні позитивні зрушення у кооперативному законодавстві все-таки відбулись, оскільки Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» № 469/97-ВР взагалі не містив окремої статті, яка б передбачала перелік основних принципів сільськогосподарської кооперації, виключно посилення на те, що загальні принципи у таких кооперативах і кооперативних об'єднаннях регулюються Законом України «Про кооперацію», який, у свою чергу, досі не містить положень про гендерну рівність або заборону дискримінації за гендерною ознакою.

Ми пропонуємо оновити кооперативне законодавство України задля забезпечення рівності жінок та чоловіків у кооперативах, зокрема сільськогосподарських кооперативах шляхом внесення змін до ст.4 («Основні принципи сільськогосподарської кооперації») Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», а також ст.4 («Основні принципи кооперації») Закону України «Про кооперацію», та законодавчого закріплення окремого принципу гендерної рівності та гендерної інтеграції у кооперативі

(сільськогосподарському кооперативі) з метою підкреслення його значущості у реаліях сьогодення, зміст якого деталізуємо нижче.

На наш погляд, «принцип гендерної рівності та гендерної інтеграції у кооперативі (сільськогосподарському кооперативі)» передбачає «недопущення дискримінації за ознакою статі, забезпечення рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків – членів кооперативу (сільськогосподарського кооперативу), рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті рішень, рівної оплати праці, однакового доступу до керівних посад та кооперативної освіти, що сприятиме реалізації гендерної демократії, справедливості та паритету у кооперації (сільськогосподарській кооперації)» [313, с. 138].

На жаль, як зазначають експерти, «незважаючи на наявність профільних законів України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»...їх норми залишаються переважно декларативними...» [261] та, як наслідок, не усувають гендерний розрив, що існує на практиці.

Де Шуттер підкреслює, що «держави повинні розвивати і реалізовувати сільськогосподарську політику з урахуванням гендерних питань, щоби просувати справжню і суттєву рівність» [217, с. 4], з чим ми цілковито погоджуємось.

До того ж, варто звернути увагу на твердження Т. Сироїд та Л. Фоміни про те, що «гендерна нерівність є основною причиною та наслідком голоду та бідності» [224, с. 220], що свідчить про негативний вплив гендерної нерівності між жінками та чоловіками на забезпечення продовольчої безпеки держави.

Ми погоджуємось із твердженням, що «досягнення гендерної рівності – складний багатовимірний процес, адже питання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків комплексно відображається в усіх сферах суспільного життя» [47, с. 4].

На нашу думку, одним з основних напрямків, який сприятиме досягненню гендерної рівності та гендерної інтеграції у сільськогосподарських кооперативах має стати розробка та реалізація дієвих довгострокових державних, регіональних, місцевих програм, концепцій, проєктів у сфері сільськогосподарської кооперації із

обов'язковим врахуванням аспектів гендерної рівності, які серед іншого будуть включати такі заходи як, наприклад: проведення на місцевому, регіональному, державному рівнях інформаційно-роз'яснювальних кампаній серед членів або потенційних членів сільськогосподарських кооперативів з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків задля підвищення рівня обізнаності жінок та чоловіків щодо їхніх прав, шляхів та інструментів протидії дискримінації за ознакою статі, передбачених національним законодавством, а також щодо міжнародних стандартів у сфері захисту від гендерної дискримінації; надання жінкам безоплатної кваліфікованої допомоги в отриманні досвіду у сфері сільськогосподарської кооперації через коучинг, менторство, вебінари, семінари, навчальні курси, що також сприятиме підвищенню рівня кооперативної освіти в Україні, тощо.

У вищезазначених заходах ми вбачаємо основу для впровадження у кооперативному секторі економіки України гендерно орієнтованого підходу, який є важливим «для забезпечення соціальної справедливості, рівноправного і стабільного людського розвитку» [47, с. 7] та означає «обов'язкове врахування інтересів та досвіду як жінок, так і чоловіків під час розроблення, реалізації, моніторингу й оцінювання стратегічних заходів і програм у політичній, економічній та соціальній сферах, щоб забезпечити одержання чоловіками та жінками однакової вигоди від реалізації цих заходів і програм та ліквідувати будь-яку нерівність» [77, с. 19].

Новелою Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» у новій редакції є закріплення положень, присвячених кооперативній освіті.

Доречною є позиція відносно того, що «соціальна функція сільськогосподарського кооперативу має зосереджуватися на таких пріоритетних напрямках, як ... підвищення рівня освіти та культури членів кооперативу» [264, с. 533].

Важливо, що наразі профільний закон, присвячений сільськогосподарській кооперації, містить принцип сприяння розвитку сільськогосподарської кооперації, який передбачає «обмін досвідом, науково-технічною інформацією, підвищення

кваліфікації, освіти і навчання членів сільськогосподарських кооперативів, членів органів управління і найманих працівників» [199].

На наш погляд, закріплення зазначеного принципу свідчить про збільшення уваги з боку законодавця до питання розвитку кооперативної освіти серед українців.

Необхідно підкреслити, що кооперативна освіта є важливою передумовою ефективного розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні, зокрема у післявоєнний період. Сприяння розвитку мережі кооперативної освіти має стати одним із пріоритетних напрямків державної політики.

Популяризатор кооперативного руху на Галичині – Євген Храпливий – «наполягав на значенні освіти та набутті умінь і навичок для розвитку кооперації на селі» [82, с. 25], на що доцільно звертає увагу Т.В. Келеберда. Кооператор робить «основний акцент у своїх працях на розвиток самоосвіти господарів та кооператорів на селі; формування нового типу селянина – зразкового хлібороба та освіченого громадянина» [82, с. 25].

Ю. В. Ушкаренко акцентує увагу на поглядах Б. Мартоса відносно культурно-просвітницької діяльності кооперації, та зазначає, що «у «Теорії кооперації» при характеристиці культурно-просвітницької діяльності кооперації (робота бібліотек, клубів, медпунктів, шкіл, сплата за навчання сільських дітей у навчальних закладах) Б. Мартос особливо підкреслював, що ця діяльність є не другорядною, а знаходиться в центрі уваги членів кооперативу та його керівництва [264, с. 533]. Вважаємо, що погляди Б. Мартоса в контексті просвітницької діяльності кооперації є актуальними для сьогодення, керівництво кооперативів має надавати вагоме значення кооперативній освіті, яка сприятиме розбудові кооперативного руху на теренах України.

Кооперативна освіта розглядається як «здійснення заходів щодо навчання та підвищення кваліфікації членів сільськогосподарських кооперативів, членів органів управління і найманих працівників таких кооперативів у сфері діяльності сільськогосподарського кооперативу для підвищення ефективності його господарської діяльності» [199].

На нашу думку, вказане нормативне визначення є доволі поверховим та таким, що не розкриває сутності кооперативної освіти.

Ми пропонуємо внести зміни до частини 1 статті 1 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» та передбачити, що кооперативна освіта – це «комплекс заходів, спрямованих на навчання, професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації членів сільськогосподарських кооперативів, членів органів управління і найманих працівників таких кооперативів, які організовуються та здійснюються з метою підвищення ефективності господарської діяльності сільськогосподарських кооперативів шляхом забезпечення обізнаності щодо особливостей порядку створення та реєстрації сільськогосподарських кооперативів, а також прав та обов'язків їхніх членів, інформування про актуальні для сільськогосподарських кооперативів зміни у законодавстві України, ознайомлення з новітніми сільськогосподарськими технологіями, міжнародним досвідом сільськогосподарської кооперації, роз'яснення специфіки організації кооперативного маркетингу і логістики, повідомлення про програми та умови отримання державної підтримки тощо» [314, р. 230].

Задля узгодження положень Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», Закону України «Про освіту» та Закону України «Про кооперацію», а також приведення термінології у відповідність, на нашу думку, необхідно «передбачити у профільному Законі України «Про освіту» такий вид освіти як «кооперативна», а також розробити та закріпити у вказаному нормативному акті та Законі України «Про кооперацію» дефініцію терміна «кооперативна освіта»» [310, р. 44], з урахуванням наведених у дисертаційній роботі пропозицій.

Враховуючи те, що сучасні правові реалії характеризуються наявністю значного масиву нормативно-правових актів, які, на жаль, не завжди узгоджуються між собою та потребують упорядкування, робота над систематизацією законодавства задля покращення його якості, підвищення ефективності та доступності, є об'єктивно необхідною.

У цьому контексті доречним є висновок С. Єсімова відносно значущості

діяльності законодавця щодо нівелювання існуючих у законодавстві прогалин та упорядкування нормативно-правових актів: «одним з найважливіших напрямів діяльності законодавця є робота з подолання проблем правотворчої діяльності та систематизації законодавства» [64, с. 216].

Н. Мироненко у своєму дослідженні звертається до наукового підходу В. Сивицького, на думку якого, «результат систематизації...повинен відповідати таким вимогам: повнота, детальність та зрозумілість регулювання, зручність користування системою нормативно-правових актів та правових норм, єдність нормативно-правового масиву, відсутність у ньому протиріч» [126, с. 133]. На наш погляд, врахування законодавцем під час процесу систематизації нормативно-правових актів вимог, окреслених В. Сивицьким, сприятиме повноцінному зведенню актів законодавства до єдності, нівелюванню неточностей, колізій, прогалин у законодавстві.

У свою чергу, «основними формами систематизації аграрного законодавства України, що виділяються представниками юридичної науки, є інкорпорація, консолідація та кодифікація» [5, с. 21], – про що зазначає Н. О. Багай.

Ми вважаємо, що для упорядкування та вдосконалення правових норм, які регулюють створення та діяльність кооперативів, зокрема, сільськогосподарських, доцільно «запровадити в Україні модель загального правового регулювання кооперації, яка буде основана на єдиному концептуальному кодифікованому акті» [313, с. 133].

Ми переконані, що кодифікація кооперативного законодавства є «...одним із вирішальних напрямів формування сприятливого середовища для розвитку сучасного кооперативного руху в Україні...» [318, р. 86].

Варто відзначити, що нормативне визначення поняття «кодифікація» відсутнє.

При цьому існує значна кількість доктринальних підходів до тлумачення вказаної категорії, які відображають сутність та значення процесу кодифікації законодавства.

Так, «кодифікація є формою систематизації законодавства, ефективним

засобом впорядкування правових норм, великий масив яких проходить якісне опрацювання та об'єднується у логічно структурований акт, що вибудовує цілісний системний підхід до правового регулювання певної сфери суспільних відносин та удосконалює його» [279, с. 365].

А. Штефан слушно зауважує, що «...в процесі кодифікації відбувається усунення прогалин, подолання колізій, уніфікація уживаної термінології, відмова від застарілих норм, загальне підвищення якості та ефективності законодавства» [279, с. 365].

На думку Н. М. Пархоменко, з позицією якої відносно значення та ефективності процесу кодифікації ми погоджуємось, відзначає, що це «важлива передумова забезпечення якості та ефективності правового регулювання суспільних відносин, усунення прогалин і суперечностей у праві, зміцнення законності та правопорядку в суспільстві та в державі, загалом становлення та розвитку національної правової системи шляхом удосконалення законодавства» [147, с. 11].

І. В. Борщевський, розглядаючи теоретичні засади кодифікації законодавства, робить висновок, що «кодифікація законодавства - це форма упорядкування нормативно-правових актів, що поєднує ознаки як правотворчості (створення нових норм права), так і систематизації (виключення повторів, протиріч, усунення прогалин) законодавства. Вона здійснюється лише суб'єктами, що наділені такими повноваженнями, на відповідних принципах, передбачає не лише зміну змісту, а й форму нормативно-правового акта, результатом якої є прийняття нового кодифікованого акта. Різновидами такого нормативно-правового акта є кодекс, статут» [8, с. 20].

На нашу думку, наразі є нагальна потреба у кодифікації кооперативного законодавства.

Н. О. Багай, яка в контексті необхідності «систематизації аграрного законодавства України» акцентувала увагу на тому, що кодифікація є провідною формою систематизації, відзначила, що кодифікація «...сприятиме уніфікації та підвищенню ефективності правового регулювання аграрних відносин» [5, с. 21].

О. М. Пащенко, досліджуючи проблемні аспекти кодифікації аграрного законодавства в контексті законодавства про сільськогосподарську кооперацію, звернув увагу на те, що на сучасному етапі немає єдиного підходу до кодифікації кооперативного законодавства.

Науковець доречно зауважує: «про відсутність єдиного підходу до кодифікації, як аграрного так і кооперативного законодавства, а також про дещо хаотичний характер новел свідчить той факт, що Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 21 липня 2020 року фактично виведений за межі системи кооперативного законодавства України» [149, с. 83].

Г. В. Лаврик зазначає, що «...з моментом регулювання кооперативного руху кооперативним законодавством...пов'язується поділ країн на 2 групи. Це країни: (а) у яких кооперативний рух виник до прийняття спеціальних законів про кооперацію, і (б) у яких за наявності кооперативного руху не було проведено кодифікації кооперативного законодавства, хоча були прийняті законодавчі акти про окремі види кооперативів або про кооперацію в окремих суб'єктах федерації або конфедерації. Існують держави, в яких кодифікація кооперативного законодавства передувала кооперативному руху» [108].

Перевагами кодифікованого акта кооперативного законодавства України, як вірно підкреслює А. І. Брінцов, досліджуючи питання кодифікації аграрного законодавства України, є «повне, всебічне, докладне та безпосереднє регулювання...відносин, що виключає необхідність деталізації його положень в інших законодавчих актах..., зведення до мінімуму кількості аграрних нормативно-правових актів, надання структурі аграрного законодавства цілісного, логічно впорядкованого, системного характеру...» [10, с. 13].

Ми наголошуємо на необхідності проведення систематизації нормативно-правових актів, норми яких регулюють кооперативні відносини в Україні, розроблення проекту, а згодом прийняття Кооперативного кодексу України, який буде містити розділ, наповнений нормами законодавства, які мають загальне значення для створення та діяльності всіх видів кооперативів в Україні, та окремі розділи, присвячені спеціальному правовому регулюванню окремих видів

кооперативів, зокрема, сільськогосподарських.

Цей акт має стати фундаментом для подальшої ефективної реалізації аграрної політики в Україні, оскільки забезпечить повноту, чіткість та ефективність нормативної регламентації кооперативних відносин, а також нівелює певну безсистемність, яка, як доцільно зазначає В. М. Масін, є «найсуттєвішою вадою сучасного кооперативного законодавства» [122, с. 39].

На наш погляд, кодифікація кооперативного законодавства спростить життя діючим та потенційним кооператорам, оскільки забезпечуючи зручне користування цілісним нормативно-правовим актом у сфері кооперації, зокрема, сільськогосподарської, який об'єднав у собі весь спектр існуючих правових норм, що регулюють кооперативні відносини, можна досягти кращого та чіткішого розуміння кооператорами та потенційними кооператорами юридичних особливостей кооперації, процесів створення, діяльності, припинення різних типів кооперативів тощо.

У вищенаведених пропозиціях розвитку спеціального законодавства України про сільськогосподарську кооперацію, а саме: Закону України «Про кооперацію» та Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», ми вбачаємо рушійну силу, яка у подальшому сприятиме досягненню сталого сільського господарства на теренах нашої держави, підвищенню ефективності функціонування сільськогосподарської кооперації, збільшенню кількості реально діючих сільськогосподарських кооперативів, які впроваджують гендерно орієнтований підхід, підвищенню показників їхньої діяльності із одночасним забезпеченням продовольчої та екологічної безпеки країни.

ВИСНОВКИ

На підставі комплексного дослідження аграрного та суміжних галузей національного законодавства, що регулюють кооперативні суспільні відносини, у висновках сформульовано пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення законодавчого забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні.

Досліджуючи сучасний стан та перспективи законодавчого забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні, авторка дійшла таких висновків:

1. Доведено, що у Законі України «Про кооперацію» та Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» у новій редакції відсутні норми, присвячені охороні навколишнього природного середовища, положення, які б закріплювали орієнтованість сільськогосподарської кооперації на забезпечення продовольчої та екологічної безпеки держави. Крім того, простежується неповноцінне орієнтування спеціального законодавства про сільськогосподарську кооперацію на забезпечення сталого сільського господарства, недостатня увага приділяється питанню гендерної рівності у сфері сільськогосподарської кооперації.

На сучасному етапі спостерігається «недостатній рівень синергії екологічної та аграрної політики держави, екологічні чинники недостатньо інтегровані в систему аграрних відносин, у кооперативне законодавство України, зокрема в контексті сільськогосподарської кооперації», що є негативним явищем.

Зважаючи на те, що сільське господарство, елементом якого є сільськогосподарська кооперація, здійснює значний вплив на навколишнє природне середовище, питання досягнення синергетичного балансу екологічної та аграрної політики має бути на порядку денному задля розвитку сталого сільського господарства в Україні.

2. Задля ефективної реалізації у подальшому цілей сталого розвитку України та наближення сільськогосподарських кооперативів до європейської моделі сільськогосподарської кооперації пропонується доповнити ч.1 статті 3 «Основні цілі сільськогосподарської кооперації» профільного Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» пунктом 6 такого змісту: «забезпечення сталого

сільського господарства, спрямованого на досягнення економічної, продовольчої та екологічної безпеки держави».

3. Із урахуванням принципу пріоритетності вимог екологічної безпеки, передбаченого пунктом «а» статті 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», з метою повноцінного правового забезпечення екологічної безпеки у контексті сільськогосподарської кооперації, запропоновано доповнити частину 3 статті 12 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» пунктом 5 та визначити, що до основних обов'язків члена сільськогосподарського кооперативу відноситься «дотримання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища задля забезпечення екологічної безпеки держави».

Закон України «Про кооперацію» також не охоплює екологічних аспектів та не містить норм, присвячених питанню дотримання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Враховуючи зазначене, пропонується доповнити Закон України «Про кооперацію» статтею 23-1 «Екологічні засади діяльності кооперативів» та на законодавчому рівні визначити, що «кооперативна організація забезпечує дотримання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища задля забезпечення екологічної безпеки держави».

4. Проблема гендерної рівності в Україні, зокрема в кооперативному секторі економіки, має не абстрактно-теоретичний, а практичний характер, та потребує невідкладного вирішення.

Так, запропоновано оновити кооперативне законодавство України задля забезпечення рівності жінок та чоловіків у кооперативах, зокрема сільськогосподарських кооперативах, шляхом внесення змін до ст.4 («Основні принципи сільськогосподарської кооперації») Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», а також ст.4 («Основні принципи кооперації») Закону України «Про кооперацію», та законодавчо закріпити окремий «принцип гендерної рівності та гендерної інтеграції у кооперативі (сільськогосподарському кооперативі)» з метою підкреслення його значущості у реаліях сьогодення, який

передбачає недопущення дискримінації за ознакою статі, забезпечення рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків – членів кооперативу (сільськогосподарського кооперативу), рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті рішень, рівної оплати праці, однакового доступу до керівних посад та кооперативної освіти, що сприятиме реалізації гендерної демократії, справедливості та паритету у кооперації (сільськогосподарській кооперації).

Встановлено, що одним з основних напрямків, який сприятиме досягненню гендерної рівності та гендерної інтеграції у сільськогосподарських кооперативах, має стати розробка та реалізація дієвих довгострокових державних, регіональних, місцевих програм, концепцій, проєктів у сфері сільськогосподарської кооперації із обов'язковим врахуванням аспектів гендерної рівності.

5. Визначено, що Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» у новій редакції формує «корпоративно-кооперативну модель сільськогосподарської кооперації із акцентом саме на корпоративність», тобто відбувається «трансформація кооперативних правовідносин у корпоративно-кооперативні», що є певним чином негативним явищем, оскільки трансформує традиційний підхід до сутності сільськогосподарської кооперації, і як наслідок, поступово може призвести до втрати кооперативної ідентичності, культурної самобутності сільськогосподарських кооперативів.

6. Удосконалено законодавчі визначення понять «кооперація», «сільськогосподарська кооперація» та «кооперативна освіта», передбачені Законом України «Про кооперацію» та Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію».

Поняття «кооперація» пропонується визначити у статті 1 Закону України «Про кооперацію» як «сукупність кооперативних організацій (кооперативів та кооперативних об'єднань), члени яких, пов'язані фінансовими та матеріально-технічними ресурсами, на засадах добровільності, рівності, соціальної справедливості, взаємодопомоги та співробітництва, з метою задоволення власних економічних, соціальних та інших потреб провадять спільну господарську та іншу діяльність, сприяючи сталому розвитку суспільства та забезпечуючи екологічну

безпеку держави».

Запропоновано закріпити на законодавчому рівні у частині 1 статті 1 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» авторське визначення поняття «сільськогосподарська кооперація»: «сільськогосподарська кооперація – це сукупність автономних та незалежних кооперативних організацій (сільськогосподарських кооперативів та сільськогосподарських кооперативних об'єднань), члени яких, пов'язані фінансовими та матеріально-технічними ресурсами, провадять спільну господарську та іншу діяльність, спрямовану на забезпечення сталого сільського господарства, а також досягнення економічної, продовольчої та екологічної безпеки держави, на засадах добровільності, демократії та рівності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб», яке, на наше переконання, повною мірою відображає сутність сільськогосподарської кооперації.

Кооперативну освіту пропонується розуміти як «комплекс заходів, спрямованих на навчання, професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації членів сільськогосподарських кооперативів, членів органів управління і найманих працівників таких кооперативів, які організовуються та здійснюються з метою підвищення ефективності господарської діяльності сільськогосподарських кооперативів шляхом забезпечення обізнаності щодо особливостей порядку створення та реєстрації сільськогосподарських кооперативів, а також прав та обов'язків їхніх членів, інформування про актуальні для сільськогосподарських кооперативів зміни у законодавстві України, ознайомлення з новітніми сільськогосподарськими технологіями, міжнародним досвідом сільськогосподарської кооперації, пояснення специфіки організації кооперативного маркетингу та логістики, інформування про актуальні програми та умови отримання державної підтримки тощо».

З метою узгодження положень Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», Закону України «Про освіту» та Закону України «Про кооперацію», а також приведення термінології у відповідність слід передбачити у профільному Законі України «Про освіту» такий вид освіти як «кооперативна», а також

розробити та закріпити у вказаному нормативному акті та кооперативному законодавстві дефініцію терміна «кооперативна освіта», враховуючи наведені у дисертаційній роботі пропозиції.

7. З урахуванням специфіки сільськогосподарської кооперації, її цілей та принципів уточнено основні правові ознаки сільськогосподарської кооперації, серед яких пропонується виокремлювати: «автономність та незалежність»; добровільність, демократія та рівність; об'єднані фінансові та матеріально-технічні ресурси; «участь у спільній господарській та іншій діяльності»; «членський характер відносин»; «обслуговування потреб переважно членів сільськогосподарських кооперативних організацій»; «спрямованість на підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва»; спрямованість на збільшення доходів учасників сільськогосподарської кооперації на пропорційній основі; спрямованість на забезпечення сталого сільського господарства, а також досягнення економічної, продовольчої та екологічної безпеки держави.

8. Кооперативний сегмент аграрного сектору економіки України, важливим елементом якого є сільськогосподарська кооперація, особливо в умовах воєнного стану, потребує стабільної комплексної державної підтримки (фінансово-кредитної, інформаційної, консультативної, освітньої, правової тощо), у якій вбачається запорука ефективного функціонування кооперативного сектору економіки України, каталізатор збільшення кількості реально діючих сільськогосподарських кооперативів та покращення показників їхньої господарської діяльності.

У цьому контексті доцільно доповнити Закон України «Про державну підтримку сільського господарства в Україні» окремим розділом, присвяченим сільськогосподарській кооперації, у якому доцільно передбачити широкий спектр заходів державної підтримки сільськогосподарських кооперативів.

Запропоновано розроблення Міністерством аграрної політики та продовольства України, а також подальше схвалення Кабінетом Міністрів України окремої Державної цільової програми підтримки розвитку сільськогосподарських

кооперативів на період до 2030 року.

9. Здійснено «авторську періодизацію розвитку сільськогосподарської кооперації у незалежній Україні в контексті її законодавчого забезпечення», у хронологічному порядку виокремлено шість періодів: «I період: 1992-1997 роки; II період: 1997-2003 роки; III період: 2003-2009 роки; IV період: 2009-2013; V період: 2013-2020 роки; VI період: з 2020 року – до сьогодні».

У найближчому майбутньому планується виокремлення сьомого періоду функціонування сільськогосподарської кооперації в межах етапу «Розвиток сільськогосподарської кооперації у незалежній Україні», що буде обумовлено запуском процесів відбудови агропромислового комплексу України, і зокрема сільськогосподарської кооперації, у післявоєнний період.

10. Набув подальшого розвитку перелік чинників, що обумовлюють стримування розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні відповідно до сучасних викликів. Вважаємо, що до першорядних чинників, які на сучасному етапі обумовлюють стримування розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні, відносяться такі: слабка матеріально-технічна база; відсутність у кооператорів достатнього обсягу фінансових ресурсів для забезпечення ефективності господарської діяльності сільськогосподарських кооперативів; недосконалість нормативно-правового забезпечення функціонування сільськогосподарської кооперації; низький рівень кооперативної освіти українців; нерозгалужена система сільськогосподарських дорадчих служб, основною метою яких має бути підвищення рівня знань та вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення господарства серед населення України; відсутність належної державної підтримки кооперативного сектора економіки; поширення пандемії коронавірусної хвороби на території України; введення в Україні воєнного стану; повільні темпи поширення кооперативних ідей серед молоді, слабкий рівень мотивації задля залучення молоді до кооперативного сектора економіки тощо.

11. Незважаючи на те, що сільськогосподарські кооперативи є одними з основних суб'єктів, які потребують дорадчих послуг, Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» не містить поняття

«сільськогосподарський кооператив», при цьому оперує категорією «фермерське господарство».

Враховуючи зазначене, запропоновано розширити та деталізувати поняття «сільськогосподарська дорадча діяльність», визначене у ст.1 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», шляхом внесення сільськогосподарських кооперативів до переліку отримувачів дорадчих послуг на рівні із особистими селянськими та фермерськими господарствами: «сільськогосподарська дорадча діяльність – сукупність дій та заходів, спрямованих на задоволення потреб особистих селянських та фермерських господарств, сільськогосподарських кооперативів, господарських товариств, інших сільськогосподарських підприємств усіх форм власності і господарювання, а також сільського населення у підвищенні рівня знань та вдосконаленні практичних навичок прибуткового ведення господарства».

12. Існує необхідність перегляду принципу фінансування дорадчої діяльності в Україні у повоєнний період та внесення змін до ст.5 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» шляхом закріплення оновленої системи фінансування дорадчої діяльності, яка передбачає використання різних джерел із закріпленим відсотковим вираженням розміру фінансування: «Дорадча діяльність проводиться за рахунок коштів: державного бюджету – 25%; місцевих бюджетів: бюджет області – 40% та бюджет територіальної громади – 35%. Додатковим (в силу непостійного характеру) джерелом фінансування дорадчої діяльності виступають гранти, проекти та програми міжнародної технічної допомоги, благодійні внески фізичних та юридичних осіб, інші джерела, не заборонені законом».

У міру становлення та подальшого розвитку системи сільськогосподарського дорадництва в Україні структура бюджетних коштів може змінюватися, проте на початковому етапі формування такої системи бюджетні кошти мають стати основою фінансування.

13. Акцентовано на необхідності запровадження ієрархічної трирівневої системи сільськогосподарських дорадчих служб, яка може стати одним із дієвих

чинників, який у подальшому нівелює бар'єр для доступу суб'єктів аграрного господарювання до інформаційно-консультаційних послуг, адже, зокрема, буде досягнуто рівновіддаленість служб від населених пунктів, що, як наслідок, позитивно вплине на розвиток сільськогосподарських кооперативів, із закріпленням відповідного розділу «Система сільськогосподарських дорадчих служб» у Законі України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність»: відділи сільськогосподарських дорадчих служб в межах територіальних громад (кількість може варіюватися в залежності від кількості населених пунктів, площі територіальної громади та кількості населення) (місцевий рівень); обласні (регіональні) сільськогосподарські дорадчі служби (регіональний рівень); Департамент сільськогосподарського дорадництва Міністерства аграрної політики та продовольства України (національний рівень).

Доцільно створення окремих спеціалізованих департаментів в межах Міністерства аграрної політики та продовольства України: департаменту сільськогосподарського дорадництва та департаменту сприяння розвитку сільськогосподарських кооперативів.

14. Внесено пропозиції щодо удосконалення проекту цифрового дорадництва, який представлено системою відповідних веб-ресурсів, в контексті акцентування уваги на регіональній специфіці сільськогосподарського дорадництва шляхом запровадження в Україні регіональних веб-платформ цифрового дорадництва, які будуть сприяти нівелюванню стримуючих чинників для доступу суб'єктів аграрного господарювання до інформаційно-консультаційних послуг сільськогосподарських дорадників, сільськогосподарських дорадчих служб.

15. Наголошено на необхідності закріплення у ст.3 Господарського кодексу України дефініції поняття «внутрішньогосподарська діяльність» з метою нівелювання розбіжностей на семантичному рівні та однакового тлумачення вказаної категорії на рівні з термінами: «господарські відносини», «внутрішньогосподарські відносини», «господарська діяльність».

Обґрунтовано потребу в узгодженні положень Податкового Кодексу України

із положеннями Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», яким передбачені термінологічні новели: «сільськогосподарський кооператив, що діє без мети отримання прибутку», «сільськогосподарський кооператив, що діє з метою отримання прибутку», «сільськогосподарське кооперативне об'єднання», «патронажні дивіденди», оскільки Податковий кодекс України досі містить застарілу термінологію, яка не відповідає спеціальному кооперативному законодавству.

16. Набули подальшого розвитку наукові положення щодо упорядкування та вдосконалення правових норм, які регулюють створення та діяльність кооперативів, зокрема, сільськогосподарських, шляхом здійснення «систематизації кооперативного законодавства» та запровадження в Україні моделі загального правового регулювання кооперації, яка буде базуватися на єдиному концептуальному кодифікованому акті – Кооперативному кодексі України, який міститиме розділ, наповнений нормами законодавства, що мають загальне значення для створення та діяльності всіх видів кооперативів в Україні, та окремі розділи, присвячені спеціальному правовому регулюванню окремих видів кооперативів, зокрема, сільськогосподарських.

17. Узагальнено зарубіжний досвід розвитку та правового регулювання сільськогосподарської кооперації. Слід зазначити, що доцільно взяти до уваги позитивний досвід підтримки сільськогосподарських кооперативів з боку уряду Канади, який характеризується значною кількістю різнопрофільних програм та ініціатив, спрямованих на розвиток кооперативного сектору економіки, досвід Грузії у сфері моніторингу діяльності сільськогосподарських кооперативів задля успішного розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні, досвід Іспанії у питанні гендерної рівності між жінками та чоловіками у сільському господарстві та доповнити кооперативне законодавство України нормами, які стосуються забезпечення гендерної рівності у кооперативах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрна реформа в Україні : монографія / П. І. Гайдуцький, П. Т. Саблук, Ю. О. Лупенко [та ін.] ; ред. П. І. Гайдуцький. Київ : ІАЕ, 2005. 424 с.
2. Азбука прав працюючих жінок і гендерної рівності / Міжнародна організація праці. 2-ге вид. Женева : Міжнародне бюро праці, 2010. 244 с.
3. Алексеєнко Л. М., Олексієнко В. М., Юркевич А. І. Економічний словник : банківська справа, фондовий ринок (українсько-англійсько-російський тлумачний словник). Київ ; Тернопіль : Максимум ; Економічна думка, 2000. 592 с.
4. Бабенко С. Г. Стратегія розвитку кооперативного сектора економіки України. *Економіка і прогнозування*. 2003. № 4. С. 38–51.
5. Багай Н. О. Теоретико-методологічні засади розвитку аграрного законодавства України в умовах євроінтеграції : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2021. 52 с.
6. Бебко С. В. Механізм управління кооперацією закладів вищої освіти для розвитку глобальної конкурентоспроможності : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03 / Київський національний університет технологій та дизайну. Київ, 2022. 394 с.
7. Білека А. А. Вихідні засади локального нормативно-правового регулювання відносин у сільськогосподарських кооперативах: до характеристики сучасної інтерпретації. *Вісник Запорізького національного університету. Серія : Юридичні науки*. 2013. № 1(2). С. 118–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2013_1%282%29__21 (дата звернення: 10.01.2023).
8. Борщевський І. В. Теоретичні засади кодифікації законодавства. *Вісник ОНУ*. 2007. Том 12. Випуск 11. С. 16–21.
9. Бринцев О. В. До питання про визначення поняття господарської діяльності. *Вісник господарського судочинства*. 2013. № 6. С. 63–66.
10. Брінцов А. І. Кодифікація аграрного законодавства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2018. 21 с.

- 11.Бурик З. М. Обслуговуюча кооперація сільських територій: досвід політики держав ЄС. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 7. С. 96–102. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.7.96>
- 12.Бурляй А. П. Організаційно-економічне забезпечення екологізації сільського господарства в умовах сталого розвитку : дис. ... д-ра. екон. наук : 08.00.03 / Миколаївський національний аграрний університет. Умань, 2020. 479 с.
- 13.Бутенко В. І., Філіппов К. В. Універсальна і кредитна кооперація в системі сільськогосподарської кооперації українського села періоду НЕПУ. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Історія*. 2010. Вип. 42. С. 66–74.
- 14.Варламова С. І., Варламова І. С. Екологічна безпека та сталий розвиток взаємозв'язок та взаємовплив. *Ефективна економіка*. 2017. № 7. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5679> (дата звернення: 02.01.2024).
- 15.Вдала порада: як повернути дорадчі служби у ланцюг агровиробництва. *Agravery.com* : вебсайт. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/vdala-porada-ak-povernuti-doradci-sluzbi-u-lancug-agrovirobnictva> (дата звернення: 10.08.2024). – Назва з екрана.
- 16.Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.
- 17.Верховний Суд опублікував огляд судової практики ВС в господарських справах за участю сільськогосподарських кооперативів. *Судова влада України* : вебсайт. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1556389/> (дата звернення: 10.08.2024). – Назва з екрана.
- 18.Використання соціально-економічного потенціалу кооперації для розвитку сільських територій України : науково-аналітична доповідь / В. Борщевський, І. Куліш, Н. Цимбаліста, І. Кравців. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2017. 56 с.
- 19.Вісин В. В. Кооперативний рух на Волині у другій половині XIX – першій третині XX ст.: історичний аспект: дис. ... докт. істор. наук : 07.00.01 / Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк,

2015. 522 с.
20. Вісин В. В. Формування кооперативної ідеології в Російській імперії у другій половині XIX – на початку XX століття. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія : Гуманітарні науки*. 2013. Вип. 11. С. 6–14.
21. Гаєцька-Колотило Я. З., Ільків Н. В. Аграрне право України : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 2015. 548 с.
22. Гаєцька-Колотило Я. З. Організаційно-правові форми сільськогосподарської кооперації в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Львівський національний університет імені І. Франка. Львів, 2003. 201 с.
23. Гафурова О. В. Сільськогосподарські кооперативи як суб'єкти аграрних правовідносин. *Науковий вісник Ужгородського національного Університету. Серія : Право*. 2024. Вип. 82: ч.2. С. 53–57. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.2.8>
24. Гафурова О. В., Марченко С. І. Окремі аспекти реалізації прав селян на землю. *Право. Людина. Довкілля*. 2020. Том 11, № 3. С. 50–57. DOI <https://doi.org/10.31548/law2020.03.006>
25. Гафурова О. В., Новак Т. С. Екологічна інформація і інформація про стан продовольчої безпеки: співвідношення понять. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства : збірник наукових статей*. Івано-Франківськ, 2023. № 62. С. 3.1–3.10.
26. Гелей С. Д., Пастушенко Р. Я. Теорія та історія кооперації : підручник. Київ : Знання, 2006. 513 с.
27. Гелей С., Пастушенко Р. “Просвіта” і кооперативний рух у Галичині (друга половина XIX – початок XX ст.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : збірник наукових праць*. Львів, 2010. Вип. 19. С. 145–150.
28. Герасимчук О. М. Розвиток споживчої кооперації на Чернігівщині в роки столипінської аграрної реформи (1907–1916 рр.). *Сіверщина в історії*

- України : збірник наукових праць*. Київ–Глухів, 2014. Вип. 7. С. 222–225.
- 29.Гладкий С. О. Кооперативне право : навчально-методичний посібник. Полтава : ПУЕТ, 2016. 263 с. URL: http://www.pravo.puet.edu.ua/files/lic2016bac/kp_03.pdf (дата звернення: 25.08.2023).
- 30.Гнатишин Л. Б., Прокопишин О. С., Бутов А. М. Кооперація як чинник формування стратегічного потенціалу суб'єктів агробізнесу. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Т. 5, № 2. С. 16–24. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2020-2-2>
- 31.Гойчук О. І., Курило В. І. Продовольча безпека та необхідність її правового забезпечення. *Адвокат*. 2006. № 3. С. 3–5.
- 32.Гончаренко В. В. Кредитна кооперація в Україні: етапи становлення та особливості розвитку. *Інформаційний вісник національної сільськогосподарської палати України*. 2008. № 3. С. 33–35. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/5192/1/2008-Gonch-1a.pdf> (дата звернення: 11.10.2023)
- 33.Гончаренко В. В. Кредитна кооперація. Форми економічної самопомоги сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика) : монографія. Київ : Глобус. 1998. 330 с.
- 34.Гончаренко В. В. Міжнародні кооперативні принципи та унікальність кооперативів як форми господарювання. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. 2011. Вип. 3. С. 330–338. URL: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/3.2/330.pdf> (дата звернення: 21.12.2023).
- 35.Гончаренко В. В. Особливості історичних моделей української кредитної кооперації. *Наукові праці. Економічні науки : збірка наукових праць*. Миколаїв, 2001. № 9. С. 33–38.
- 36.Горбонос Ф. В. Кооперація як форма прояву відносин. *Економіка АПК*. 2004. № 9. С. 26–32.
- 37.Господарський кодекс України : Закон України № 436-IV від 16.01.2003 : зі

- змiнами вiд 08.03.2024. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 08.03.2024).
- 38.Гребенюк М. В., Яновська О. Є. Політика забезпечення продовольчої безпеки в новелах законодавства деяких країн світу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4: ч.1. С. 37–40.
- 39.Грек В. І. Кооператив як організаційно-правова форма сільськогосподарської кооперації. *Агросвіт*. 2011. № 16. С.32–35.
- 40.Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення : монографія. Херсон : Гельветика, 2019. 596 с.
- 41.Григор'єва Х. А. Законодавство про сільськогосподарську кооперацію : наслідки «корпоративної ін'єкції». *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 73–77. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.12>
- 42.Григор'єва Х. А. Переробна кооперація в сільському господарстві України: правове регулювання організації та діяльності : монографія. Одеса : Юридична література, 2015. 248 с.
- 43.Гулевець О. В. Правове регулювання сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні: найгостріші проблеми сьогодення. *Юридична наука*. 2020. № 8 (110) С. 66–72. DOI: <https://doi.org/10.32844/10.32844/2222-5374-2020-110-8.08>
- 44.Гулевець О. В. Роль сільськогосподарської дорадчої служби в агропромисловому комплексі України: особливості правового забезпечення. *Юридична наука*. 2020. Вип. 7. С. 52–59.
- 45.Гуменюк М. М., Неміш Д. В., Баланюк І. Ф., Шеленко Д. І. Основні чинники ефективного функціонування малого аграрного підприємництва. *Вісник аграрної науки*. 2021. № 9. С. 80–88. DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202109-11>
- 46.Гендерна політика в нормативно-правових документах. Частина 1 /

- Г. Г. Жуковська, К. Б. Левченко, О. О. Остапенко, О. І. Сулова ; ред. К. Б. Левченко. Київ : ДРІДУ НАДУ при Президентові України, 2020. 186 с.
47. Гендерно орієнтований підхід у бюджетному процесі : практичний посібник / Т. Іваніна, О. Кисельова, М. Колодій, О. Остапчук, О. Цюпа. Київ : Віваріо, 2020. 88 с.
48. Дема Д. І. Фактори, які стримують розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Кооперативні читання: 2019 рік» (Житомир, 7 червня 2019 р.)*. Житомир : ЖНАЕУ, 2019. С. 68–71.
49. Дідківська Л. В. Вихідні чинники формування сільськогосподарської кооперації в Україні на початку ХХ століття. *Історія народного господарства та економічної думки України : збірник наукових праць*. Київ, 2008. Вип. 41. С. 111–123.
50. Добрунік Т., Кузнєцова О. Проблеми і напрямки розвитку аграрного сектору України в умовах економічної нестабільності. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 42. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-25>
51. Долгошея Н. О. Сільськогосподарська кооперація : конспект лекцій. Миколаїв : МНАУ, 2014. 217 с. URL: https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3001/1/Dolgosheya_SGK_KL.pdf (дата звернення: 03.01.2024).
52. Долинська М. Порівняльний аналіз правового статусу фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2021. № 2 (30). С. 143–151.
53. Досвід Канади та країн Європейського Союзу у сфері політики з підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. *zerno.org.ua* : вебсайт. URL: <https://www.zerno.org.ua/download/file/53-dosvid-kanady-ta-krain-ies-u-sferi-polityky-z-pidtrymky-rozvytku-silskohospodarskykh-obsluhovuiuchykh-kooperatyviv> (дата звернення: 01.11.2023). – Назва з екрана.
54. ДСТУ ISO 14001:2015. Системи екологічного управління. Вимоги та

- настанови щодо застосовування. Чинний від 21.12.2015. Київ : УкрНДНЦ, 2016. 30 с. (Національні стандарти України).
55. Дубина М. П. Значення сільськогосподарської кооперації в аграрному секторі економіки. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. Т. 21, № 8. С. 204–209.
56. Дубинка Д. Farm to Fork strategy: кооператив «Ягідний рай» успішно розвиває європейську концепцію на Хмельниччині. *Ягідник*. 2021. № 2(22). С. 56–59.
57. Думанська І. Ю. Кооперативні банки в системі фінансового забезпечення інноваційного процесу в аграрному секторі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки*. 2018. Вип. 30: ч.4. С. 114–117.
58. Екозаконодавство в АПК: порушення, відповідальність, судова практика. *ECOBUSINESS* : вебсайт. URL: <https://ecolog-ua.com/news/ekozakonodavstvo-v-apk-porushennya-vidprovidalnist-sudova-praktyka> (дата звернення: 07.01.2024). – Назва з екрана.
59. Економічна енциклопедія / відп. ред. С. В. Мочерний. Київ : Академія, 2001. Т. 2. 848 с.
60. Енциклопедія українознавства : словникова частина / ред. В. Кубійович. Львів : Молоде життя, 1994. Т. 3. С. 1125–1127.
61. ЄБРР та ФАО схвалюють важливе законодавство України про сільськогосподарську кооперацію. *Організація Об'єднаних Націй. Україна* : вебсайт. URL: <http://surl.li/ujmukc> (дата звернення: 10.05.2024).
62. Європейський зелений курс і кліматична політика України. URL : <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/evropeyskyu-zelenyy-kurs-i-klimatychna-polityka-ukrayiny> (дата звернення: 02.07.2024).
63. Єрмоленко В. М., Гафурова О. В., Новак Т. С. Правове забезпечення державної фінансової підтримки агросектору в воєнний та повоєнний періоди. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 281–287. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.50>
64. Єсімов С. Основні напрями вдосконалення законодавства щодо використання інформаційних технологій у публічному управлінні. *Вісник Національного*

- університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки. 2017. № 865. С. 215–223.
65. Жінки у сільській місцевості отримують на 15% меншу зарплатню ніж чоловіки, - Людмила Шемелинець. *Урядовий портал* : вебсайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zhinky-u-silskii-mistsevosti-otrymuiut-na-15-menshu-zarplatniu-nizh-choloviky-liudmyla-shemelynets> (дата звернення: 10.09.2024). – Назва з екрана.
66. Жураковська Л. А. Сільськогосподарська кооперація як чинник стимулювання структурних зрушень у сільськогосподарському виробництві в Україні. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2020. 6 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-10/silskogospodarska-kooperatsiya.pdf> (дата звернення: 11.10.2023).
67. Жушман В. П., Корнієнко В. М. Екологічні аспекти аграрної політики. *Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних праввідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти : матеріали «круглого столу» (Харків, 5 грудня 2014 р.)*. Харків, 2014. С. 104–106.
68. За сприяння ЄС України запустила Державний аграрний реєстр – онлайн платформу для підтримки фермерів. *Урядовий портал* : вебсайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/za-spriyannia-ies-ukraina-zapustyla-derzhavnyi-ahraryni-reiestr-onlain-platformu-dlia-pidtrymky-fermeriv> (дата звернення: 10.12.2023).
69. Завадський Й. С., Осовська Т. В., Юшкевич О. О. Економічний словник. Київ : Кондор, 2006. 356 с.
70. Закони потрібно виконувати і точково вдосконалювати, а не щоразу повністю змінювати – Голова ВРП Григорій Усик. *Вища рада правосуддя* : вебсайт. URL: <https://hcj.gov.ua/news/zakony-potribno-vykonuvaty-i-tochkovo-vdoskonalyuvaty-ne-shchorazu-povnistyu-zminyuvaty-golova> (дата звернення: 10.04.2024). – Назва з екрана.
71. Зауваження Головного юридичного управління до проекту Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» (реєстраційний № 0856). URL:

- <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/163844> (дата звернення: 10.04.2024).
72. Земельний Кодекс України : Закон України № 2768-III від 25.10.2001 : зі змінами від 21.09.2024. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення: 01.10.2024).
73. Земзюліна Н. І. Становлення радянської кооперації в 20-х рр. ХХ ст.: політико-правовий аспект. *Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки*. 2009. Вип. 160–161. С. 137–141.
74. Зіновчук В. В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. Київ : Логос, 1999. 256 с.
75. Зіновчук В. В. Принципи кооперації: вчора, сьогодні, ... завтра? *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Кооперативні читання: 2019 рік» (Житомир, 7 червня 2019 р.)*. Житомир : ЖНАЕУ, 2019. С. 6–15.
76. Зіновчук В. В. Чи підходить Україні європейська модель сільськогосподарської кооперації? *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Кооперативні читання: 2014» (Житомир, 27-29 березня 2014 р.)*. Житомир : ЖНАЕУ, 2014. С. 9–20.
77. Іваніна Т., Кисельова О., Колодій М. Гендерно орієнтоване врядування : практичний посібник. Київ : Юстон, 2021. 116 с.
78. Ільків Н. В. Державна екологічна політика як основа сталого розвитку аграрного сектора економіки. *Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law : collective monograph*. Riga : Izdevniecība “Baltija Publishing”, 2020. Р. 209–224. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-63-1.13>
79. Ільницька А. Кооперативні діячі Галичини кінця ХІХ — першої половини ХХ ст. (на матеріалах фонду фотографій Інституту досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника). *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника : збірник наукових праць*. Львів, 2018. Вип. 10. С. 549–570.
80. Ісаян А. М. Перспективи розвитку банківського кредитування АПК України

- на основі використання зарубіжного досвіду. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Проблеми інтеграції України у світовий фінансовий простір : збірник наукових праць*. Львів, 2013. Вип. 1 (99). С. 399–406.
81. Калачевська Л. І., Славкова О. П. Роль сільськогосподарських кооперативів у забезпеченні сталого сільського розвитку. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Кооперативні читання : 2017 рік» (Житомир, 2 вересня 2017 р.)*. Житомир : ЖНАЕУ, 2017. С.136–138.
82. Келеберда Т. В. Організація кооперативних відносин на селі: дис. ... д-ра філософії : 073 Менеджмент / Львівський національний аграрний університет. Львів, 2020, 224 с.
83. Кібенко К. А. Досвід зарубіжних країн у розвитку обслуговуючої кооперації селянських господарств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 18(2). С. 44–48.
84. Кількість зареєстрованих юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання на 01 жовтня 2023 року / Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/edrpo/ukr/EDRPU_2023/ks_opfg/arh_kzuo_opfg_23.htm (дата звернення: 11.08.2024).
85. Кількість зареєстрованих юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання на 01 липня 2024 року / Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/edrpo/ukr/EDRPU_2023/ks_opfg/arh_kzuo_opfg_24.htm (дата звернення: 11.08.2024).
86. Клименко Н. Г. Забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: стан, проблеми, перспективи. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2022. Вип. 30. С. 128–132. DOI <https://doi.org/10.32843/pma2663-5240-2022.30.22>
87. Ковальов Д. В. Історія сільськогосподарської кооперації в Україні:

- використання досвіду у сучасному контексті. *Ефективна економіка*. 2021. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2021/86.pdf (дата звернення: 27.05.2022).
88. Коверзнев В. О. Господарсько-правове забезпечення кооперації в Україні : монографія. Чернігів : НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2017. 384 с.
89. Коверзнев В. О. Порівняльний аналіз членства в кооперативних організаціях. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2016. Вип. 39. Том 1. С. 85-88.
90. Кодекс законів про працю України : Закон України № 322-VIII від 10.12.1971 : зі змінами від 24.08.2024. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 25.08.2024).
91. Конституція України : Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 : зі змінами від 01.01.2020. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 11.08.2023).
92. Кооперативи-гіганти: як об'єднання фермерів стали національними лідерами. *Agravery.com* : вебсайт. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/kooperativi-giganti-ak-obednanna-fermeriv-stali-nacionalnimi-liderami> (дата звернення: 29.11.2023). – Назва з екрана.
93. Кооперація або як отримати статус одного з найбільших виробників цукру у світі. URL: <http://www.ukrsugar.com/uk/post/kooperacia-abo-ak-otrimati-status-odnogo-z-najbilsih-virobnikiv-cukru-u-sviti> (дата звернення: 29.11.2022).
94. Корінець Р. Кооперативи: об'єднуватися з рівними та розраховувати на себе. *Агробізнес сьогодні* : вебсайт. URL: <https://agro-business.com.ua/agro/ekspertna-dumka/item/25082kooperatyvu-obiednuvatysia-z-rivnymy-ta-rozrakhovuvaty-na-sebe.html> (дата звернення: 01.08.2024). – Назва з екрана.
95. Корінець Р. Сільський розвиток. Посібник для фахівців з аграрного та сільського розвитку територіальних громад : монографія. Київ :

- ФОП Лопатіна О. О., 2023. 158 с.
96. Корнійчук Л. Я. Історія економічної думки України : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2004. 431 с.
97. Корпоратизація аграрного сектора економіки України : колективна монографія / О. В. Шубравська [та ін.] ; ред. О. В. Шубравська ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». Київ, 2020. 205 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/329.pdf> (дата звернення: 10.04.2024).
98. Корягіна А. Д., Зіновчук В. В. Економічна сутність поняття «кооперація». *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки*. 2010. № 3. С. 46–50.
99. Костецький Я. Є. Стратегія формування і розвитку аграрного сектору України: теорія і практика : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 356 с.
100. Котов І. В. Теоретичні основи управління сталим розвитком територіальних громад. *Право та державне управління*. 2023. № 3. С. 83–88. DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2023.3.12>
101. Красносельська А. А. Теоретико-методологічні засади екологізації сільськогосподарського виробництва. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. Вип. 8. С. 213–220. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.8-35>
102. Крилова В. В., Ніконова М. В. Шляхи розв'язання проблем системи кредитної кооперації в Україні. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : збірник наукових праць*. Львів, 2013. Вип. 1 (99). С. 237–245.
103. Курбет М., Король С. Аналіз екологічних аспектів соціальної відповідальності підприємств торгівлі та їх відображення в звітності. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики : збірник наукових праць*. Київ, 2023. Том 1 (48). С. 206–217. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.1.48.2023.3960>
104. Курман Т. В. Теоретико-методологічні засади правового забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2019. 22 с.
105. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень :

- курс лекцій. Тернопіль : Економічна думка. 2005. 124 с.
106. Куций А. Філософські засади кооперативного підходу в освітній діяльності. *Вісник Львівського університету. Серія : філософсько-політологічні студії*. 2020. Вип. 30. С. 70–76. DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.30.9>
107. Куцик П., Семів С., Куцик В., Полякова Ю., Шевчик Б. Стан, проблеми та пріоритети розвитку аграрної кооперації в Україні в контексті викликів сучасності. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики : збірник наукових праць*. Київ, 2023. № 1 (48). С. 282–297. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.1.48.2023.3956>
108. Лаврик Г. В. Сутнісний зміст кооперації і теоретико-правові засади її розвитку. *Проблеми законності : збірник наукових праць*. Харків, 2012. Вип. 120. (дата звернення: 10.10.2024).
109. Ланько О. Державна влада і кооперація. 1861 – 1917 (до постановки проблеми). *Сіверянський літопис*. 2013. № 1. С. 70–75.
110. Лац А. С. Кооперація: передумови виникнення і розвитку. *Ефективна економіка*. 2019. № 8. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/8_2019/153.pdf (дата звернення: 21.12.2023).
111. Легошина О. Л. Розвиток кредитних товариств у Російській імперії. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 20. С. 74–76.
112. Лемішко О. О. Особливості механізму реалізації екологічної політики в аграрному секторі економіки України. *Екологічна політика і право ЄС та їх імплементація у правову систему України : збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 16 травня 2019 р.)*. Київ, 2019. С. 219–221.
113. Лисяк О. Деякі правові проблеми членства у сільськогосподарському кооперативі та шляхи їх подолання. *Матеріали круглого столу «Правові виклики сучасності» (Харків, 20 грудня 2022 р.)*. Харків : Державний біотехнологічний університет, 2022. С. 75–79.
114. Лук'янова М. М. Сільська кооперація як основа місцевого розвитку. *Агросвіт*. 2018. № 12. С. 62–66.

115. Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Теоретико-методологічні засади розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. *Економіка АПК*. 2021. № 8. С. 31–39. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108031>
116. Магась-Демидас Ю. І. Кооперативний рух Правобережної України у 1860-ті – 1914 роки : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Черкаси, 2008. 28 с.
117. Малиновський Б. Чому кооператори і фермери проти законопроекту про сільгоспкооперацію? *Пропозиція* : вебсайт. URL: <https://propozitsiya.com/ua/chomu-kooperatory-i-fermery-proty-zakonoproektu-pro-silgospkooperaciyu> (дата звернення: 25.08.2024).
118. Манжура О. В. Біполярність та полівекторність поглядів українських економістів кінця XIX- початку XX століття на кооперацію: значення для сучасності. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 150-річчю утворення першого споживчого товариства в Україні та 200-річчю від часу заснування Львівського торговельно-економічного університету «150 років споживчій кооперації України: оцінюючи минуле, визначаємо майбутнє» (Львів, 13-14 грудня 2016 р.)*. Львів : ЛТЕУ, 2016. С. 121–122.
119. Марочко В. І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01. Київ, 1995. 43 с.
120. Мартос Б. Теорія кооперації : курс лекцій. Регенсбург ; Берхтесгаден : Український технічногосподарський інститут, 1947. 165 с.
121. Марушевський Г. Б. Інтеграція екологічної політики в аграрну політику в ЄС та Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 3. С. 79–83.
122. Масін В. М. Проблеми правового забезпечення розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів : дис... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Одеса, 2008. 198 с.
123. Масін В. М., Хріщева О. Г. Сучасний стан правового забезпечення сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті*

- Є. В. Васьковського «Дванадцять юридичні диспути з актуальних проблем приватного права» (Одеса, 31 травня 2024 р.). Одеса, 2024. С. 129–133.*
124. Матвіїшин Є. Г., Гарбариніна В. Ю. Підтримка публічними інституціями розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. *Демократичне врядування*. 2023. Вип. 1(31). С. 169–184. DOI: <https://doi.org/10.23939/dg2023.01.169>
125. Мельник О. І. Інтеграційні процеси як складова підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки. *Ефективна економіка*. 2016. № 3. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4839> (дата звернення: 10.04.2024).
126. Мироненко Н. Теоретичні підходи до визначення принципів кодифікації законодавства у сфері інтелектуальної власності. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2021. № 5. С. 128–139.
127. Мілька А. І. Ефективність соціально-економічної діяльності підприємств та організацій споживчої кооперації : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Полтавський університет економіки і торгівлі. Полтава, 2016. 197 с.
128. Міненко М. А. Громадські об'єднання: досвід Німеччини : монографія. Київ : КНТЕУ, 2015. 328 с.
129. Молдаван Л. Агроекологічні чинники продовольчої безпеки країни. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Економіка*. 2014. № 10. С. 46–51.
130. Молдаван Л. В. Державна підтримка розвитку кооперативних структур: теоретичні та практичні засади. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Кооперативні читання: 2019 рік» (Житомир, 7 червня 2019 р.)*. Житомир : ЖНАЕУ, 2019. С. 16–20.
131. Науково-практичний коментар до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» та суміжних правових актів / Р. Я. Корінець, М. Й. Малік, В. М. Масін [та ін.] ; ред.: Р. Я. Корінець, М. Й. Малік, В. М. Масін, М. П. Гриценко. Київ : ВАІТЕ, 2018. 184 с.
132. Невесенко А. В. Критерії та показники оцінки сталості розвитку аграрного

- сектору. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2016. Т. 2, № 12. С. 101–104.
133. Нестуля О. О., Аліман М. В. Борис Мартос і кооперація : монографія. У 2 книгах. Книга 1 : Кооперативна діяльність Б. Мартоса / ред. О. О. Нестуля. Полтава : ПУЕТ, 2017. 233 с.
134. Ничкалюк В. Г. Академік АН УРСР К. Г. Воблий – вчений і організатор економіко-географічної науки та цукрово-бурякової кооперації (перша половина ХХ століття) : дис. ... канд. істор. наук : 07.00.07 / Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України. Київ, 2018. 196 с.
135. Огляд продовольчої безпеки та політики. Проєкт з регулярного моніторингу продовольчої безпеки та аграрної політики у воєнний час в Україні. URL : <https://kse.ua/ua/oglyad-prodovolchoyi-bezpeki-ta-politiki/> (дата звернення: 07.01.2024).
136. Окрема думка судді Великої Палати Верховного Суду Лященко Н. П. на постанову від 24.04.2019 у справі №509/577/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81552773> (дата звернення: 10.04.2024).
137. Операція визначення поняття: види, правила та значення [*Електронний ресурс*] : реферат. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/logika/25202/> (дата звернення: 01.12.2021). – Назва з екрана.
138. сільськогосподарської обслуговуючої кооперації : навчальний посібник / Зіновчук В. В., Молдаван Л. В., Моссаковський В. Б. [та ін.] ; ред. Зіновчук В. В. Київ : Вища освіта, 2001. 464 с.
139. Особливості підготовки фахівців з управління зі знаннями кооперативної справи в умовах дистанційного навчання на кафедрі менеджменту імені професора Й.С. Завадського. *НУБіП України* : вебсайт. URL: <https://nubip.edu.ua/node/76483> (дата звернення: 01.06.2024). – Назва з екрана.
140. Охота Ю. В. Розвиток сільськогосподарських кооперативів в Україні: аналіз стану і динаміка результативності. *Colloquium-journal*. 2021. № 3 (90). С. 69–75. DOI: 10.24412/2520-2480-2021-390-69-75

141. Паневник Т. М., Болгарова Н. К. Історичний досвід та сучасні аспекти розвитку кооперації в АПК. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія : Економічні науки*. 2013. № 6. Т. 1. С. 274–279.
142. Панков О. І. Сталий розвиток у сільському господарстві. *Ефективна економіка*. 2011. № 5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=750> (дата звернення: 02.01.2024).
143. Пантелеймоненко А. О. Аграрна кооперація України: теорія і практика : монографія. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. 347 с.
144. Пантелеймоненко А. О. Становлення кооперації в українському селі: історико-економічні аспекти : монографія. Полтава : РВЦ ПУСКУ, 2006. 227 с.
145. Пантелеймоненко А. О. До питання про визначення сутності понять «кооперація» та «кооператив» у працях представників світової кооперативної думки. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2005. Вип. 37–38. С. 297–305.
146. Пантелеймоненко А. О. Споживча кооперація України. [*Електронний ресурс*]. URL: <https://www.academia.edu/4096701> (дата звернення: 10.08.2024). – Назва з екрана.
147. Пархоменко Н. М. Кодифікація законодавства: теоретико-історичні аспекти. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 3. С. 7–12.
148. Пахолук А. М. Аграрні фінансові правовідносини : дис. ... д-ра філософії : 081 Право / Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2023. 240 с.
149. Пащенко О. М. Проблеми кодифікації аграрного законодавства: на прикладі законодавства про сільськогосподарську кооперацію. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. № 2. С. 81–85.
150. Пащенко О. М. Земельні відносини у сільськогосподарських кооперативах: трансформація правового регулювання. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 4. С. 57–60. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.4.11>
151. Пащенко О. М. Проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1–2.

- C. 283–291. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.50>
152. Піменова О. В. Еволюція наукових поглядів на організацію сільськогосподарської кооперації. *Економіка та держава*. 2012. № 1. С. 87–90.
153. Повідомлення від Європейської Комісії до Європейського Парламенту, Ради Європейського Союзу, Європейського соціально-економічного комітету та Комітету регіонів. Стратегія «Від ферми до виделки» заради справедливої, здорової та екологічно дружньої продовольчої системи COM(2020), 381. С. 1–21. URL: https://organicinfo.ua/wp-content/uploads/2021/05/EU_-Farm-to-Fork-Strategy-UA_fin.pdf (дата звернення: 02.07.2024).
154. Податковий кодекс України : Закон України № 2577-VI від 02.12.2010 : зі змінами від 01.10.2024. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 10.10.2024).
155. Покальчук М. Ю., Чорна В. В. Правові проблеми розвитку сільськогосподарської кооперації в умовах європейської інтеграції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 340–342. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/86>
156. Політило М. П., Бондаренко Л. П., Дідух О. В. Основні підходи до трактування поняття «кооперація» як багатогранного явища. *Економіка та держава*. 2019. № 10. С.73–77.
157. Половець В. М. І. Туган-Барановський – теоретик кооперативного руху (до 150-річчя від дня народження). *Сіверянський літопис*. 2015. № 1. С. 211–217.
158. Половець В. М. Історія кооперації Лівобережної України (1861-1917 рр.) : монографія. Київ : Глобус, 2001. 222 с.
159. Понад 95 тис. агровиробників уже зареєструвалися у Державному аграрному реєстрі. *Урядовий портал* : вебсайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ponad-95-tys-ahrovyrobnikiv-uzhezareiestruvalysia-u-derzhavnomu-ahrranomu-reiestri> (дата звернення: 10.02.2024).

160. Попко Ю. Поняття та джерела правового регулювання статусу сільськогосподарських юридичних осіб. *Evropský Politický a Právní Diskurz*. 2021. Vol. 8. Issue 2. С. 135–143. DOI: 10.46340/eppd.2021.8.2.20
161. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17.12.2019 у справі № 904/4887/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86566266> (дата звернення: 10.04.2024).
162. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 24.04.2019 у справі № 509/577/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81691869> (дата звернення: 10.04.2024).
163. Похиленко Н. М., Корінець Р. Я. Фінансування системи сільськогосподарського дорадництва. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. № 23. С. 109–115.
164. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сільськогосподарських кооперативів». URL: <https://me.gov.ua/Files/GetFile/e4e2ac86-8b57-413d-b4cd-08c9d9012d8d> (дата звернення: 25.08.2024).
165. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 25.06.2018. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0856&skl=10 (дата звернення: 25.08.2024).
166. Приліпко С. М. Історія становлення та розвитку кооперативного руху в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. *Публічне урядування*. 2019. № 2 (17). С. 241–252. DOI: <https://doi.org/10.32689/2617-2224-2019-17-2-241-252>
167. Приходько О. М. Кооперація в аграрному секторі: концептуальні засади та перспективи державного регулювання. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2017. № 6. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/14949273635335.pdf> (дата звернення: 03.09.2024).
168. Про банки і банківську діяльність : Закон України № 2121-III від 07.12.2000 : зі змінами від 19.10.2024. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система / Верховна Рада України*. URL:

- <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення: 25.10.2024).
169. Про внесення змін до деяких законів України щодо безперервного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану : Закон України № 2246-IX від 12.05.2022. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-20#Text> (дата звернення: 02.01.2024).
170. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування Державного аграрного реєстру та удосконалення державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції : Закон України № 985-IX від 05.11.2020. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/985-20#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
171. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану : Закон України № 2145-IX від 24.03.2022. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text> (дата звернення: 02.01.2024).
172. Про громадські об'єднання : Закон України № 4572-VI від 22.03.2012 : зі змінами від 27.07.2023. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17> (дата звернення: 11.09.2023).
173. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України № 1877-IV від 24.06.2004 : зі змінами від 31.12.2023. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> (дата звернення: 02.01.2024).
174. Про затвердження Стратегії розвитку Житомирської області на період до 2027 року : рішення Житомирської обласної ради № 1722 від 18.12.2019 зі змінами.
175. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України № 695 від 05.08.2020 : зі

- змінами від 22.08.2024. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.09.2024).
176. Про затвердження Державної цільової економічної програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України № 557 від 03.06.2009 : зі змінами від 07.07.2011. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/557-2009-%D0%BF#Text> (дата звернення: 09.07.2023).
177. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України № 1158 від 19.09.2007 : зі змінами від 20.12.2013. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.09.2023).
178. Про затвердження модельних статутів сільськогосподарського кооперативу : Постанова Кабінету Міністрів України № 175 від 03.03.2021. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08.03.2024).
179. Про затвердження національних стандартів України, державних класифікаторів України, національних змін до міждержавних стандартів, внесення зміни до наказу Держспоживстандарту України від 31.03.2004 № 59 та скасування нормативних документів : Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики №97 від 28.05.2004 : зі змінами від 11.11.2022. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0097609-04#Text> (дата звернення:

- 11.12.2023).
180. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : Постанова Кабінету Міністрів України № 179 від 03.03.2021 : зі змінами від 04.05.2023. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.05.2024).
181. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 489-р від 19.07.2017 : зі змінами від 11.05.2023. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/489-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.05.2024).
182. Про затвердження Примірних правил внутрішньогосподарської діяльності сільськогосподарського кооперативу : Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України № 703 від 06.04.2021. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0703915-21#Text> (дата звернення: 08.03.2024).
183. Про затвердження програми розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 2003-2004 роки : Постанова Кабінету Міністрів України № 1858 від 12.12.2002. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1858-2002-п> (дата звернення: 11.09.2023).
184. Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку : Указ Президента України № 767/2000 від 06.06.2000. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/767/2000#Text> (дата звернення: 02.03.2024).
185. Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі у

- реформуванні економіки України на ринкових засадах : Указ Президента України № 1348/2000 від 19.12.2000. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1348/2000> (дата звернення: 10.09.2024).
186. Про кооперацію : Закон України № 1087-IV від 10.07.2003 : зі змінами від 01.01.2023. *Законодавство України інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15> (дата звернення: 15.09.2023).
187. Про кооперацію : Закон України № 1087-IV від 10.07.2003 : зі змінами від 06.11.2014. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15/ed20141106#Text> (дата звернення: 15.09.2023).
188. Про кредитні спілки : Закон України № 2908-III від 20.12.2001 : зі змінами від 01.01.2024. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2908-14#Text> (дата звернення: 25.02.2024).
189. Про кредитні спілки : Закон України № 3254-IX від 14.07.2023 : зі змінами від 01.01.2024. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3254-20#Text> (дата звернення: 25.02.2024).
190. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки : Указ Президента України №1529/99 від 03.12.1999. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1529/99> (дата звернення: 10.09.2024).
191. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України № 2697-VIII від 28.02.2019. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 02.01.2024).
192. Про особисте селянське господарство : Закон України № 742-IV від

- 15.05.2003 : зі змінами від 15.08.2020. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15> (дата звернення: 10.01.2024).
193. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України № 1264-XII від 25.06.1991 зі змінами від 29.06.2024. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 02.07.2024).
194. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві : Закон України № 400-XII від 17.10.1990 : зі змінами від 04.11.2018. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400-12> (дата звернення: 10.10.2022).
195. Про Програму розвитку особистих селянських, фермерських господарств, кооперативного руху на селі та дорадництва на 2021-2025 роки : Рішення Вінницької обласної ради № 68 від 26.02.2021. URL: <https://vinrada.gov.ua/upload/files/8Sklikannya/5ses/68.pdf> (дата звернення: 11.09.2024).
196. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України № 3038-VI від 17.02.2011 : зі змінами від 30.06.2024. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> (дата звернення: 02.04.2024).
197. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність : Закон України № 1807-IV від 17.06.2004 : зі змінами від 09.12.2012. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15#Text> (дата звернення: 10.10.2024).
198. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України № 469/97-ВР від 17.07.1997 : зі змінами від 15.11.2020. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 07.06.2024).

199. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України № 819-IX від 21.07.2020 : зі змінами від 24.07.2021. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text> (дата звернення: 07.06.2024).
200. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років : Закон України № 2238-III від 18.01.2001 : зі змінами від 26.06.2001. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2238-14#Text> (дата звернення: 05.12.2023).
201. Про схвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2022–2024 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 752-р від 12.08.2022. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.09.2024).
202. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1437-р від 30.12.2015 : зі змінами від 17.04.2019. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-%D1%80#n9> (дата звернення: 05.01.2024).
203. Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 664-р від 13.09.2017. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80.#Text> (дата звернення: 11.09.2023).
204. Про схвалення Концепції стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до 2030 року : проект розпорядження Кабінету Міністрів

- України від 22.09.2021. URL: <https://minagro.gov.ua/npa/pro-shvalennya-konceptsiyi-stimulyuvannya-rozvitku-pidpriyemnictva-na-silskih-teritoriyah-do-2030-roku> (дата звернення: 10.05.2024).
205. Про функціонування Державного аграрного реєстру : Постанова Кабінету Міністрів України № 573 від 02.06.2021 : зі змінами від 01.11.2023. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2021-%D0%BF#n97> (дата звернення: 10.11.2023).
206. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України № 722/2019 від 30.09.2019. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 02.01.2024).
207. Продовольча безпека: світові тенденції та можливості агропромислового комплексу України : монографія / Л. В. Шинкарук, К. А. Алексеєва, В. П. Биховченко [та ін.] ; ред. Л. В. Шинкарук. Київ : Видавничий центр НУБіПУ, 2022. 307 с.
208. Прокіп А. В. Відродження кооперативного руху в Україні в умовах незалежності. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 150-річчю утворення першого споживчого товариства в Україні та 200-річчю від часу заснування Львівського торговельно-економічного університету «150 років споживчій кооперації України: оцінюючи минуле, визначаємо майбутнє» (Львів, 13-14 грудня 2016 р.)*. Львів : ЛТЕУ, 2016. С.127-129.
209. Пятницькова І. В. Роль кооперації в житті населення Південної України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Історіографія проблеми. *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. Серія : Економічні науки*. 2010. № 1 (40). С.147–151.
210. Ревуцька А. О., Смолій Л. В. Сучасний стан і розвиток сільськогосподарської кооперації в контексті глобалізації: зарубіжний досвід

- для України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 25 (2). С. 87–90.
211. Реєстр сільськогосподарських дорадників і експертів-дорадників. URL: <https://data.gov.ua/dataset/692017e5-408f-4ff1-9de7-88d7a19b67eb> (дата звернення: 05.09.2024).
212. Реєстр сільськогосподарських дорадчих служб. URL: <https://data.gov.ua/dataset/80d25c11-2e4e-4f54-8b59-d836a12a1c3c/resource/59167208-6882-4fce-b5e0-2554ea48ec98> (дата звернення: 05.09.2024).
213. Розвиток кооперативів. *Департамент аграрної політики, продовольства та земельних відносин Одеської ОДА* : вебсайт. URL: <https://agro.od.gov.ua/2023/02/22/rozvytok-kooperatyviv/> (дата звернення: 25.08.2023). – Назва з екрана.
214. Розвиток кооперативних відносин в аграрному секторі України : монографія / М. А. Лендел, В. К. Збарський, М. П. Талавиця, Л. М. Газуда. Київ : Вид-во НУБіП України, 2016. 307 с.
215. Розвиток сільськогосподарської кооперації в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови аграрної економіки : монографія / М. Й. Малік, Ю. О. Лупенко, О. Г. Шпикуляк [та ін.] ; ред. М. Й. Малік. Київ : ІАЕ, 2023. 194 с.
216. Розвиток сільськогосподарської кооперації та інтеграційні процеси в аграрному секторі економіки : монографія / Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А. [та ін.] ; ред. М. Й. Малік. Київ : ІАЕ, 2019. 374 с.
217. Розширення прав та можливостей сільських жінок: розробка гендерночутливого законодавства та національних програм / Інформаційно-консультативний жіночий центр ; С. Буртак [та ін.]. Київ : ФОП Москаленко О. М., 2013. 64 с.
218. Романовський О. О. Огляд тенденцій розвитку соціальної економіки в умовах глобалізації та світових економічних криз. *Ефективна економіка*.

2015. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4133> (дата звернення: 29.12.2023).
219. Рунчева Н. В. Розвиток сільськогосподарського кооперативного руху в регіонах України. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. № 2 (22). 2013. С. 113–117.
220. Самойлик Ю. В. Кооперативи та агрохолдинги: концептуальні порівняння організаційних механізмів. *Вісник Житомирського національного агроекологічного університету*. 2013. № 1–2(2). С. 20–28.
221. Святошнюк А. Л. Досвід розвитку та правового забезпечення сільськогосподарської кооперації у країнах Східної Азії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 286–288. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/67>
222. Святошнюк А. Л. Сучасний стан сільськогосподарської дорадчої діяльності та її значення для розвитку сільськогосподарської кооперації на теренах України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія : Право*. 2023. Вип. 80. С. 385–390. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.57>
223. Сидоров Я. Стимулювання сільськогосподарського кооперативного руху як напрям державної аграрної політики: правові питання. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2019. Т. 6. № 1. С. 58–65.
224. Сироїд Т., Фоміна Л. Продовольча безпека і гендерна рівність: міжнародно-правовий аспект. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право*. 2023. № 36. С. 219–226. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-27>
225. Сівер О. 130-ліття відкриття трипільської аграрної цивілізації. URL: <https://ukrsvit1.com.ua/hospodarstvo/130-littia-vidkryttia-trypilskoj-aharnoi-tsyvilizatsii.html> (дата звернення: 11.09.2024).
226. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація : навчальний посібник / уклад. О. Рудік ; консульт.: В. Бондарчук, М. Гриценко. Київ : К.І.С., 2013. 190 с.

227. Сільськогосподарське дорадництво прокладає Україні шлях до Європи. *Народний оглядач* : вебсайт. URL: <https://www.ar25.org/pt/article/silskogospodarske-doradnyctvo-prokladaye-ukrayini-shlyah-do-yevroyu.html> (дата звернення: 10.05.2024). – Назва з екрана.
228. Сільськогосподарському обслуговуючому кооперативу «Ратай» – 25! *Асоціація фермерів та приватних землевласників України* : вебсайт. URL : <https://www.farmer.co.ua/ua/presa/item/354-silskogospodarskomu-obslugovuyuchomu-kooperativu-rataj-25> (дата звернення: 11.08.2024).
229. Скидан О. В. Аграрна політика України в період ринкової трансформації : монографія. Житомир : Житомирський національний агроекологічний університет, 2008. 376 с.
230. Скидан О. В. Інституціоналізація розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. *Ефективна економіка*. 2010. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=251> (дата звернення: 11.11.2023).
231. Словник з аграрного права / уклад.: В. П. Жушман, О. О. Погрібний, В. Ю. Уркевич / ред. В. П. Жушман. Харків: Національна юридична академія України, 2010. 160 с.
232. Словник української мови : в 11 томах / Інститут мовознавства АН УРСР ; ред. І. К. Білодід. Київ : Наукова думка, 1978. Т. 9. С. 832.
233. Смігунова О. В. Джерела фінансування дорадчих служб в Україні. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. Серія : Економічні науки*. 2019. Вип. 200. С. 298–305.
234. Смітюх А. В. Корпоративні договори у кооперативах. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 528–531. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/129>
235. Смітюх А. В. Корпоративні та членські права та правовідносини у світлі новітньої практики Великої Палати Верховного Суду 2019-2020 років. *Правова держава*. 2020. Вип. 38. С. 55–63. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2020.38.204138>

236. Смітюх А. В. Щодо оптимальних засад систематизації законодавства, яке регулює членські (зокрема корпоративні) відносини в юридичних особах з обов'язковою чи можливою множинністю членства (зокрема участі). *Право України*. 2021. № 6. С. 46–58. DOI: <https://doi.org/10.33498/loou-2021-06-046>
237. Соколов М. Тринадцять "жахів" закону про кооперацію та чому його не треба боятися. *Agravery.com* : вебсайт. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/trinadcat-zahiv-zakonu-pro-kooperaciu-ta-comu-jogo-ne-treba-boatisa> (дата звернення: 10.04.2024).
238. Соловйов Б. О. Поняття та правова природа корпоративних правовідносин: позиція доктрини та судової практики. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 290–295.
239. Статистичний щорічник України за 2009 рік / Державна служба статистики України ; ред. О. Г. Осауленко. Київ : Державна служба статистики України, 2010. 566 с.
240. Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державна служба статистики України ; ред. О. Г. Осауленко. Київ : Державна служба статистики України, 2011. 560 с.
241. Статистичний щорічник України за 2011 рік / Державна служба статистики України ; ред. О. Г. Осауленко. Київ : Державна служба статистики України, 2012. 559 с.
242. Статистичний щорічник України за 2012 рік / Державна служба статистики України ; ред. О. Г. Осауленко. Київ : Державна служба статистики України, 2013. 551 с.
243. Статистичний щорічник України за 2021 рік / Державна служба статистики України ; ред. І. Є. Вернер. Київ : Державна служба статистики України, 2022. 447 с.
244. Стеченко Д. М., Григорович А. В., Дутка А. П. Менеджмент. Словник-довідник : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Хмельницький : Поділля, 2004. 587 с.
245. Стоволос Н. Б. Стратегічні пріоритети розвитку екологічної безпеки АПК.

- Агросвіт*. 2015. № 2. С. 25–29.
246. Страпчук С. І. Сталий розвиток сільськогосподарських підприємств: економічний вимір. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2021. Вип. 3. С. 12–19. DOI: 10.31521/2313-092X/2021-3(111)-2
247. Стратегічні напрями інституційного забезпечення розвитку аграрного сектору в Україні : аналітична доповідь / О. В. Собкевич [та ін.]. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2014. 45 с.
248. Стратегія розвитку Одеської області на 2021-2027 роки. URL: <https://oda.od.gov.ua/statics/pages/files/5e4e655ff2e7e.pdf> (дата звернення: 11.09.2024).
249. Ступень Р. М., Дудич Г. М., Дудич Л. В. Землеустрій: організація та впорядкування сільськогосподарських угідь : навчальний посібник. Львів : Галицька видавнича спілка, 2020. 243 с.
250. Сутність та роль кооперування фермерських господарств в ринкових умовах. URL: https://pidru4niki.com/1328102261732/menedzhment/sutnist_rol_koopervannya_fermerskih_gospodarstv_rinkovih_umovah (дата звернення: 10.06.2024).
251. Тарасов О. Закон №0856 – це «Конституція» сільськогосподарської кооперації в Україні. *Агрополіт - гаряча агрополітика* : вебсайт. URL: <https://agropolit.com/blog/401-zakon-0856--tse-konstitutsiya-silskogospodarskoyi-kooperatsiyi-v-ukrayini> (дата звернення: 10.04.2024). – Назва з екрана.
252. Теоретико-правові проблеми регулювання ринкових відносин у сфері аграрного виробництва : монографія / І. Ю. Сальман, Н. І. Бровко, І. І. Єфремова [та ін.] ; ред. І. Ю. Сальман. Біла Церква, 2017. 259 с.
253. Толкаченко О. Право громадян на продовольчу безпеку. *Юридичний вісник*. 2022. № 4. С. 74–80. DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2022.9>
254. Толкаченко О. В. Забезпечення екологічної безпеки в сільському господарстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія : Право*. 2024. Вип. 81 : ч.2. С. 35–40. DOI <https://doi.org/10.24144/2307->

3322.2024.81.3.5

255. Толкаченко О. В. Розвиток сталого сільського господарства та забезпечення екологічної безпеки в процесі здійснення сільськогосподарської діяльності. *Правова держава*. 2024. № 53. С. 149–157. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.53.300730>
256. Томашик Л. С. Зародження кооперативної ідеї в країнах Європи. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 150-річчю утворення першого споживчого товариства в Україні та 200-річчю від часу заснування Львівського торговельно-економічного університету «150 років споживчій кооперації України: оцінюючи минуле, визначаємо майбутнє» (Львів, 13-14 грудня 2016 р.)*. Львів : ЛТЕУ, 2016. С. 129–131.
257. Томілін О. О., Багаліка Т. О. Розвиток коопераційних процесів у сільському господарстві. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 58. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-58-75>
258. Торосян Г. А. Досвід зарубіжних країн у питанні розвитку та державної підтримки сільськогосподарської обслуговуючої кооперації у контексті розвитку сільських територій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки*. 2015. Вип. 14(4). С. 55–58.
259. Тренкін Ю. В. Фінансова діяльність сільськогосподарської кооперації української СРР в умовах соціально-економічних трансформацій (1921 – 1929 рр.) : дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01 / Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2018. 244 с.
260. Туган-Барановський М. І. Політична економія. Курс популярний. Київ : Наукова думка, 1994. 261 с.
261. Уварова О. Права жінок і гендерна рівність в Україні. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/prava-zhinok-i-henderna-rivnist-v-ukrajini-o-uvarova/> (дата звернення: 10.09.2024).
262. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-

- членами, з іншої сторони від 27.06.2014 : зі змінами від 30.11.2023. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 29.06.2024).
263. Ужва А. М. Формування сталого розвитку сільського господарства: зарубіжний досвід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2015. Вип. 5. С. 174–176.
264. Ушкаренко Ю. В. Економічна природа та соціальна місія сільськогосподарської кооперації: теоретичний аспект. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 10. С. 529–534.
265. Ушкаренко Ю. В., Грек В. І. Ідентифікація понять "кооперативний рух" і "кооперативна система". *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. Т. 21, № 7. С. 374–377.
266. Фареній І. «Кооперативна інтелігенція» УСРР: процес формування соціальної самодостатності (1920-ті - перша половина 1930-х рр.). *Емінак : науковий щоквартальник*. 2022. № 4 (40). С. 218–235. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2022.4\(40\).616](https://doi.org/10.33782/eminak2022.4(40).616)
267. Федик А. П. Державне регулювання розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 2 (30). С. 937–950. DOI: 10.52058/2786-5274-2024-2 (30).
268. Федорович В. І. Правові основи створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні. Львів : Атлас, 1998. 142 с.
269. Ходаківський Є. І., Грабар І. Г., Цал-Цалко Ю. С. Авторитаризм, синергетика руйнувань і позитивних змін. Житомир : Рута, 2007. 206 с.
270. Ходирєва О. С. Сутність та принципи кооперації в аграрній сфері. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 8. С. 136–139.
271. Хрещева О. Г. Теоретико-правові засади гендерної рівності у законодавстві про сільськогосподарську кооперацію. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2024. Вип. 85: ч.2. С. 206–211.

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.30>

272. Цивільний кодекс України : Закон України № 435-IV від 16.01.2003 : зі змінами від 05.08.2024. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 06.08.2024).
273. Чадай Ю., Чевільча Р. Продовольча безпека України в умовах воєнного стану: економіко-правовий аспект. *Молодь, право, бізнес: сучасні виклики та перспективи : збірник матеріалів студентського наукового форуму (Кропивницький, 12 травня 2023 р.)*. Кропивницький : ДонДУВС, 2023. С. 209–213.
274. Чан-хі О. С., Мусійчук Н. О. *Європейська практика оподаткування сільськогосподарських кооперативів: досвід для України. Ефективна економіка*. 2016. № 11. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5241> (дата звернення: 10.02.2024 р.).
275. Чижевська М. Б. Історія розвитку кредитної кооперації розвинутих країн. *Економіка: проблеми теорії і практики : збірник наукових праць*. Вип. 218 : том 1. Дніпропетровськ : ДНУ, 2006. С. 89–99.
276. Чорнобай Л. М., Мушеник І. М. Перспективи комплексного розвитку сільських територій. *Modern Economics*. 2022. № 36. С. 152–157. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V36\(2022\)-22](https://doi.org/10.31521/modecon.V36(2022)-22)
277. Чурилова Т. М. Правове регулювання діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2011. 202 с.
278. Шепетуша О. О. Поняття, сутність та особливості функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в ЄС та Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 10. С. 241–245. URL: <http://global-national.in.ua/archive/10-2016/51.pdf> (дата звернення: 27.05.2023).
279. Штефан А. Поняття кодифікації як засобу удосконалення законодавства. *Матеріали 5-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції «Політичні трансформації сучасного суспільства» (Полтава, 22 лютого 2024 р.)*.

- Полтава : ПДАУ, 2024. С. 365–368.
280. Юсупова О. О. Стале сільське господарство як важливий компонент екологічної безпеки. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності : збірник наукових праць*. Маріуполь, 2013. Вип. 1, т. 1. С. 292–296.
281. Яковюк І. В., Пасат М. О. Продовольча безпека України: виклики та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 303–307. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/72>
282. Якубова Л. Суцільна колективізація в селах етнічних меншин. 1930-1935 рр. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : збірник наукових праць*. Київ, 2004. Вип. 11. С. 370–412.
283. Ярема Л. В. Сільськогосподарські кооперативи: проблеми і перспективи. *Економіка і суспільство*. 2018. № 19. С. 276–281. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-19-41>
284. A cooperative year in review. Annual report June 2022 – May 2023. URL: https://coopseurope.coop/wp-content/uploads/2023/06/COOPERATIVES-EUROPE-ANNUAL-REPORT_2023.pdf (дата звернення: 11.03.2024).
285. Abi P. Siregar, Cathal O’Donoghue, Becky Whay. Agricultural Co-operatives in Four Asian Countries: A Review Of Institutional History. *Reviews in Agricultural Science*. 2024. Vol. 12. P. 24–44. DOI: https://doi.org/10.7831/ras.12.0_24
286. Borshchevskyy V., Kaplenko H., Kulish I., Pak N., Pikulyk O. Historical review of agricultural cooperation: world trends and Ukrainian realities. *Management, Economic Engineering in Agriculture & Rural Development : Scientific papers*. 2022. Vol. 22, Issue 4. P. 123–132.
287. Canada Cooperatives Act. URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/can163937.pdf> (дата звернення: 01.04.2024).
288. Candemir A., Duvaleix S. Agricultural cooperatives and farm sustainability– a literature review. *Journal of Economic Surveys*. 2021. Vol. 35. P. 1118–1144. DOI: <https://doi.org/10.1111/joes.12417>
289. Cervantes J., Dakina I., Modasir H., Monteza M., Ocor J., Orillo E., Jimbo F.

- Sustainability of agricultural cooperatives : a comprehensive analysis. 2023. P. 1–12. DOI: 10.13140/RG.2.2.25037.82405 (дата звернення: 29.12.2023).
290. Chiurciu IA., Vlad IM., Soare E., Toma (Diaconu) E., Firătoiu AR. Aspects regarding the activity of agri-food cooperatives in Germany. *Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development : Scientific papers*. 2022. Vol. 22, Issue 2, P. 183–190.
291. Constitution of the Italian Republic. URL: https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf (дата звернення: 11.04.2023).
292. Cooperative Code of Portugal. URL: https://www.cases.pt/wp-content/uploads/2021/06/CCOOP_2017.versao_final-INGLES.pdf (дата звернення: 26.01.2023).
293. Cooperatives Act. Republic of Bulgaria. URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/bul3043.pdf> (дата звернення: 01.04.2024).
294. Council strategy on environmental integration and sustainable development in the common agricultural policy established by the agricultural council. URL: https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/en/misc/13078.en9.htm (дата звернення: 02.08.2024).
295. Development of Agricultural Cooperatives in the EU 2014, Brussels : Cogeca. 2015, 386 p. URL: <https://www.agro-alimentarias.coop/ficheros/doc/04519.pdf> (дата звернення: 10.09.2023).
296. Farmers' Cooperatives and Sustainable Food Systems in Europe by Raquel Ajates Gonzalez. URL: <https://www.routledge.com/Farmers-Cooperatives-and-Sustainable-Food-Systems-in-Europe/Gonzalez/p/book/9780367510947> (дата звернення: 08.01.2024).
297. From farm to fork strategy (F2F). URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-08/3%20Tree%20From%20Farm%20to%20Fork%20Strategy%203%20final_297x210mm_4%2B4_web_180822.pdf (дата звернення: 02.07.2024).
298. From farm to fork. Making Europe's food healthier and more sustainable is the

- main goal of the EU's farm to fork policy work. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/from-farm-to-fork/> (дата звернення: 02.04.2024).
299. Gebremichael Biru Ashenafi. The role of agricultural cooperatives in promoting food security and rural women's empowerment in Eastern Tigray Region, Ethiopia. *Developing Country Studies*. 2014. Vol. 4. P. 96–109.
300. Germany. The legal frameworks analysis. International Cooperative Alliance. URL: <https://coops4dev.coop/en/4deveurope/germany#legal> (дата звернення: 11.03.2024).
301. Gesetz betreffend die Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften (Genossenschaftsgesetz (GenG)) in der Fassung der Bekanntmachung vom 16 Oktober 2006 das zuletzt geändert durch Gesetz vom 23 Oktober 2024. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/geng/BJNR000550889.html> (дата звернення: 24.10.2024).
302. Guyalo Amanuel, Ifa Lensa. Impact of agricultural cooperatives on the food security status of households in Oromia regional state, Ethiopia: The case of Halu Woreda. *Cogent Economics & Finance*. 2023. Vol. 11(2). P. 1–35. DOI <https://doi.org/10.1080/23322039.2023.2237716>
303. Hafurova O., Marchenko S. New legislation on agricultural cooperation. *Право. Людина. Довкілля*. 2021. Т. 12, № 2. С. 27–34. DOI: <https://doi.org/10.31548/law2021.02.04>
304. ICA Statement on the Cooperative Identity. Co-operative identity, values & principles. URL: <https://www.cicopa.coop/wp-content/uploads/2017/12/ICA-Statement-on-the-Cooperative-Identity.pdf> (дата звернення: 07.01.2024).
305. Increasing Gender Equality in Agriculture. Global Impact Investing Network. URL: <https://navigatingimpact.thegiin.org/strategy/gli/increasing-gender-equality-in-agriculture/> (дата звернення: 10.04.2024).
306. India. International Cooperative Alliance. URL: <https://coops4dev.coop/en/4devasia/india#general> (дата звернення: 29.09.2022).
307. Japan Agricultural Cooperatives: Its roles and challenges. URL:

- https://www.jica.go.jp/Resource/jica-ri/research/jica-dsp/175nbg000019c4qr-att/case_iuj_05.pdf (дата звернення: 29.11.2023).
308. Jean-François Draperi. From cooperative theory to cooperative practice. *Revue internationale de l'économie sociale*. 2003. № 290. P. 1–10.
309. Khrishcheva A. A comparative analysis of the legal regulation of agricultural cooperation in Ukraine and Germany: the current state of the law of Ukrainian agricultural cooperatives and prospects of development. *Kieler Ostrechts-Notizen*. 2022. № 1–2. P. 42–50.
310. Khrishcheva O. Definition of the cooperative education: legal aspects. *Матеріали 5-ї міжнародної науково-практичної конференції «Grundlagen der modern wissenschaftlichen forschung» (Zurich, 27 October 2023)*. Zürich–Vinnytsia : BOLESWA Publishers & Europäische Wissenschaftsplattform, 2023. P. 43–44.
311. Khrishcheva O. G. Agricultural cooperation as a basis for ensuring food and environmental security in Ukraine: legal aspects. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2024. Вип. 81: ч.2. С. 41–46. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.2.6>
312. Khrishcheva O. G. Agricultural cooperation in Ukraine: history of formation and functioning : збірник тез доповідей студентів, аспірантів та здобувачів – учасників 78-ї звітної конференції Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Секція економічних і правових наук. (Одеса, 19–20 травня 2022 р.). Одеса : Олді+, 2022. С. 96–98.
313. Khrishcheva O. G. Foreign experience of development and legal regulation of the agricultural cooperation. *Правова держава*. 2023. Вип. 51. С. 133–143. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.51.287996>
314. Khrishcheva O. G. Main directions for improving the legislation of Ukraine dedicated to agricultural cooperation. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2. 2024. С. 228–231. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/54>
315. Khrishcheva O. H., Masin V. M. Prospects for modernization of the agricultural

- advisory system as a tool for ensuring development of agricultural cooperation in Ukraine. *Правова держава*. 2022. Вип. 45. С. 33–40. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2022.45.254364>
316. Khrishcheva O. Legal aspects of gender equality in agricultural cooperatives. *Матеріали 3-ї Міжнародної наукової конференції «Інновації та науковий потенціал світу» (Хмельницький, 10 листопада 2023 р.)* / Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця : УКРЛЮГОС Груп, 2023. С. 74–75.
317. Khrishcheva O. Legal aspects of state registration and re-registration of agricultural cooperatives in Ukraine. *Proceedings of the 2 International Scientific and Theoretical Conference «Scientific forum : theory and practice of research» (Valencia, 16 September 2022)*. Valencia : European Scientific Platform. P. 44–46.
318. Khrishcheva O. The need for codification of Ukrainian cooperative legislation: modern challenges. *Матеріали 5-ї Міжнародної наукової конференції «Інновації та науковий потенціал світу» (Умань, 25 жовтня 2024 р.)* / Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця : УКРЛЮГОС Груп, 2024. С. 86–88.
319. Khrishcheva O. G. Definition and features of the agricultural cooperation: theoretical and legal aspects. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. Вип. 1. С. 303–308. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.49>
320. Khrishcheva O. G. Lack of appropriate state support of the cooperative sector of the economy as a restriction factor for agricultural cooperation development. *80-а звітна конференція Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Секція економічних і правових наук : збірник тез доповідей студентів, аспірантів та здобувачів (Одеса, 23–25 квітня 2024 р.)*. Одеса : Олді+, 2024. С. 120–122.
321. Khrishcheva O., Masin V. Approaches to the definition of the concept «agricultural cooperation», its essence and signs. *International Scientific Conference Priority Development Fields of the European Research Area : Conference proceedings (Riga, 25th September 2020)*. Riga : Baltija Publishing. P. 49–51.

322. Krzysztof Pietrzykowski. A century of codification of the cooperative law in Poland. *Studia Prawnicze Kul*. 2022. Vol. 4 (92). P. 51-63.
323. Kurimoto Akira. Agricultural Cooperatives in Japan: An Institutional Approach. *Journal of Rural Cooperation*. 2004. № 32. P. 111–128.
324. Law Organic 3/2007 for the Effective Equality of Women and Men. URL: <https://www.global-regulation.com/translation/spain/1445731/law-organic-3-2007%252c-of-22-march%252c-for-the-effective-equality-of-women-and-men.html> (дата звернення: 01.11.2023).
325. Legal framework analysis. National report : France. August 2021. URL: <https://coops4dev.coop/sites/default/files/2021-09/France%20Legal%20Framework%20Analysis%20National%20Report.pdf> (дата звернення: 10.11.2023).
326. Legal framework analysis. National report: Portugal. May 2020. URL: <https://coops4dev.coop/sites/default/files/2021-03/Portugal%20Legal%20Frameworks%20Analysis%20Report%20.pdf> (дата звернення: 12.01.2023).
327. Mändle Eduard. Grundtatbestände und Grundfragen der Genossenschaft. Teil 1. Hohenheim, 1995. 72 p.
328. Mapping: Key Figures National Report: Germany. May 2020. P.1-12. URL: https://coops4dev.coop/sites/default/files/2020-05/Germany%20Key%20Figures%20Report_.pdf (дата звернення: 10.09.2023).
329. Mapping: key figures national report: Japan. April 2021. P. 1–11. URL: <https://coops4dev.coop/sites/default/files/2021-07/Japan%20Key%20Figures%20National%20Report.pdf> (дата звернення: 29.11.2023).
330. McInerney E. Enhancing cooperatives' impact in the food and agriculture sector: key to implementing the Sustainable Development Goals. URL: <https://www.un.org/esa/socdev/egms/docs/2016/Coops-2030Agenda/McInerney.pdf> (дата звернення: 07.05.2024).
331. Moraru Radu-Adrian. The cooperative system from Sweden agriculture: main

- features and evolution. *Lucrări Științifice. Seria Agronomie*. 2018. Vol. 61 (1). P. 43–48.
332. Netherlands. Legal framework. International Cooperative Alliance. URL: <https://coops4dev.coop/en/4deveurope/netherlands> (дата звернення: 01.11.2023).
333. On the Approval of the Statute of the Legal Entity under Public Law called the National Agency for Sustainable Land Management and Land Use Monitoring : Order of Minister of Environmental Protection and Agriculture of Georgia № 2-1258. Date of issuing: 26.12.2019. URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/4748388?publication=0> (дата звернення: 11.06.2024).
334. Opportunities for Trade and Collaboration in the Agri Tech Sector in France. November 2020. URL: <https://www.rvo.nl/files/file/2022/01/AgTech-Studie-Frankrijk-nov-2020.pdf> (дата звернення: 17.08.2023).
335. R193 - Promotion of Cooperatives Recommendation, 2002 (No. 193). URL: https://normlex.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_code:R193 (дата звернення: 07.01.2024).
336. Report of the 50th Session of the Committee on World Food Security (10-13 October and 19 December 2022). Rome, 2022. 35 p.
337. Sakovska O. Agricultural cooperation: experience of foreign countries for Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. № 6 (1). P. 118–124. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-1-118-124>
338. Soojin Kim. The Cooperative Movement in Korea. *Journal of Global Management*. 2013. Vol. 25, № 2. P. 147–158.
339. Spanish Constitution. URL: <https://www.senado.es/web/conocersenado/normas/constitucion/detalleconstitucioncompleta/index.html#preambulo> (дата звернення: 01.11.2023).
340. Survey of cooperatives. Summary. Coop FR. 2022. 10 p. URL: <https://www.entreprises.coop/system/files/inline-files/CoopFR-Synthese2022-ENG-new.pdf> (дата звернення: 12.09.2023).
341. Sviatoshniuk A. L. The historical aspects of the foundation and functioning

- of the agricultural cooperation in Ukraine. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. Р. 382–385. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.65>
342. The statement on the cooperative identity. URL: <https://www.gdrc.org/icm/coop-principles.html> (дата звернення: 26.01.2023).
343. Turpurova T., Vorona N. Food security of the Odessa region: today and prospects. *Зернові продукти і комбікорми*. 2023. № 4. Р. 28–35. DOI <https://doi.org/10.15673/gpmf.v22i4.2535>
344. United Nations Declaration on the Rights of Peasants and Other People Working in Rural Areas : resolution. Adopted by the Human Rights Council on 28 September 2018. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/1650694?v=pdf#files> (дата звернення: 07.01.2024).
345. Unternehmensregister. URL: <https://www.unternehmensregister.de/reg/de/account/registrierung-start?0> (дата звернення: 10.09.2023).
346. Zakon o zadrugama. Republike Hrvatske. URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/cro191867.pdf> (дата звернення: 01.04.2024).
347. 2006. évi X. törvény a szövetkezetekről. Hungary. URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/hun150375.pdf> (дата звернення: 11.05.2024).

ДОДАТКИ

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Наукові фахові видання України:

1. Khrishcheva O. H., Masin V. M. Prospects for modernization of the agricultural advisory system as a tool for ensuring development of agricultural cooperation in Ukraine. *Правова держава*. 2022. Вип. 45. С. 33–40. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2022.45.254364> (*Особистий внесок: визначення основної концепції роботи, аналіз сучасного стану системи сільськогосподарського дорадництва в Україні, визначення основних перешкод щодо розвитку сільськогосподарських дорадчих послуг в Україні, визначення причин перебування сільськогосподарської кооперації у стані стагнації, окреслення пропозицій щодо модернізації системи сільськогосподарського дорадництва, обґрунтування необхідності запровадження ієрархічної трирівневої системи сільськогосподарських дорадчих служб, пропозиція щодо структури мережі дорадчих служб, пропозиція щодо створення Департаменту сільськогосподарського дорадництва в межах Міністерства аграрної політики та продовольства України, обґрунтування необхідності перегляду принципу фінансування дорадчої діяльності та внесення змін до ст.5 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», пропозиція оновленої системи фінансування дорадчої діяльності, пропозиція щодо запровадження в Україні регіональних веб-платформ цифрового дорадництва, формулювання висновків*).
2. Khrishcheva O. G. Definition and features of the agricultural cooperation: theoretical and legal aspects. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. Вип. 1. С. 303–308. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.49>
3. Khrishcheva O. G. Foreign experience of development and legal regulation of the agricultural cooperation. *Правова держава*. 2023. Вип. 51. С. 133–143. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.51.287996>
4. Khrishcheva O. G. Agricultural cooperation as a basis for ensuring food and environmental security in Ukraine: legal aspects. *Науковий вісник Ужгородського*

національного університету. Серія : Право. 2024. Вип. 81 : ч.2. С. 41–46.
DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.2.6>

5. Khrishcheva O. G. Main directions for improving the legislation of Ukraine dedicated to agricultural cooperation. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 228–231. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/54>

6. Хрещева О. Г. Теоретико-правові засади гендерної рівності у законодавстві про сільськогосподарську кооперацію. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2024. Вип. 85 : ч.2. С. 206–211. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.30>

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

Тези в збірниках матеріалів наукових конференцій:

7. Khrishcheva O., Masin V. Approaches to the definition of the concept «agricultural cooperation», its essence and signs. *International Scientific Conference Priority Development Fields of the European Research Area : Conference proceedings (Riga, 25th September 2020)*. Riga : Baltija Publishing. P. 49–51
(*Особистий внесок: визначення основної концепції роботи, аналіз наукових підходів до визначення поняття «сільськогосподарська кооперація», його сутності та ознак, аналіз законодавчого визначення поняття «сільськогосподарська кооперація», обґрунтування недосконалості поняття «сільськогосподарська кооперація», закріпленого на законодавчому рівні, формування авторського визначення поняття «сільськогосподарська кооперація», наведення авторських ознак сільськогосподарської кооперації, формулювання висновків*).

8. Khrishcheva O. G. Agricultural cooperation in Ukraine: history of formation and functioning : збірник тез доповідей студентів, аспірантів та здобувачів – учасників 78-ї звітної конференції Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Секція економічних і правових наук. (Одеса, 19–20 травня 2022 р.). Одеса : Олді+, 2022. С. 96–98.

9. Khrishcheva O. Legal aspects of state registration and re-registration of agricultural cooperatives in Ukraine. *Proceedings of the 2 International Scientific and Theoretical Conference «Scientific forum : theory and practice of research» (Valencia,*

16 September 2022). Valencia : European Scientific Platform. P. 44–46.

10. Khrishcheva O. Definition of the cooperative education: legal aspects. *Матеріали 5-ї міжнародної науково-практичної конференції «Grundlagen der modern wissenschaftlichen forschung» (Zurich, 27 October 2023)*. Zürich–Vinnytsia : BOLESWA Publishers & Europäische Wissenschaftsplattform, 2023. P. 43–44.

11. Khrishcheva O. Legal aspects of gender equality in agricultural cooperatives. *Матеріали 3-ї Міжнародної наукової конференції «Інновації та науковий потенціал світу» (Хмельницький, 10 листопада 2023 р.) / Міжнародний центр наукових досліджень*. Вінниця : УКРЛОГОС Груп, 2023. С. 74–75.

12. Khrishcheva O. G. Lack of appropriate state support of the cooperative sector of the economy as a restriction factor for agricultural cooperation development. *80-а звітна конференція Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Секція економічних і правових наук : збірник тез доповідей студентів, аспірантів та здобувачів (Одеса, 23–25 квітня 2024 р.)*. Одеса : Олді+, 2024. С. 120–122.

13. Масін В. М., Хрещева О. Г. Сучасний стан правового забезпечення сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті Є. В. Васьковського «Дванадцять юридичні диспути з актуальних проблем приватного права» (Одеса, 31 травня 2024 р.)*. Одеса, 2024. С. 129–133 (*Особистий внесок: визначення основної концепції роботи, аналіз сучасного стану функціонування сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні, аналіз законодавства, планів, стратегій та програм у сфері дорадництва, визначення проблем, які перешкоджають розвитку дорадчої діяльності, формулювання висновків*).

14. Khrishcheva O. The need for codification of Ukrainian cooperative legislation: modern challenges. *Матеріали 5-ї Міжнародної наукової конференції «Інновації та науковий потенціал світу» (Умань, 25 жовтня 2024 р.) / Міжнародний центр наукових досліджень*. Вінниця : УКРЛОГОС Груп, 2024. С. 86–88.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Результати, ідеї та висновки дисертаційного дослідження обговорювались на засіданні кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, а також пройшли апробацію на всеукраїнських та міжнародних конференціях:

Міжнародній науковій конференції «Priority Development Fields of the European Research Area» (м. Рига, Латвія, 25 вересня 2020 р.);

78-ій звітній конференції Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Секція економічних і правових наук (м. Одеса, 19–20 травня 2022 р.);

Міжнародній науково-теоретичній конференції «Scientific forum: theory and practice of research» (м. Валенсія, Королівство Іспанія, 16 вересня 2022 р.);

Міжнародній науково-практичній конференції «Grundlagen der modernen wissenschaftlichen forschung» (м. Цюрих, 27 жовтня 2023 р.);

Міжнародній науковій конференції «Інновації та науковий потенціал світу» (м. Хмельницький, 10 листопада 2023 р.);

80-ій звітній конференції Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Секція економічних і правових наук (м. Одеса, 23-25 квітня 2024 р.);

Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій пам'яті Є. В. Васьковського, «Дванадцяті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права» (м. Одеса, 31 травня 2024 р.);

Міжнародній науковій конференції «Інновації та науковий потенціал світу» (м. Умань, 25 жовтня 2024 р.);

Міжнародній науковій конференції «CAPABLE PhD student conference 2024» (м. Уппсала, Швеція, 11-14 листопада 2024 р.).

Також результати дослідження було впроваджено у діяльності ТОВАРИСТВА З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ «ЮНЕЙШН» (Довідка про впровадження №10/09 від 10.09.2024 року), Національної асоціації

сільськогосподарських дорадчих служб України (Довідка про впровадження №1-05/08-24 від 05.08.2024 року), кафедри цивільно-правових дисциплін економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Акт впровадження від 31.10.2024 року).

ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ "ЮНЕЙШН"
Код за ЄДРПОУ 45360730

Вих. № 10/20 від «10» вересня 2024 року

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Хріщевої Олександри Георгіївни

на тему: «Законодавче забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні:
сучасний стан та перспективи»

Результати дисертаційного дослідження Хріщевої Олександри Георгіївни щодо сучасного стану та перспектив законодавчого забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні мають високу практичну цінність для розвитку аграрного сектору економіки України, зокрема Південного регіону, який є лідером у аграрній галузі, ефективної реалізації у подальшому цілей сталого розвитку України, наближення сільськогосподарських кооперативів до європейської моделі сільськогосподарської кооперації, та використовуються у діяльності ТОВ «ЮНЕЙШН» під час проведення профільних конференцій, панельних дискусій, присвячених обговоренню пропозицій, ініціатив, проєктів щодо економічного відновлення Південного регіону України та розвитку аграрного сектору.

Вважаємо, що висновки та пропозиції автора стосовно вдосконалення законодавства, присвяченого сільськогосподарській кооперації, зокрема, Закону України «Про кооперацію» та Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», є актуальними.

Цінною є пропозиція щодо удосконалення проєкту цифрового дорадництва, який представлено системою відповідних веб-ресурсів, в контексті акцентування уваги на регіональній специфіці сільськогосподарського дорадництва шляхом запровадження в Україні регіональних веб-платформ цифрового дорадництва.

Використання результатів дисертаційного дослідження Хріщевої Олександри Георгіївни сприятиме визначенню орієнтирів для забезпечення ефективного функціонування та розвитку національної сільськогосподарської кооперації у воєнний та повоєнний часи.

Директор

Яків ШАПІРО

**ВСЕУКРАЇНСЬКА ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
“НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ДОРАДЧИХ СЛУЖБ УКРАЇНИ”**

Адреса для листування: вул. Героїв оборони 10, офіс 10, м. Київ, 03127, Україна
тел: +38 097 5747327, e-mail: doradukraine@gmail.com
рах. № UA843808050000000026008507268 в Райффайзен Банк Аваль м. Київ,
МФО 380805, Код СДРПОУ 26438001

Вих. № 1-05/08-24 від 5 серпня 2024 року

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Хріщевої Олександри Георгіївни
на тему: «Законодавче забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні:
сучасний стан та перспективи»

Дисертація та наукові публікації за темою дослідження Хріщевої Олександри Георгіївни, присвячені сучасному стану та перспективам законодавчого забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні, є вкрай актуальними в умовах стагнації у цій сфері. Зроблені авторкою висновки та запропоновані науково-теоретичні положення є корисними для вдосконалення законодавства, що регулюють відносини у сільськогосподарській кооперації, зокрема Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» та Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність».

Цікавими є пропозиції авторки щодо удосконалення понять «кооперація», «сільськогосподарська кооперація» та «кооперативна освіта», законодавчого закріплення принципів гендерної рівності та гендерної інтеграції у кооперативі (сільськогосподарському кооперативі), а також щодо включення до основних обов'язків члена сільськогосподарського кооперативу «дотримання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища задля забезпечення екологічної безпеки держави», а також обґрунтування законодавчого розширення переліку основних цілей сільськогосподарської кооперації в контексті сталого сільського господарства.

Заслугує на увагу теза про необхідність перегляду принципу фінансування дорадчої діяльності в Україні у повоєнний період та внесення змін до ст.5 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» шляхом закріплення запропонованої авторкою оновленої системи фінансування дорадчої діяльності, яка передбачає використання різних джерел із закріпленням відсотковим вираженням розміру фінансування.

Викликає інтерес пропозиція щодо запровадження ієрархічної трірівневої системи сільськогосподарських дорадчих служб, яка у подальшому нівелює бар'єр для доступу сільськогосподарських виробників до дорадчих послуг, як і пропозиція авторки щодо посилення ролі Міністерства аграрної політики та продовольства України у розвитку дорадництва

Відповідає сучасним тенденціям пропозиція щодо більш широкого запровадження в Україні цифрового дорадництва.

Пропозиція щодо розширення поняття «сільськогосподарська дорадча діяльність», (ст. 1 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність») шляхом закріплення сільськогосподарських кооперативів серед переліку отримувачів дорадчих послуг на рівні із іншими суб'єктами могла б спричинити позитивний вплив на розвиток як сільськогосподарської кооперації, так і дорадництва.

Пропозиції Хріщевої О. Г., викладені у дисертаційному дослідженні, розглянуті Національною асоціацією сільськогосподарських дорадчих служб України та використовуються у практичній діяльності при розробці програм та проєктів, спрямованих на розвиток сільськогосподарської кооперації та дорадництва.

Директор ВГО НАСДСУ

Роман КОРИНЕЦЬ

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
 Проректор з наукової роботи
 д. б. н., проф.
 Володимир ІВАНІЦЯ
 «31» жовтня 2024 р.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
 Проректор з науково-педагогічної роботи
 к. б. н., доц.
 Олександр ЗАПОРОЖЧЕНКО
 «31» жовтня 2024 р.

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ
у навчальний процес
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
результатів дисертаційного дослідження
Хрещевої Олександри Георгіївни
на тему: «Законодавче забезпечення розвитку сільськогосподарської
кооперації в Україні: сучасний стан та перспективи»

Науково-практичні результати дисертаційного дослідження здобувачки Хрещевої Олександри Георгіївни на тему: «Законодавче забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні: сучасний стан та перспективи», яке виконувалося відповідно до напрямів науково-дослідної роботи кафедри цивільно-правових дисциплін економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова за темами: «Забезпечення прав і законних інтересів учасників правовідносин, що виникають у сфері приватного права: проблеми теорії та практики» №175 (державний реєстраційний номер 0118U004432), «Приватно-правове регулювання суспільних відносин в Україні: проблеми теорії та практики» №345 (державний реєстраційний номер 0123U102606), впроваджені у 2024 році у навчальний процес економіко-правового факультету при оновленні курсів лекцій та практичних занять з таких навчальних дисциплін: «Земельне право», «Аграрне право», «Природоресурсне право» та «Екологічне право».

Заступник декана економіко-правового факультету з наукової роботи,
 д. е. н., проф.

Ольга ПОБЕРЕЖЕЦЬ
 «13» жовтня 2024 р.

Людмила ТОКАРЧУК
 «31» жовтня 2024 р.

Науковий керівник, к. ю. н., доц.

Віктор МАСІН
 «22» жовтня 2024 р.

В. о. завідувача кафедри цивільно-правових дисциплін, к. ю. н., доц.

Віктор МАСІН
 «22» жовтня 2024 р.